

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ وَعَجِّلْ فَرَجَهُمْ

تحلیل فرهنگی

(کتاب درسی مطالعات فرهنگی)

پایه یازدهم
رشته علوم و معارف اسلامی

پایه دوازدهم
رشته ادبیات و علوم انسانی

دوره دوم متوسطه

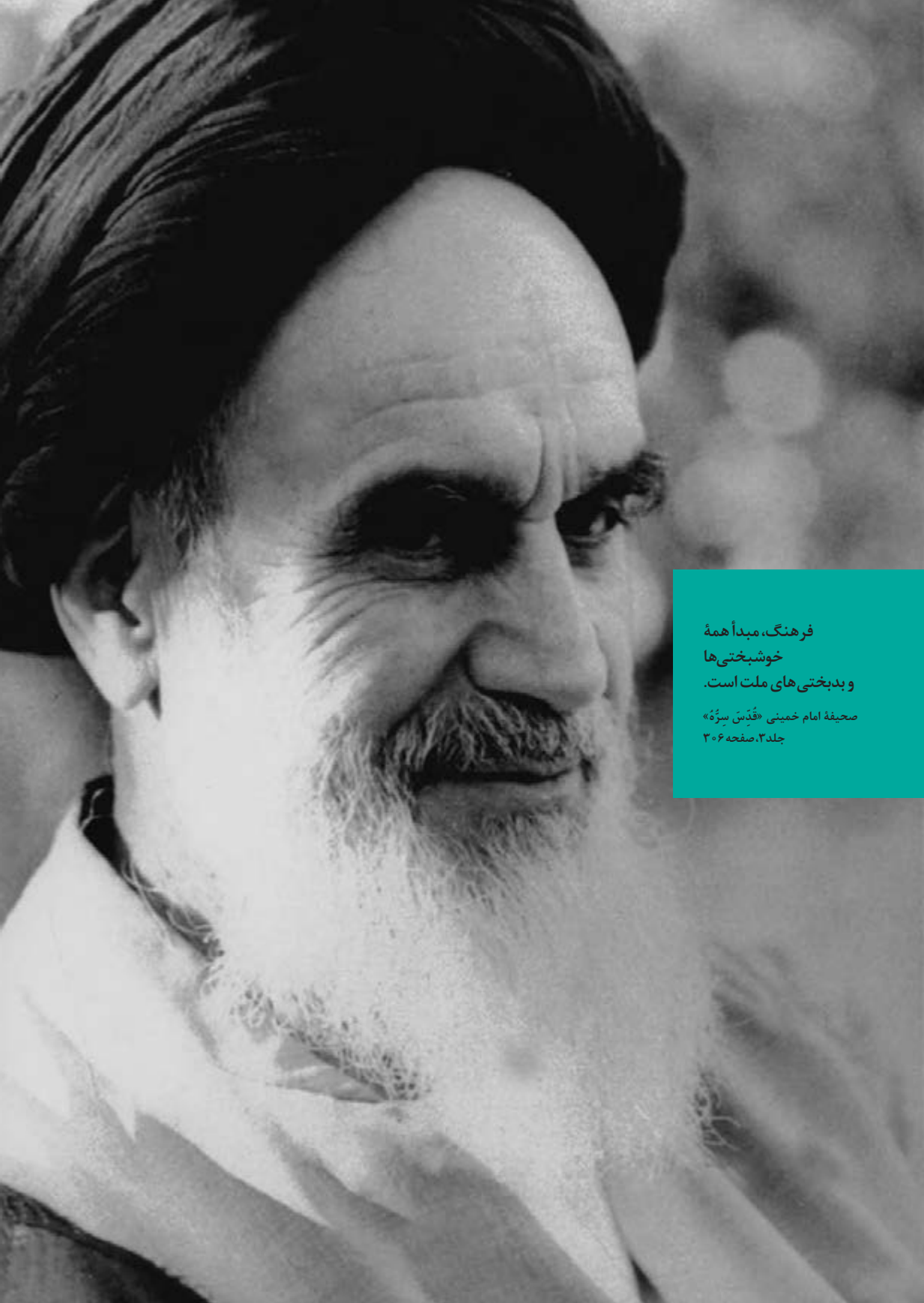
وزارت آموزش و پرورش

سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

تحلیل فرهنگی (کتاب درسی مطالعات فرهنگی) - پایه یازدهم و دوازدهم دوره دوم متوسطه - ۱۱۲۲۲۳	نام کتاب:
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی	پدیدآورنده:
دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری	مدیریت برنامه‌ریزی درسی و تألیف:
مهدی نوید ادهم، حسن بنیانیان، حسن بلخاری، مجید رعنائی و نعمت‌الله فاضلی (اعضای شورای برنامه‌ریزی)	شناسه افزوده برنامه‌ریزی و تألیف:
مهدی نوید ادهم (مؤلف) - ابراهیم حاجیان، حسن بنیانیان، یارمحمد بای، ایمان نوروزی، فرشته انصاری، محمدتقی عینی‌زاده، فریبا رضائی، محمدمهدی اعتصامی و سید محمد دلبری (همکاران تألیف)	
اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی	مدیریت آماده‌سازی هنری:
احمدرضا امینی (مدیر امور فنی و چاپ) - مجتبی زند (مدیر هنری، طراح گرافیک) - پرشنگ سنگین‌آبادی (صفحه‌آرا و طراح جلد) - زهره برهانی‌زندی، سوروش سعادت‌مندی، زهرا رشیدی‌مقدم، سیما لطفی، زینت بهشتی‌شیرازی و حمید ثابت کلاچاهی (امور آماده‌سازی)	شناسه افزوده آماده‌سازی:
تهران: خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی)	نشانی سازمان:
تلفن: ۸۸۸۳۱۱۶۱-۹، دورنگار: ۹۲۶۶-۸۸۳۰، کد پستی: ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹	
وبگاه: www.irtextbook.ir و www.chap.sch.ir	
شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران: تهران - کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (دارویخش) تلفن: ۴۴۹۸۵۱۶۱-۵، دورنگار: ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی: ۳۷۵۱۵-۱۳۹	ناشر:
شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»	چاپخانه:
چاپ ششم ۱۴۰۱	سال انتشار و نوبت چاپ:

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۰۵-۲۹۱۶-۴

ISBN: 978-964-05-2916-4

فرهنگ، مبدأ همه
خوشبختی‌ها
و بدبختی‌های ملت است.
صحیفه امام خمینی «فَدَسِ سِرُّه»
جلد ۲، صفحه ۳۰۶

کلیه حقوق مادی و معنوی این کتاب متعلق به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش است و هرگونه استفاده از کتاب و اجزای آن به صورت چاپی و الکترونیکی و ارائه در پایگاه‌های مجازی، نمایش، اقتباس، تلخیص، تبدیل، ترجمه، عکس برداری، نقاشی، تهیه فیلم و تکثیر به هر شکل و نوع، بدون کسب مجوز از این سازمان ممنوع است و متخلفان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

۹/ فصل اول / مفاهیم و کلیات

- ۱۱ / درس اول / چیستی فرهنگ
۱۸ / درس دوم / چرایی شناخت فرهنگ و تحلیل فرهنگی
۲۵ / درس سوم / چگونگی تحلیل فرهنگی

۳۳/ فصل دوم / تحولات فرهنگی

- ۳۵ / درس اول / تغییرات و تحولات فرهنگی
۴۵ / درس دوم / ارتباطات فرهنگی
۵۷ / درس سوم / نقش رسانه‌ها در تحولات فرهنگی

۶۵/ فصل سوم / فرهنگ ما ایرانیان

- ۶۷ / درس اول / تداوم و پیوستگی فرهنگی ما ایرانیان
۷۹ / درس دوم / انسجام فرهنگی ما ایرانیان
۸۷ / درس سوم / فرهنگ ما ایرانیان

۹۵/ فصل چهارم / مسائل فرهنگی ایران

- ۹۷ / درس اول / فرهنگ و اقتصاد
۱۰۸ / درس دوم / فرهنگ و اخلاق
۱۱۵ / درس سوم / ما و دگرگونی‌های فرهنگی

سخنی با دانش آموزان، دبیران و خانواده‌های گرامی

امروزه، پدیده فرهنگ و پرداختن به مسائل فرهنگی، به یکی از مباحث بسیار حیاتی و مهم نظری و عملی، در عرصه ملی و بین‌المللی تبدیل شده است و صاحب‌نظران و پژوهشگران مختلف از زوایای گوناگون به آن می‌پردازند. با عنایت به اینکه انقلاب اسلامی، یک انقلاب فرهنگی است، پرداختن به این موضوع از اهمیت و ضرورت بیشتری برخوردار است. به همین دلیل، دانشگاه‌ها، پژوهشگاه‌ها و مراکز علمی و پژوهشی فراوانی به صورت مستقل و به عنوان یک سنت مطالعاتی جداگانه، به تحقیق و پژوهش در این حوزه می‌پردازند.

فرهنگ مجموعه‌ای از باورها، رفتارها، علایق و گرایش‌ها و آداب و رسوم مردم است، و کارشناسان و متخصصان فرهنگی معتقدند موفقیت در تمام عرصه‌های سیاسی، اقتصادی و اجتماعی، نیازمند بستر فرهنگی مناسب و همراهی فکری و عملی مردم می‌باشد.

درس «مطالعات فرهنگی» و کتاب «تحلیل فرهنگی» با درک ضرورت شناخت دانش آموزان عزیز از این موضوع مهم و حساس، برای اولین بار در جدول دروس گنجانده شده است، تا آنان با فهم عمیق‌تر و دقیق‌تر، بتوانند مباحث و پدیده‌های زندگی فردی و اجتماعی خود را از منظر فرهنگی بررسی کرده و به صورت آگاهانه واکنش مناسب بروز دهند.

رویکرد تدوین کتاب، شایستگی محور بوده، و سعی شده علاوه بر ارائه دانش و معلومات مناسب این حوزه به دانش آموزان گرامی، زمینه کسب مهارت‌ها و شایستگی لازم برای رویارویی هوشمندانه و آگاهانه با فرهنگ و مسائل فرهنگی را فراهم آورد. به همین دلیل نام کتاب «تحلیل فرهنگی» گذاشته شد تا در آرای مختلف مکاتب و مباحث نظری مطالعات فرهنگی متوقف نشود، و بر تقویت توان فکری و کسب مهارت عملی دانش آموزان برای تجزیه و تحلیل دگرگونی‌ها و مسائل فرهنگی بیفزاید و آنان را برای تفسیر و فهم عمیق‌تر سازو کارهای زندگی روزمره و تعاملات فرهنگی توانمند سازد. به بیان دیگر، هدف کتاب تحلیل فرهنگی، توانمند ساختن دانش آموزان در عرصه فرهنگ جامعه است تا با کسب آگاهی و شناخت از مفاهیم فرهنگی، مسائل روزمره زندگی خویش را با رویکرد فرهنگی تجزیه و تحلیل کنند و برای حل آنها چاره‌اندیشی کرده و مسئولیت خویش را در قبال بهبود و اصلاح آنها ایفاء نمایند.

کتاب تحلیل فرهنگی، در چهار فصل و هر فصل در سه درس (مجموعاً ۱۲ درس) به شرح زیر تدوین شده است:

۱- فصل اول: مفاهیم و کلیات: در این فصل چیستی، چرایی و چگونگی فرهنگ مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفته است؛ موضوعاتی مانند مفهوم‌شناسی فرهنگ، ابعاد و سطوح فرهنگ، رویکرد فرهنگی، ضرورت شناخت فرهنگ و تحلیل فرهنگی.

۲- فصل دوم: تحولات فرهنگی: از آنجا که از مباحث اساسی فرهنگ، دگرگونی‌های فرهنگی است و ما در عصر تغییرات و تحولات فرهنگی زندگی می‌کنیم، لذا موضوعاتی مانند: چیستی، چرایی و چگونگی دگرگونی‌های فرهنگی، ارتباطات فرهنگی، تبادل فرهنگی، تهاجم فرهنگی، سلطه فرهنگی، دیپلماسی فرهنگی، نقش رسانه‌ها در تحولات فرهنگی در این فصل واکاوی و تجزیه و تحلیل شده است.

۳- فصل سوم: فرهنگ ما ایرانیان: شناخت فرهنگ ایرانی و تقویت هویت اسلامی-ایرانی نسل جوان، یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر است. به همین دلیل موضوعاتی مانند: تداوم و پیوستگی فرهنگی ما ایرانیان، فرهنگ ایران از گذشته‌های دور تاکنون، مراحل مهم تاریخ فرهنگی ایران، انسجام فرهنگی، تنوع فرهنگی، عوامل انسجام‌بخش، هویت فرهنگی و ویژگی‌های فرهنگ ایرانی در این فصل بررسی شده است.

۴- فصل چهارم: مسائل فرهنگی ایران: در این فصل برخی از مسائل و چالش‌های فرهنگی امروز جامعه ایران در حوزه اقتصاد و اخلاق بررسی و تجزیه و تحلیل شده است و در پایان، با توجه به رسالت نسل جوان در صیانت از فرهنگ خود، شاخص‌ها و راهکارهایی برای رویارویی فعال و آگاهانه با دگرگونی‌های فرهنگی ارائه شده است.

یادآوری:

- ۱- دستیابی به اهداف برنامه درسی و کتاب و کسب موفقیت در فرایند یاددهی و یادگیری آن، به حضور فعال و بانشاط دانش‌آموزان در کلاس، نیاز دارد. در تدوین کتاب، از راهبرد پرسشگری، استفاده شده است، لذا دبیران عزیز، با تأکید بر سؤالات اولیه هر درس و طرح سؤالات مشابه، ایجاد انگیزه کرده و شوق یادگیری را در دانش‌آموزان تقویت نمایند.
- ۲- برای هر درس، به طور متوسط، دو جلسه درسی پیش‌بینی شده است. فعالیت‌هایی مانند «بررسی کنید»، «تحقیق کنید»، «گفتگو کنید»، زمینه یادگیری عمیق و دقیق دروس را فراهم می‌آورد و بر اجرای آن تأکید می‌شود.

۳- برگزاری «میزگرد فرهنگی» در کلاس یا مدرسه، توسط دانش‌آموزان و با مدیریت دبیر محترم، به مثابه آزمایشگاه این درس، تحقق اهداف کتاب و تقویت مهارت گفتگو کردن راه میسر می‌سازد. در برنامه مناسبت‌ها، می‌توان به اجرای این فعالیت پرداخت.

۴- مطالعه کتاب‌های غیردرسی مرتبط، از جمله کتاب‌هایی در زمینه مطالعات فرهنگی و رمان‌های معرفی شده در پایان این کتاب، بر عمق یادگیری خواهد افزود و دانش‌آموزان را توانمند می‌سازد تا پدیده‌های اطراف خود را با رویکرد فرهنگی بررسی و تجزیه و تحلیل نمایند.

۵- از آنجا که این کتاب برای رشته‌های ادبیات و علوم انسانی و علوم و معارف اسلامی نوشته شده است و دانش‌آموزان این دو رشته، مطالعات بیشتری در زمینه حوزه علوم انسانی و دینی دارند و با عنایت به اینکه پیام دین اسلام، پیام فرهنگی بوده و بر فراهم آوردن زمینه هدایت‌پذیری انسان‌ها برای دستیابی به مقام قرب الهی و حیات طیبه تأکید دارد، لذا دانش‌آموزان می‌توانند به مباحث تمام دروس خویش، از منظر فرهنگی نگریسته و پیام‌های فرهنگی و تربیتی آن‌ها را استخراج نمایند. ۶- در صورت امکان، حضور دانش‌آموزان به همراه دبیران محترم خود در صحنه‌ها و عرصه‌های فرهنگی (مانند بازدید موزه، نمایشگاه‌های فرهنگی و هنری، ابنیه و ساختمان‌های تاریخی و فرهنگی، ملاقات با شخصیت‌های علمی و فرهنگی، مشاهده تئاتر، فیلم و...) و تجزیه و تحلیل میدانی پدیده‌ها از منظر فرهنگی، بر جذابیت و اثربخشی درس خواهد افزود.

مفاسم وکلیات

فصل اول

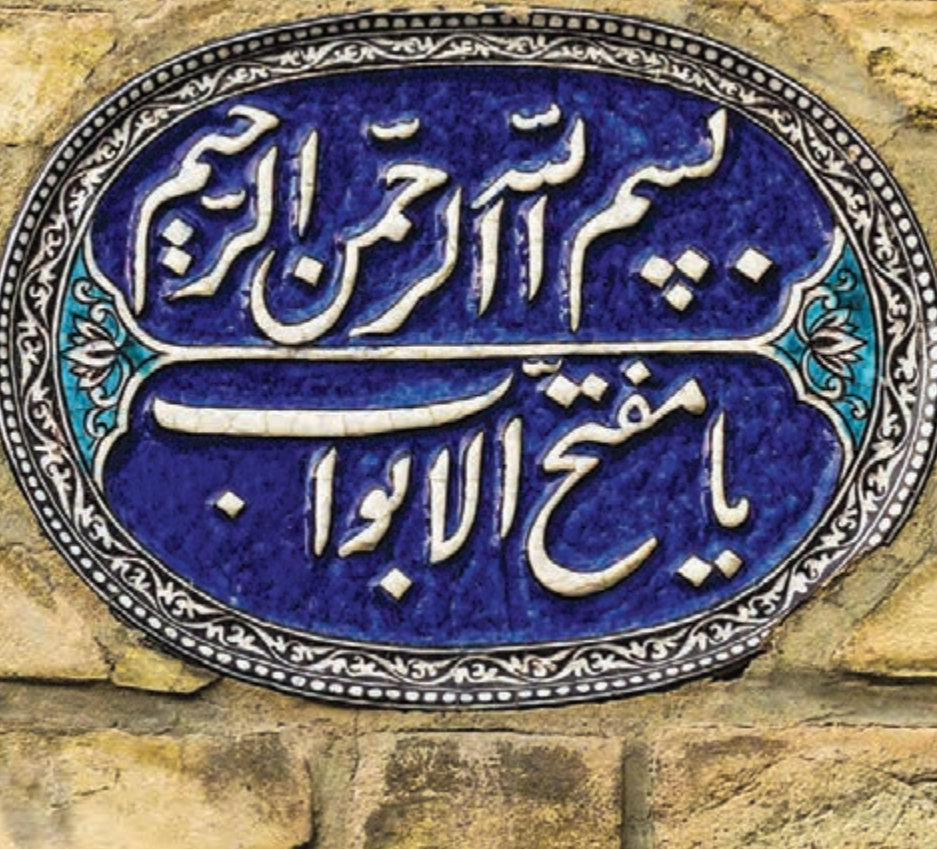

▲ زیارت امام حسین (ع) در بین الحرمین

▲ مجموعه باستانی تخت سلیمان در تکاب - آذربایجان غربی

اهداف فصل

- در پایان فصل، انتظار می‌رود دانش‌آموز:
- ۱- با تعریف فرهنگ و مصادیق آن آشنا شود و تصور خود را از فرهنگ بیان کند.
  - ۲- با مفاهیم تحلیل فرهنگی، مطالعه فرهنگی و مطالعه فرهنگ آشنا شود.
  - ۳- با ویژگی‌ها و نقش‌های فرهنگ آشنا شود.
  - ۴- درک درستی از رویکرد فرهنگی کسب کرده باشد.
  - ۵- مهارت تشخیص سطوح فرهنگ و مناسبات این سطوح با یکدیگر را کسب کرده باشد.
  - ۶- توانایی تجزیه و تحلیل پدیده‌ها را از منظر فرهنگی به دست آورده باشد.

◆ تعریف فرهنگ

ما بارها، واژه «فرهنگ» را شنیده و آن را به کار برده ایم. فرهنگ خانواده، فرهنگ آپارتمان نشینی، فرهنگ روستایی، فرهنگ ایرانی، فرهنگ اروپایی؛ جهان فرهنگی، انقلاب فرهنگی، مهندسی فرهنگی، تحولات فرهنگی و...؛ این واژه‌ها، از جمله واژگانی است که از طریق کتاب‌های درسی، رسانه‌ها و گفتگوهای روزانه با آنها آشنا شده ایم. به راستی معنای «فرهنگ» چیست و شما چه تصویری از مفهوم فرهنگ و مصادیق آن دارید؟

◆ معنا و ریشه لغوی فرهنگ

فرهنگ واژه‌ای فارسی و مرکب است که از دو جزء «فر» و «هنگ» تشکیل شده است. «فر» پیشوندی است که در معنای جلو، بالا و پیش، به کار می‌رود و «هنگ» به معنی کشیدن، سنگینی و وزن می‌باشد و فرهنگ به معنای ادب، تربیت، دانش، علم، هنر، آداب و رسوم است.^۱

۱- فرهنگ فارسی معین و لغت‌نامه دهخدا

◆ تعریف اصطلاحی فرهنگ

برای «فرهنگ»، تعاریف متعدد و مختلف بیان شده و مصادیق گوناگون و متنوع درباره آن ذکر کرده‌اند. ادیبان، فیلسوفان، جامعه‌شناسان، روان‌شناسان و انسان‌شناسان هریک، به گونه‌ای خاص «فرهنگ» را تعریف کرده و به آن نگر بسته‌اند.

برخی از این تعاریف عبارت‌اند از:

۱- فرهنگ، مجموعه پیچیده‌ای از دانش‌ها، باورها، هنرها، قوانین، اخلاقیات، آداب و رسوم است که هر فرد از جامعه خویش فرا می‌گیرد.^۱

۲- فرهنگ حیات معنوی انسان‌ها و شامل علوم و فنون و فلسفه و قانون‌گذاری و ادبیات و هنر است. فرهنگ، نظام‌واره‌ای از باورها و مفروضات اساسی، ارزش‌ها، آداب و الگوهای رفتاری ریشه‌دار و دیرپا، نمادها و مصنوعات است که ادراکات، رفتارها و مناسبات جامعه را جهت و شکل می‌دهد و هویت آن را می‌سازد.^۲

ریموند ویلیامز (۱۹۸۸-۱۹۲۱) منتقد فرهنگی و از پیشگامان اصلی «مطالعات فرهنگی» با بررسی تعاریف مختلف؛ و مطالعه تحولات تاریخی «مفهوم فرهنگ»، تعاریف فرهنگ را در سه گروه طبقه‌بندی می‌کند:

- ۱- تعاریفی که به رشد فکری، روحی و زیبایی‌شناختی فرد، گروه یا جامعه اشاره دارد.
- ۲- تعاریفی که دربرگیرنده تعدادی از فعالیت‌های ذهنی و هنری مردم و محصولات آنها در جامعه است؛ مثل فیلم، تئاتر، داستان، معماری و غیره.
- ۳- تعاریفی که به کل راه و رسم زندگی، کنش‌ها، باورها و آداب و رسوم تعدادی از مردم یک گروه یا یک جامعه اشاره دارد.

نکته قابل تأمل در علت تفاوت و تعدد تعاریف فرهنگ، تفاوت مبانی فکری و فلسفی صاحب‌نظران و مکاتب مختلف در زمینه‌های گوناگون، از جمله درباره انسان، می‌باشد. به همین دلیل «مسئله فرهنگ» به صورت یک مشکل و چالش، در برابر صاحب‌نظران و اندیشمندان قرار دارد.

۱- ادوارد تایلور (۱۹۱۷-۱۸۳۲)، فرهنگ ابتدایی

۲- مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی در سال ۱۳۹۴

به نظر شما، حکیم ابوالقاسم فردوسی، در ابیات زیر، چه اهمیت و نقشی را برای فرهنگ در نظر دارد؟

که فرهنگ بهتر بود یا گهر	ز دانا بپرسید پس دادگر
که فرهنگ باشد ز گوهر فزون	چنین داد پاسخ بدو رهنمون
سخن گفتن از گوهر آسان بود	که فرهنگ آرایش جان بود
به فرهنگ باشد روان، تندرست	گهر بی هنر زار و خوار است و سست

ویژگی‌های فرهنگ

به نظر شما فرهنگ چه ویژگی‌ها و خصوصیت‌هایی دارد؟

با دقت در تعاریف مختلف، برخی از ویژگی‌های مشترک که برای فرهنگ بیان شده، عبارت‌اند از:

- ۱- معنابخشی و ارزش آفرینی: فرهنگ، بیانگر معنا و مفهوم، ارزش‌ها و آگاهی‌ها، روش‌ها و سبک زندگی انسان‌هاست. فرهنگ، همانند روح در کالبد پدیده‌ها و عناصر جهان فرهنگی، جاری است و به آنها معنا و جهت می‌دهد. روح سرزنده و متعالی، نشاط و شادابی را در بدن ایجاد می‌کند.
- ۲- زمانمندی و مکانمندی: فرهنگ، پدیده‌ای «زمانمند و مکانمند» است و سبک و روش زندگی مردم هر جامعه، در هر زمان و هر مکان، با شیوه زندگی مردمان دیگر در مکان‌ها و زمان‌های دیگر، شباهت‌ها و تفاوت‌های قابل توجه دارد. بنابراین فرهنگ هر ملت، خاص خود آنهاست.
- ۳- میراث جمعی بودن: فرهنگ، «میراث اجتماعی» است که توسط افراد یک گروه یا جامعه و کنش‌ها و تعاملات آنها با هم به وجود می‌آید و از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود.

۴- تاریخی بودن: فرهنگ، پدیده‌ای «تاریخی» است که از انباشت تدریجی تجربه‌های افراد یک گروه در طول زمان، شکل گرفته است. فرهنگ هر جامعه، ریشه در تاریخ آن جامعه دارد و از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود. بنابراین کنش‌های موردی و زودگذر، کنش‌های فرهنگی نیست.

۵- اکتسابی بودن: فرهنگ، پدیده‌ای «آموختنی و اکتسابی» است که در طول زندگی، از بدو تولد تا پایان عمر، از طریق نهادهای رسمی و غیررسمی آموزشی و تربیتی از منابع بشری و وحیانی توسط افراد کسب می‌شود. در عصر حاضر، علاوه بر نهادهای مذکور، رسانه‌ها و شبکه‌های مجازی نیز، در تولید و انتقال فرهنگ، نقش اساسی ایفا می‌کنند.

۶- تحول پذیر بودن: فرهنگ، امری «تحول پذیر» است و همانند هر موجود زنده و به‌عنوان یک پدیده انسانی، دچار تغییر و تحول می‌شود. بدین دلیل، فرهنگ، رشد و تعالی، فراز و فرود دارد و پویایی و زوال در حوزه فرهنگ و جهان فرهنگی اتفاق می‌افتد.

۷- نظام مند بودن: فرهنگ، یک کل به هم پیوسته و منسجم است و عناصر و اجزای آن برهم تأثیر گذاشته و از هم تأثیر می‌پذیرند.

بررسی و تحلیل کنید

تصویر مقابل، یک پدیده فرهنگی است که در برخی از مناطق کشور ما تولید می‌شود. به نظر شما کدام یک از ویژگی‌های فرهنگ در این محصول، وجود دارد؟

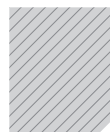
◆ ابعاد و وجوه فرهنگ

فرهنگ دارای چه ابعادی است؟ چگونه می‌توان آنها را از هم تشخیص داده و طبقه‌بندی کرد؟ دانستیم که فرهنگ، به‌عنوان روح جمعی زندگی انسان، عاملی است که به تمام پدیده‌های انسانی، معنا می‌بخشد؛ لذا وسعت و قلمرو فرهنگ، به وسعت حیات اجتماعی انسان و جهان‌های اجتماعی اوست و تمام ذخائر و میراث اندیشه و کنش انسان از آغاز تا امروز را شامل می‌شود. انسان شمول بودن فرهنگ، باعث ایجاد خصوصیات مشترک میان جهان‌های اجتماعی و جهان‌های فرهنگی شده است. با توجه به گسترده‌گی مفهوم فرهنگ، می‌توان هرجهان فرهنگی را، به دو بعد فرهنگ محسوس و فرهنگ غیرمحسوس تقسیم کرد.

۱- فرهنگ محسوس، به مجموعه پدیده‌های عینی و ملموس گفته می‌شود. این بُعد از فرهنگ، شامل اشیای قابل حس، وسایل و ابزارهایی است که از زمان گذشته تا حال، به ما به ارث رسیده است. مانند آثار باستانی، صنایع دستی، ابزار کار، وسایل کشاورزی، لباس، لوازم خانه، داروهای شیمیایی، وسایل تولیدی، ساختمان و دست‌ساخته‌های دیگر انسان. به عبارت دیگر، فرهنگ محسوس، شامل همه دستاوردهای مادی و فناورانه زندگی بشر است که در جامعه وجود دارد.

۲- فرهنگ غیر محسوس، ابعاد کیفی و ناملموس زندگی انسان را شامل می‌شود مانند: اعتقادات، اخلاقیات، باورها، ارزش آثار فکری، ادبی و هنری، فنون، آداب و فولکلور (قصه‌ها، مثل‌ها، داستان‌ها و...). این بخش از فرهنگ، بیشتر به وسیله زبان و خط فرا گرفته می‌شوند.

«فرهنگ دارای دو بعد یا دو وجه است: این دو بعد، در یک کلیت منسجم به هم مرتبط هستند و در تحلیل نهایی، باید تأثیرات متقابل آنها را در بستر کلی هر جامعه معین، مورد بررسی و توجه قرار داد.»

فرهنگ محسوس و غیر محسوس به هم پیوسته‌اند. این پیوستگی و پیوند، هرچند در ظاهر مشخص نیست، اما با دقت و شناخت علمی، ارتباط بین آنها مشخص می‌شود. این ارتباط، یک رابطه دو سویه است؛ از یک سو فرهنگ محسوس، ریشه در فرهنگ غیر محسوس دارد و بر آن، استوار است و از آن سرچشمه می‌گیرد و از سوی دیگر، فرهنگ غیر محسوس، تغییرات و تحولات فرهنگ محسوس، تأثیر می‌پذیرد.

فرهنگ غیر محسوس، بدنه اصلی فرهنگ یک جامعه است. این بدنه، قدرت روحی و نیروی حیاتی یک ملت را مشخص می‌کند و تمام ابعاد، تولیدات و مصنوعات زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها، ریشه در فرهنگ غیر محسوس و ذهنی جامعه دارد.

این دو بعد فرهنگ، «هویت فرهنگی» هر جامعه را تشکیل می‌دهند و تضعیف آن، به‌ویژه در لایه‌های غیرمحسوس، ضایعه‌ای است که هویت یک گروه اجتماعی را تهدید می‌کند. فرهنگ محسوس را می‌توان از دیگران به عاریه گرفت، توسعه داد و غنی ساخت، اما کسب فرهنگ غیرمحسوس، به آسانی امکان‌پذیر نیست و آثار مثبت یا منفی آن می‌تواند بسیار عمیق و گسترده باشد.

بررسی و گفتگو کنید

اگر فردی، لباس یا پیراهنی بپوشد که بر روی آن، تصویری از نمادهای ملی باشد، این نوع پوشش، چه پیامی از فرهنگ محسوس و فرهنگ غیرمحسوس را به دیگران منتقل می‌کند؟ اگر این لباس، حاوی تصویری از نمادهای بیگانه باشد، دیگران، چه پیامی از آن دریافت خواهند کرد؟

همان گونه که آموخته‌اید اجزای مختلف یک جهان اجتماعی را می‌توان بر اساس اهمیت و نقشی که ایفا می‌کنند، تقسیم‌بندی نمود. از آنجا که ارتباط تنگاتنگی بین فرهنگ و اجتماع وجود دارد، فرهنگ را نیز می‌توان در چهار سطح به شرح زیر طبقه‌بندی کرد:

- ۱- عقاید و باورها: مجموعه جهان‌بینی و اعتقاداتی که در یک فرهنگ وجود دارد؛ مانند اعتقاد به خداوند و روز قیامت و کرامت انسان.
- ۲- ارزش‌ها: بار معنایی خاص که انسان برای برخی از اعمال و کنش‌ها، حالت‌ها و پدیده‌ها قائل است و حکایت از مطلوبیت و مفید بودن پاره‌ای از امور در زندگی انسان دارند؛ مانند عدالت، ظلم‌ستیزی، آزادی و کمک به محرومین، علم و آگاهی.
- ۳- هنجارها: کنش‌هایی که برای تحقق ارزش‌ها توسط افراد انجام می‌شود و همگان به رعایت آنها ملزم و وفادارند؛ مانند رعایت قانون، نوع پوشش در جامعه و عبور نکردن از چراغ قرمز.
- ۴- نمادها: نشانه‌ها و امور قراردادی که معرف معنایی خاص است و پیامی خاص را القا یا تداعی می‌کند؛ مانند پرچم، صدای زنگ مدرسه، علائم تابلوهای راهنمایی، مناره و گنبد.

◆ سطوح فرهنگ

چه رابطه‌ای میان سطوح و ابعاد فرهنگ برقرار است؟ شناخت و درک این ارتباطات، چه پیامدهایی

خواهد داشت؟

مناسبات این چهار سطح با ابعاد و وجوه فرهنگ، در نمودار صفحه بعد نمایش داده شده است:

مناسبات و ارتباط سطوح و لایه‌های فرهنگ با یکدیگر

↓	نمادها	↑	فرهنگ محسوس و ملموس
↓	هنجارها و ابزارها	↑	
↓	ارزش‌ها	↑	فرهنگ غیر محسوس و غیر ملموس
↓	عقاید، باورها و آگاهی‌ها	↑	

همچنان که مشاهده می‌کنید، عقاید و ارزش‌ها در لایه‌های عمیق و زیرین فرهنگ و هنجارها و نمادها در لایه‌های سطحی قرار دارند و از عقاید و ارزش‌ها سرچشمه می‌گیرند. این چهار لایه با هم دادوستد داشته، برهم تأثیر می‌گذارند و از هم تأثیر می‌پذیرند. همچنین تغییر هر لایه، بر روی سایر لایه‌ها اثر گذاشته و می‌تواند باعث تغییر آنها شود. تفاوت فرهنگ‌ها، به‌نوع عناصر فرهنگی، چگونگی چینش و وزن‌دهی به این عناصر و مناسبات و روابط بین آنها باز می‌گردد و هویت‌های فرهنگی متفاوتی را می‌سازد.

موضوعات زیر را از منظر سطوح و ابعاد فرهنگ، بررسی کرده و درباره آنها در کلاس گفتگو کنید:

- ◆ آیا در محل سکونت شما بناهای قدیمی وجود دارد؟ چرا سبک معماری و نحوه ساخت‌وساز خانه‌های مسکونی امروز با گذشته متفاوت است؟
- ◆ دو ژاپنی چگونه به هم احترام می‌گذارند؟ چرا روش آنها با روش احترام گذاشتن ما به یکدیگر، متفاوت است؟

▲ خانه قدیمی در تهران

▲ خانه مدرن در تهران

درس دوم

چرایی شناخت فرهنگ و تحلیل فرهنگی

چرا باید «فرهنگ» را بشناسیم و به بررسی و تجزیه و تحلیل پدیده‌ها و مسائل فرهنگی بپردازیم؟
شناخت فرهنگ و مقوله‌های فرهنگی، چه تأثیری در زندگی فردی و اجتماعی ما دارند؟

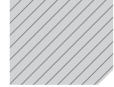
♦ ضرورت‌ها و نقش‌های فرهنگ

در درس قبل دانستیم، گستره فرهنگ، به گستردگی حیات اجتماعی انسان است. از این رو، هر انسانی به عنوان یک کنشگر اجتماعی، تحت تأثیر فرهنگ و جهان‌های فرهنگی قرار دارد و بر اساس باورها و ارزش‌های فرهنگی، کنش فردی و اجتماعی انجام می‌دهد.

دلایل ضرورت و اهمیت شناخت فرهنگ و تحلیل فرهنگی عبارت‌اند از:

۱- فرهنگ، و جامعه پذیری

«ما»، «فرهنگ» و «جهان‌های فرهنگی» چه مناسباتی باهم داریم؟ از هم چه تأثیری می‌پذیریم و برهم چه تأثیری می‌گذاریم؟

شخصیت و هویت «ما»، در جهان فرهنگی شکل می‌گیرد. «ما» از فرهنگ، اثر پذیرفته و بر آن اثر می‌گذاریم. همه ما، از آغاز تولد تا لحظه مرگ، در جهان‌های فرهنگی متعدد زندگی می‌کنیم، با هزاران نماد و نشانه فرهنگی، در خانه، خیابان، مدرسه، جامعه روبه‌رو هستیم و در تمام تصمیمات خود، اعم از لباس پوشیدن، غذا خوردن، درس خواندن، تماشای تلویزیون، تفریح نمودن و نیز انتخاب رشته تحصیلی، نوع شغل، انتخاب همسر و... با فرهنگ و پدیده‌های فرهنگی سر و کار داریم. در نتیجه باید، «فرهنگ» را بشناسیم، و توانایی تجزیه و «تحلیل فرهنگی» را به دست آوریم.

هنگامی که نوزاد انسان به دنیا می‌آید، رفتارهای طبیعی و زیستی از خود بروز می‌دهد؛ گریه می‌کند، دست‌وپای خود را حرکت می‌دهد، چشم‌های خود را باز و بسته می‌کند، و... اما به مرور زمان، تحت تأثیر فرهنگ خانواده و بر اساس فطرت خدادادی، آگاهی‌ها، مهارت‌ها و باورهای او شکل می‌گیرد و رفتارها و کنش‌هایی در سطح بالاتر از خود نشان می‌دهد. مهم‌ترین نمود فرهنگ‌پذیری، زبان‌آموزی و ادای کلمات و واژگان است که عمدتاً از فرهنگ خانواده و زبان و رفتار پدر و مادر، به صورت مستقیم و غیرمستقیم فراگرفته می‌شود.

کودک از طریق حواس، جهان اطراف خود را شناسایی و ادراک می‌کند و این امر، به رشد و گسترش توانایی زبانی او می‌انجامد. شکل‌گیری و رشد زبان در فرد، مقدمه شکوفایی و رشد «اندیشه» در او خواهد شد. فرهنگ، ابتدا بیرون از وجود کودک، و در وجود دیگران، نمادها، جهان اجتماعی و فرهنگی، موجود است و در تعامل کودک با دیگران، به درون وی، راه یافته و باعث درونی شدن فرهنگ می‌شود.

فرهنگ از طریق یادگیری و درونی شدن، استمرار می‌یابد و افراد، با عجزین شدن فرهنگ با استعدادهای ذاتی‌شان، به بسط و گسترش فرهنگ (مانند تولید ابزار و تفکرات جدید) پرداخته و بر آن، تأثیر می‌گذارند.

فرهنگ، عامل اتصال و روح تعاملات اجتماعی است و ارتباطات اجتماعی در بستر فرهنگ و توسط آن اتفاق می‌افتد. بدون فرهنگ، ارتباط و تعامل با دیگران، امکان‌پذیر نیست، همچنان که نحوه تعامل ما با دیگران را نیز، فرهنگ، مشخص می‌کند؛ به عنوان مثال، اگر فردی به ما، طوری تعارف کند، که از عمل این فرد و نحوه تعارف کردن او، بفهمیم که او به ما ابراز محبت و صمیمیت کرده، متقابلاً ما نیز، محبت‌آمیز برخورد می‌کنیم، ولی اگر تلقی ما از رفتار او این باشد که درصدد تحقیر یا کوچک شمردن ماست، به گونه‌ای دیگر رفتار خواهیم کرد. این تفاوت در رفتار و سبک زندگی، در فرهنگ‌های مختلف (مانند تفاوت مراسم پذیرایی و تعارفات در فرهنگ اروپایی، آفریقایی، آسیایی و...) به خوبی مشهود است و بر ضرورت و اهمیت شناخت فرهنگ، تأکید دارد.

بررسی، گفتگو و تجزیه و تحلیل نمایی:

در شهر شما، مراسم ازدواج، دارای چه آداب و رسومی است؟ اگر فردی با این آداب آشنا نباشد و یا آنها را رعایت نکند، چه پیش می‌آید؟

۲- فرهنگ و هدفمندی در زندگی

هر یک از ما، به عنوان یک کنشگر اجتماعی، از کودکی تا پایان عمر، تحت تأثیر فرهنگ و جهان‌های فرهنگی قرار داریم و بر اساس باورها و ارزش‌های فرهنگی خویش، کنش فردی و جمعی انجام می‌دهیم. فرهنگ در شکل‌گیری شخصیت ما، تأثیر فراوان دارد. باورها، نگرش‌ها و کنش‌های ما، تحت تأثیر فرهنگ خانواده، فرهنگ مدرسه و فرهنگ جهان اجتماعی است و جامعه‌پذیری که موجب پویایی جهان اجتماعی می‌شود، توسط فرهنگ و نهادهای فرهنگی، صورت می‌گیرد.

از سوی دیگر، هر یک از ما، در زندگی خود، هدف یا اهدافی داریم و برای دستیابی به آنها و کسب موفقیت، تلاش می‌کنیم. معنای زندگی ما و انتخاب و ترجیح یک هدف بر اهداف دیگر، متأثر از باورها و ارزش‌های ماست. اگر برای رسیدن به هدف، نهاد دانش و مهارت خاصی نیاز باشد، سعی می‌کنیم آنها را در مدرسه یا آموزشگاه‌های بیرون از مدرسه به دست آوریم. اگر تحقق هدف ما، به سرمایه نیاز داشته باشد، با تلاش خود و همراهی خانواده،

سعی می‌کنیم آن را تأمین نماییم. علاوه بر این تلاش‌ها و امکانات، دستیابی به اهداف فردی و اجتماعی، نیازمند فراهم آوردن بستر فرهنگی مناسب آن هدف است. شرایط فرهنگی، باید پذیرای تحقق اهداف باشد و از آن حمایت کند؛ مثلاً اگر اهداف ما، با فرهنگ خانوادگی یا جامعه، همخوانی نداشته باشد و حتی با آنها در تعارض و تضاد باشد، مقاومت و مخالفت اعضای خانواده یا جامعه، باعث عدم موفقیت

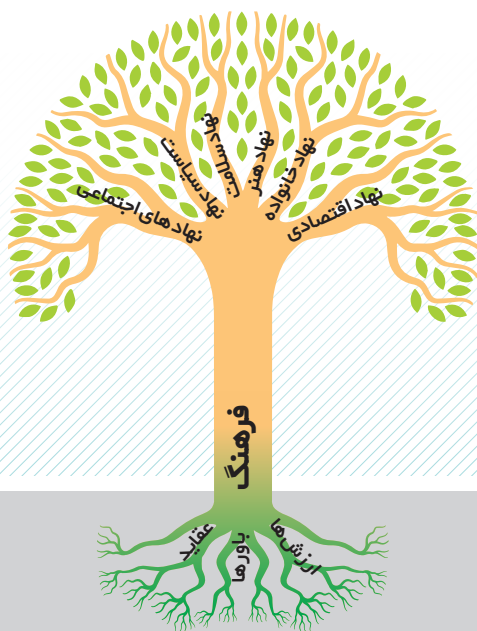
در اجرای برنامه‌ها می‌شود. در نتیجه، موفقیت در زندگی فردی و اجتماعی، نیازمند توجه به فرهنگ و شرایط فرهنگی جامعه است و شناخت آن برای تحقق اهداف، ضروری است.

۳- فرهنگ و پویایی حیات اجتماعی

فرهنگ، «روح جمعی» حاکم بر زندگی آدمی است که تمام زوایای آشکار و پنهان زندگی را در بر گرفته است. فرهنگ، همانند ریشه درخت است که پویایی و شادابی درخت زندگی به سلامت ریشه‌های آن وابسته است. اگر شاخه یا برگ یا میوه درخت، آسیب ببیند، درخت از بین نمی‌رود، اما اگر ریشه درخت آسیب دید و خشک شد، چه اتفاقی می‌افتد؟ نهادهای خانواده، اقتصاد، سیاست، هنر، بهداشت، ورزش، تعلیم و تربیت و... همه ریشه در فرهنگ جامعه دارند و از آبشخور آن، سیراب می‌شوند. تمام فعالیت‌ها و کنش‌های فردی و گروهی افراد، از باورها و ارزش‌های فرهنگ جامعه، نشئت می‌گیرد.

انسان و جامعه، از فرهنگ جدایی‌ناپذیرند، در نتیجه انسان بدون فرهنگ و جامعه بدون فرهنگ وجود ندارد، همچنان که فرهنگ بدون انسان و جامعه نیز، پدید نمی‌آید.

آیا بدون شناخت و کسب شایستگی‌های لازم، امکان حفظ حیات اجتماعی و جلوگیری از آسیب‌ها، وجود دارد؟ بی‌تردید، همان‌گونه که حفظ حیات جسمانی انسان و تداوم رشد بدن، وابسته به شناخت از انسان و شرایط زیست‌اوست، حفظ و صیانت از حیات اجتماعی نیز، ارتباط مستقیم با شناخت فرهنگ و عوامل و عناصر آن دارد.

۴- فرهنگ و وحدت ملی

کشور ایران، سرزمینی وسیع و گسترده با منابع و امکانات فراوان است که اقوام و گروه‌های مختلف در آن زندگی می‌کنند. این اقوام، علی‌رغم برخی از تفاوت‌های زبانی، مذهبی، نژادی، به دلیل دارا بودن «فرهنگ مشترک» توانسته‌اند در طول تاریخ، وحدت ملی خویش را حفظ کرده و با هم زندگی کنند.

فرهنگ، مهم‌ترین عامل انسجام ملی و همبستگی اجتماعی به‌شمار می‌رود. انسجام ملی در هر جامعه، نیازمند تقویت و صیانت از بنیان‌های فرهنگی آن جامعه می‌باشد؛ چه بنیان‌های فرهنگ محسوس و ملموس و چه بنیان‌های فرهنگ معنوی و غیرمحسوس. صیانت از: آثار و ابنیه تاریخی، میراث مکتوب، اسطوره‌ها و قهرمانان ملی، ادبیات و زبان، آرمان‌ها، عقاید، باورهای عقلانی و فطری (مانند توحید، عدالت‌خواهی) و نظایر آنها، در تحکیم و تقویت انسجام اجتماعی و وحدت ملی نقش دارند. کسانی می‌توانند منادی وحدت و انسجام اجتماعی باشند و گفتار و رفتار آنها به همبستگی ملی و اجتماعی کمک کند که شناخت دقیق و عمیق از فرهنگ جامعه و درک صحیح از ارزش‌ها و باورهای وحدت‌آفرین داشته باشند.

هم‌اندیشی و گفتگو کنید

تولید و ترویج لطیفه‌های قومی و طنزهای مخرب علیه شخصیت‌ها و قهرمانان ملی و اقوام و گروه‌های مختلف، به ویژه در فضای مجازی، چرا و چگونه انجام می‌شود؟ تأثیر منفی آنها بر تضعیف وحدت ملی و انسجام اجتماعی را چگونه ارزیابی می‌کنید؟

۵- فرهنگ و گسترش جهان‌های اجتماعی

مطالعه و شناخت فرهنگ، زمینه ارتباط با «گذشتگان» و «آیندگان» را فراهم می‌آورد و مرزهای «زمان» را درمی‌نوردد و با توسعه علم و آگاهی، امکان آشنایی با جهان اجتماعی دیگر میسر می‌شود. زمانی که کتاب تاریخی مطالعه می‌کنیم، یا از موزه بازدید می‌کنیم، هنگامی که از اعمال وحشیانه چنگیز و همراهانش نسبت به مردم شهرها و روستاها ناراحت می‌شویم، زمانی که زندگانی مالک اشتر را بررسی کرده و او را الگوی خود قرار می‌دهیم و ... در همه این موارد، با فرهنگ گذشتگان و موارث فرهنگی آنان آشنا می‌شویم، گویی با «گذشتگان» زندگی کرده و در «گذشته» حضور داشته‌ایم.

آن هنگام که سیاستمداران و مردمی را تحسین می‌کنیم که

با قناعت در مصرف منابع طبیعی و منابع میان نسلی، (مانند ذخایر نفت)، زمینه زندگی مناسب را برای «آیندگان» فراهم می‌آورند، گویی با «آیندگان» زندگی می‌کنیم و شرایط آنان را، درک می‌کنیم.

بنابراین، فرهنگ، نه تنها عامل و پایه تعامل با دیگران است، بلکه جهان اجتماعی ما را هم گسترش می‌دهد، ما را از تنگنای جهان فعلی بیرون برده و در صحنه گسترده معاصران، گذشتگان، و آیندگان قرار می‌دهد و با این کار، موجبات رشد و شکوفایی بیشتر ما را فراهم می‌آورد. همچنین تعاملات فرهنگی، باعث شناخت سایر جهان‌های اجتماعی و فرهنگی می‌شود.

شناخت «فرهنگ» و «تحلیل فرهنگی» یعنی:

- شناخت و تجزیه و تحلیل توانمندی‌ها، باورها، اندیشه‌ها و رفتارهای «خود» و دیگران

- شناخت «گذشتگان» و موارث و آثار آنان، موفقیت‌ها و شکست‌های ایشان،

- شناخت «معاصران» و تحلیل سبک زندگی، افکار و ارزش‌های آنان،

- شناخت «آیندگان» و شرایط زیست فرهنگی و اجتماعی ایشان.

رسانه‌ها و فناوری‌های نوین، با تولید و توزیع اطلاعات، زمینه گسترش جهان اجتماعی و فرهنگی را فراهم آورده و ارتباط با جهان اجتماعی دیگر را آسان و سریع می‌کنند.

۶- فرهنگ و آینده بشر

انسان‌ها در طول تاریخ زندگی خویش، فراز و فرود فراوانی را تجربه کرده و سیر تکاملی و تعالی جویانه خود را طی کرده‌اند. در ابعاد مادی و محسوس زندگی بشر، حرکت از زندگی ساده و ابتدایی آغاز و پس از عبور از دوره‌های مختلف کشاورزی و صنعتی به زندگی فناورانه امروز رسیده است. در ابعاد فرهنگ غیر محسوس نیز، سیر تحولی

خویش را پشت سر نهاده و با پستی‌ها و بلندی‌ها، موفقیت‌ها و شکست‌های فکری و معنوی روبه‌رو بوده است. از یک سو، انسان امروزی، نسبت به گذشته به علم و آگاهی، عقلانیت و معنویت فزون‌تر، دست پیدا کرده است، و از سوی دیگر، کژی‌ها و آسیب‌هایی، مانند اعتیاد، سرقت، بی‌عدالتی، استثمار، با پیچیدگی و گستردگی بیشتری در زندگی انسان جریان یافته است. بر اساس شواهد و قرائن، در ادامه این راه، انسان آینده، آگاه‌تر و عالم‌تر، عدالت‌خواه‌تر، و جامعه انسانی، جامعه فرهنگ محور و دانش‌بنیان خواهد شد، در نتیجه، اندیشه و فرهنگ، میدان‌دار زندگی انسان‌های آینده می‌شود. علم و آگاهی، بیش از پیش، در زندگی آدمیان، نقش آفرینی کرده و باورها و ارزش‌ها، مناسبات فردی و اجتماعی آنان را رقم خواهند زد.

شهید مطهری:

انسان آینده، «انسان فرهنگی» است و عوامل و مؤلفه‌های فرهنگی، بیش از پیش در زندگی فردی و اجتماعی او تأثیر خواهد داشت.

به همین دلیل، در دوران جدید، بر اهمیت و ضرورت توجه به فرهنگ و مقولات فرهنگی و گسترش علم و دانایی افزوده شده است و رسیدن به پیشرفت و توسعه و دستیابی به جامعه انسانی توأم با اخلاق و معنویت و ارزش‌های والای انسانی، مورد توجه جدی قرار گرفته است. امروزه منابع انسانی، به مثابه اصلی‌ترین سرمایه هر جامعه، محسوب شده و باورها، شایستگی و مهارت‌های او از جایگاه رفیع و بی‌بدیل برخوردار شده است. جامعه پیشرفته و توسعه‌یافته، جامعه‌ای خواهد بود که از علم و آگاهی و از سرمایه انسانی بیشتر، با شایستگی فزون‌تر و فرهنگ متعالی برخوردار باشد.

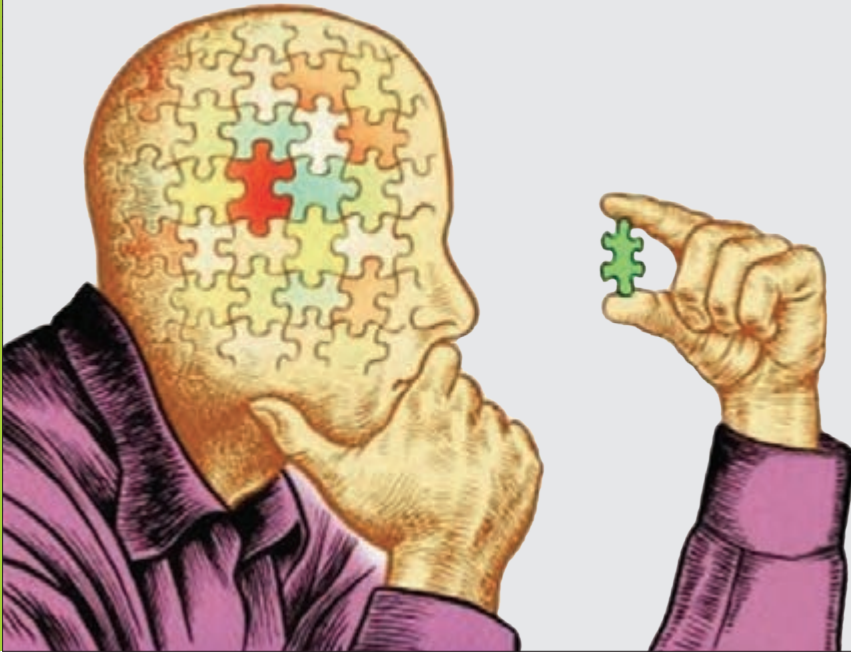
با تشکیل «میزگرد فرهنگی» درباره موضوعات زیر، گفتگو کنید:

۱- امام خمینی علیه السلام می‌فرماید: «بی‌شک والاترین و بالاترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است. اساساً فرهنگ هر جامعه هویت آن جامعه را تشکیل می‌دهد».

۲- عبارت «انقلاب اسلامی - یک انقلاب فرهنگی است» به چه معناست؟ این رویکرد، در سیاست‌گذاری‌ها، برنامه‌ریزی‌ها، رفتار مسئولان و مردم چه تأثیری داشته و چه پیامدهایی را به همراه دارد؟

براساس آمارهای موجود، «سن ازدواج» در کشور، در دو دهه گذشته، بالا رفته است. علل این پدیده کدامند؟ آیا صرفاً شرایط و دلایل اقتصادی باعث پیدایش این «مسئله» شده است؟ تغییر سبک زندگی مردم، چه نقشی در بروز آن داشته است؟

این «مسئله» را، چگونه «تحلیل» می کنید و برای بررسی و تجزیه و تحلیل آن، به چه دانش ها و مهارت هایی نیاز دارید؟

تحلیل فرهنگی به چه معناست؟ برای تجزیه و تحلیل فرهنگی پدیده‌ها، به چه دانش‌ها و مطالعاتی نیاز داریم؟ پیامدهای تحلیل فرهنگی چیست و چه مسئولیت‌هایی را متوجه ما می‌کند؟

برای پاسخ دادن به این سوالات، لازم است ابتدا مفاهیم «مطالعات فرهنگی»، «رویکرد فرهنگی» و «تحلیل فرهنگی» را بررسی کنیم.

مطالعات فرهنگی

مطالعات فرهنگی به چه معناست؟ و شامل چه موضوعاتی می‌شود؟

مطالعات فرهنگی، مجموعه‌ای از بررسی‌های انتقادی دربارهٔ فرهنگ عمومی و مسائل زندگی روزمره است که وضعیت فرهنگی جهان‌های اجتماعی معاصر را بررسی می‌کند. هدف از این مطالعات، شناسایی نقاط قوت و ضعف فرهنگ افراد و جهان اجتماعی، برای کمک به انسانی‌تر شدن زندگی روزمره است.

گسترش سریع و روزافزون فناوری‌های ارتباطی، حضور قدرتمند و فعالیت پرتنوع رسانه‌های جمعی و شبکه‌های اجتماعی و بررسی نفوذ و تأثیر فوق‌العاده آنها بر فرهنگ افراد و فرهنگ جامعه، همچنین تعامل رسانه‌ها با سایر نهادهای اجتماعی، (مانند خانواده، اقتصاد، سیاست) مورد توجه مطالعات فرهنگی است.

تجربه زندگی در جهان‌های متنوع فرهنگی، گسترش مهاجرت (روستا، شهر، سایر کشورها)، در هم تنیدگی و تعامل خرده فرهنگ‌ها، اختلافات فرهنگی، تعاملات فرهنگی بین‌المللی و... از جمله موضوعاتی است که در مطالعات فرهنگی تجزیه و تحلیل می‌شود.

مطالعات فرهنگی، به دنبال کشف روابط و مناسبات فرهنگ با نژاد، جنسیت، طبقه، زبان، مذهب، حاکمیت و قدرت است. در این حوزه مطالعاتی، فرهنگ سرمایه‌داری معاصر، به عنوان فرهنگ مادی و کالایی شده، مورد نقد جدی قرار می‌گیرد.

تحقیق کنید

رشته‌های دانشگاهی در حوزه فرهنگ و موضوعات فرهنگی را، در سطوح کارشناسی، کارشناسی ارشد و دکتری در دانشگاه‌های کشور، شناسایی کرده و در کلاس معرفی کنید

سواد فرهنگی

امروزه، «سواد» به توانایی خواندن، نوشتن و حساب کردن محدود نمی‌شود و افراد باسواد کسانی نیستند که می‌توانند متنی را بخوانند یا مطلبی را بنویسند و یا عملیات ریاضی را انجام دهند. «سواد» در عصر جدید، به مجموعه‌ای از دانش‌ها و توانایی‌ها گفته می‌شود که برای شناخت، درک، برقراری ارتباط و استفاده از پدیده‌ها، مورد نیاز است. بنابراین، «سواد فرهنگی» مجموعه‌ای از شناخت‌ها و توانایی‌های اساسی است که افراد، برای درک عناصر و مؤلفه‌های فرهنگ، مسائل فرهنگی، هویت فرهنگی، برقراری ارتباط با دیگران و تجزیه و تحلیل فرهنگی، از آن برخوردارند.

سواد فرهنگی، افراد را توانمند می‌سازد تا توانایی شناخت هنجارها، ارزش‌ها، آداب و رسوم در فرهنگ‌های مختلف را کسب کنند و در شرایط و موقعیت‌های فرهنگی، رفتار مناسبی از خود بروز دهند. باسوادان فرهنگی، مهارت تجزیه و تحلیل فرهنگی یک فیلم را دارند، پیام یک کتاب رمان را درک می‌کنند، تأثیر وب‌گردی و اعتیاد اینترنتی بر باورها و رفتار کاربران فضای مجازی را می‌فهمند، با قوت و ضعف فرهنگ دیگران، آشنا هستند، مسائل و مشکلات فرهنگی جامعه را می‌شناسند و توانایی نقد و تجزیه و تحلیل آن را دارند. سواد فرهنگی، زمینه حضور فعال و مؤثر افراد در جهان فرهنگی را فراهم می‌سازد و به آنان امکان می‌دهد تا شناخت مناسب از تاریخ خود و جامعه جهانی و مناسبات اجتماعی و ارتباطات فرهنگی به دست آورند و توانایی تعامل مفید و ارتباط مؤثر را کسب کنند.

در مقابل، فرد بی‌سواد فرهنگی، فاقد توانایی درک پدیده‌های فرهنگی است، مهارت بررسی تأثیر متقابل پدیده‌های سیاسی، اجتماعی و اقتصادی با پدیده‌های فرهنگی را ندارد. از تجزیه و تحلیل سبک زندگی مردم عاجز است، برای اصلاح فرهنگ مصرف‌بی‌رویه، راه‌حلی ندارد. بی‌سواد فرهنگی، در برابر تهاجم فرهنگی، منفعل است و توانایی نقد و بررسی فرهنگ بیگانه را کسب نکرده است. اولین بار، واژه «سواد فرهنگی» توسط «هیرش» نویسنده آمریکایی در سال ۱۹۸۲ با ارائه شناخت مناسب درباره ۵۰۰۰ موضوع، به کار گرفته شد. هیرش در سال ۲۰۰۱ دایرةالمعارف کامل سواد فرهنگی را منتشر ساخت.

◆ رویکرد فرهنگی چیست؟

آیا تاکنون از عینک دودی استفاده کرده‌اید؟ اشیای اطراف خود را چگونه دیده‌اید؟ اگر رنگ شیشه عینک خود را سبز یا قرمز انتخاب کنید، آن گاه اشیای اطراف را چگونه خواهید دید؟ آیا رنگ اشیای اطراف شما تغییر کرده است یا عینک و نوع نگاه، سبب این تفاوت شده است؟

پیش چشم‌داشتی شیشه کبود

زان سبب عالم کبودت می نمود

گر نه کوری این کبودی دان ز خویش

خویش را بدگو مگو کس را تو پیش

مثنوی معنوی، دفتر اول، بخش ۷۲

هر یک از ما با عینکی که بر چشم داریم و یا از دریچه‌ای که در پشت آن قرار گرفته‌ایم، پدیده‌های اطراف و دنیای خارج از ذهن خویش را می‌بینیم و آنها را تجزیه و تحلیل می‌کنیم. گاهی از منظر سیاسی، یا اقتصادی یا اجتماعی و گاهی هم با رویکرد فرهنگی.

رویکرد فرهنگی یعنی همه پدیده‌ها و موضوعات را از منظر «فرهنگ» نگرستن و با معیار «فرهنگ و شاخص‌های فرهنگی» آنها را تجزیه و تحلیل کردن.

در رویکرد فرهنگی، اصالت و اولویت با ارزش‌ها و شاخص‌های فرهنگی است. اگر در جامعه‌ای، اخلاق، ادب، علم و آگاهی، قانون‌گرایی و عدالت از شاخص‌های مهم فرهنگ آن جامعه باشد، همه رفتارها و عملکردهای فردی و نهادهای اجتماعی با آنها سنجیده می‌شود و پیشرفت و تعالی جامعه نیز به گسترش و تقویت این ارزش‌ها می‌انجامد. در مقابل، اگر در جامعه‌ای، بی‌نظمی، قانون‌گریزی، فردگرایی، دروغ‌گویی و منفعت‌گرایی فردی ارزش تلقی شوند، جامعه مسیر قهقرایی طی می‌کند و برخی افراد با تمسک به این ویژگی‌ها به تجزیه و تحلیل پدیده‌ها می‌پردازند و کنش خود را براساس آن تنظیم می‌کنند.

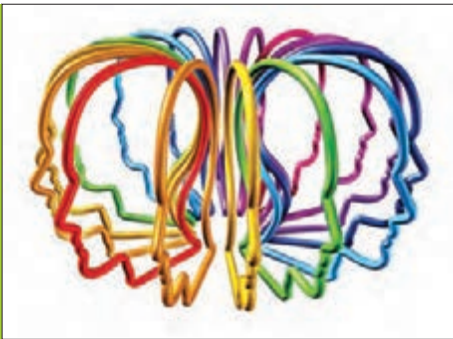

«مسئله» زیر را بررسی و تجزیه و تحلیل کرده و در کلاس درباره آن گفتگو کنید:

اگر در محل سکونت شما یک فروشگاه بزرگ برای عرضه وسایل زندگی با اولویت اجناس و کالاهای

خارجی، دایر شود، آیا این اقدام، صرفاً یک فعالیت اقتصادی است؟ این فروشگاه، چه آثار فرهنگی و اجتماعی به همراه دارد و چه تأثیری بر سبک زندگی مردم محله و منطقه بر جای می‌گذارد؟ چرا در اکثر کشورها، مصرف کالای داخلی (حتی با کیفیت پایین‌تر و قیمت بالاتر) بر مصرف کالاهای خارجی ترجیح دارد؟

با توجه به تقسیم فرهنگ به دو بخش محسوس و غیرمحسوس و با عنایت به تأثیر و نقش فرهنگ غیرمحسوس در تحقق و تعیین فرهنگ محسوس، مشخص می‌شود که رویکرد فرهنگی، یعنی رویکرد مبتنی بر باورها و ارزش‌ها که ریشه در فرهنگ غیرمحسوس و مجموعه باورها و ارزش‌ها دارد. باور، قدرتمندترین عنصر فرهنگ است و باورهای عالی، سرچشمه موفقیت‌های بزرگ هستند. زیرا قانون زندگی، قانون باورها و اعتقادات

است و انسان‌ها همان‌گونه که باور دارند، می‌اندیشند و عمل می‌کنند. فرق بین انسان‌ها و فرهنگ‌ها، فرق میان باورها و ارزش‌های آنهاست. انسان‌های موفق با باورهای متعالی، موفقیت را برای خود خلق می‌کنند.

گفتگو کنید

نلسون ماندلا:

می‌دانی فرق من با زندانبانم چیست؟ زمانی که پنجره کوچک سلولم را باز می‌کند، او تاریکی و غم را می‌بیند و من روشنایی و امید را.

تحلیل فرهنگی

مفهوم «تحلیل فرهنگی» چیست و برای تجزیه و تحلیل دقیق و علمی، به چه مهارت‌هایی نیاز است؟ «تحلیل فرهنگی» حوزه‌ای میان رشته‌ای است که درصدد بررسی، تفسیر و تبیین پدیده‌های فرهنگی و کنش‌های اجتماعی است. تحلیل فرهنگی، به معنای بررسی پدیده‌ها از منظر فرهنگی و با شاخص‌های فرهنگی، به همراه تفسیر و تحلیل نمادها و نشانه‌های موجود در یک فرهنگ است. تحلیل فرهنگی، نوعی توانایی و شایستگی معرفتی و ذهنی است که تحلیل‌گران در رویارویی با مشکلات و چالش‌های زندگی مادی و معنوی خویش، از منظر فرهنگی، آنها را تجزیه و تحلیل می‌کنند. در تحلیل فرهنگی، هدف، ایجاد فهم فرهنگی از پدیده‌هاست و تمام پدیده‌ها از منظر فرهنگی و با رویکرد فرهنگی نقد و بررسی و واکاوی می‌شوند.

هدف از تحلیل فرهنگی در این کتاب، توانمند ساختن دانش‌آموزان است تا با کسب آگاهی و شناخت از مفاهیم فرهنگی، پدیده‌های مختلف زندگی روزمره را از منظر فرهنگی بنگرند و تجزیه و تحلیل کنند و با تشخیص مسائل فرهنگی، برای حل آنها، چاره‌اندیشی کرده و مسئولیت خویش را در قبال بهبود یا اصلاح آنها ایفاء نمایند.

تفاوت «تحلیل فرهنگی» با «مطالعه فرهنگ» و «مطالعات فرهنگی»

«مطالعه فرهنگ»^۱، «مطالعه فرهنگی»^۲ و «تحلیل فرهنگی»^۳ چه تفاوت‌هایی با هم دارند؟ «مطالعه فرهنگ» صرفاً به بررسی و توصیف ویژگی‌های فرهنگ یک جامعه می‌پردازد. مثل فرهنگ اروپایی، فرهنگ ایرانی، فرهنگ یونانی. در مطالعات فرهنگ، بیش از نقد فرهنگ یک جامعه، ویژگی‌های فرهنگ آن جامعه (مانند آداب و رسوم، ارزش‌ها، صنوعات، هنر و معماری) توصیف و تبیین می‌شود. امروزه رشته انسان‌شناسی فرهنگی، به مطالعه فرهنگ جوامع معاصر می‌پردازد.

۱_ Study of culture

۲_ Cultural studies

۳_ Cultural analysis

اما، «مطالعات فرهنگی»، به بررسی و تحلیل انتقادی ابعاد و فرایندهای فرهنگی جوامع در دوران معاصر می‌پردازد. این مطالعات در دهه ۱۹۵۰ در بریتانیا ظهور کرد و از اهداف آن، نقد «فرهنگ توده‌ای» بوده است. فرهنگ توده‌ای، همان فرهنگ عامه مردم است که با تولید انبوه به دست جمعیت انبوه رسیده است. مصرف فرهنگی این جمعیت، کالاهای سطحی و نازل است که صنعت فرهنگ، آنها را برای کسب سود بیشتر تولید می‌کند. به اعتقاد برخی از جامعه‌شناسان هنر، فرهنگ و هنر توده‌ای، فرهنگ بومی و محلی و هنر فاخر را به خطر می‌اندازد. مطالعات فرهنگی، به نقد فرهنگ سرکوبگر و سرمایه‌داری معاصر می‌پردازد و معتقد است این فرهنگ، فرهنگی مادی و کالایی شده است. «تحلیل فرهنگی»، به عنوان یک سنت علمی، در صدد بررسی و تجزیه و تحلیل پدیده‌های فرهنگی است و با مطالعات فرهنگی و مطالعه فرهنگ متفاوت است، هر چند با آنها ارتباط دارد. هدف از تحلیل فرهنگی، ایجاد فهم فرهنگی از پدیده‌هاست. در تحلیل فرهنگی، فرد تحلیل‌گر، با استفاده از یافته‌های مطالعات فرهنگی و با شناخت فرهنگی جامعه به علل وجودی و تجزیه و تحلیل پدیده‌ها می‌پردازد.

«مسئله» فرهنگی زیر را بررسی و تجزیه و تحلیل کنید:

آیا تاکنون به «موزه» رفته‌اید؟ با کدام یک از موزه‌های داخلی یا خارجی آشنایی دارید؟ چرا میزان توجه و بازدید از «موزه‌ها» در بین مردم ایران کم است؟ برای افزایش علاقه به این پدیده فرهنگی چه باید کرد؟ نقش خانواده‌ها، مدارس و رسانه‌ها، در تقویت آشنایی و علاقه‌مندی مردم و جوانان چیست؟

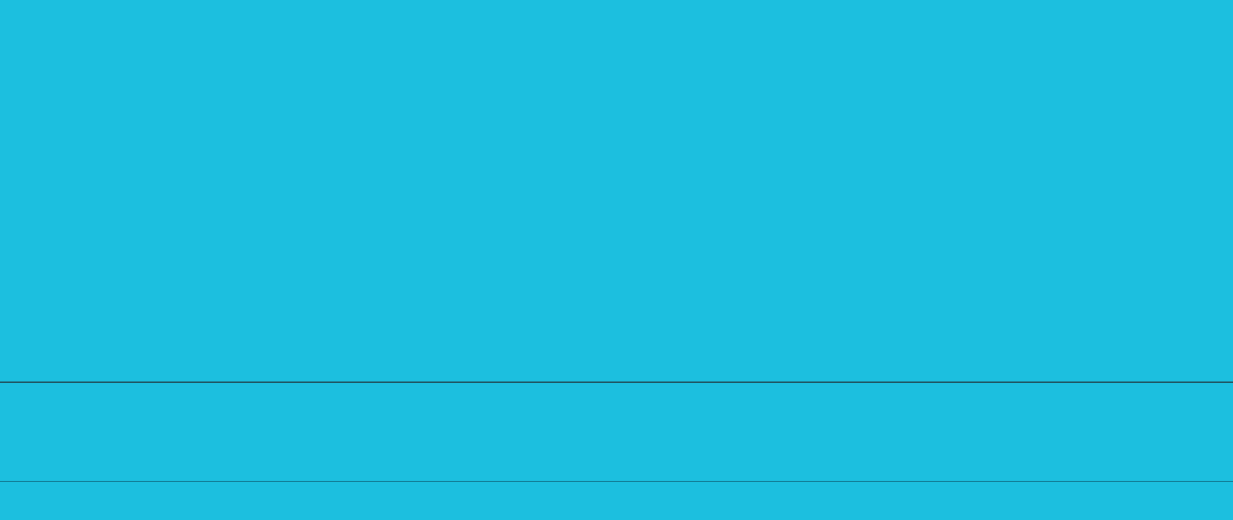

▲ موزه پست و تلگراف ایران

چرا گردشگران خارجی، تمایل بیشتری به بازدید از موزه‌ها و آثار باستانی ایران دارند؟ چگونه می‌توان از این ظرفیت، برای رشد اقتصادی کشور استفاده کرد؟

تحقیق کنید

به چند گروه دانش‌آموزی تقسیم شوید. هر گروه با راهنمایی دبیر محترم، درباره بخش‌هایی از فرهنگ یک کشور تحقیق کرده و نتیجه را در کلاس گزارش دهید.

تحوالات فرهنگی

فصل دوم

▲ نخستین گاراژهای مسافری ایرانی

▲ اعزاز اولین محصلان ایرانی به فرنگ

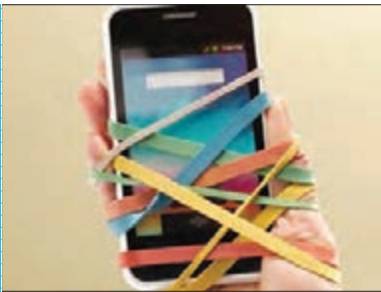

اهداف فصل دوم

در پایان فصل، انتظار می‌رود دانش‌آموز:

- ۱- علل و چرایی دگرگونی‌های فرهنگی را درک کند.
- ۲- با تجزیه و تحلیل تغییر نمادها و الگوها، به ریشه‌های تحولات فرهنگی پی برده و آنها را تبیین نماید.
- ۳- توانایی شناخت «تأخر فرهنگی» جامعه را کسب نماید.
- ۴- توانایی ارتباط فعال و آگاهانه با سایر فرهنگ‌ها را به دست آورد.
- ۵- با امپریالیسم فرهنگی آشنا شده و نقش رسانه‌ها در گسترش سلطه فرهنگی را درک کند.
- ۶- توانایی تشخیص و رویارویی فعال و هوشمندانه با تغییرات و تحولات فرهنگی را کسب نماید.

◆ فرهنگ، ثابت است یا متغیر؟

تغییر در فرهنگ چگونه اتفاق می‌افتد؟ آیا همه مؤلفه‌های فرهنگ تغییر می‌کنند؟

نیازهای انسان، به دو گروه به شرح زیر قابل تقسیم است:

الف) نیازهای ثابت: این نیازها به ذات انسان، فارغ از زمان، مکان و جنسیت او باز می‌گردد و بین همه انسان‌ها مشترک است و ریشه در فطرت انسانی دارد؛ مانند: عدالت‌خواهی، پرسشگری، تعالی‌جویی، علم‌گرایی و زیبایی‌دوستی. انسان‌ها در طول تاریخ و در هر منطقه جغرافیایی و با هر جنسیت و نژاد، این ویژگی‌های مشترک را دارا بوده‌اند و هویت انسانی به این ویژگی‌ها وابسته است.

ب) نیازهای متغیر: این نیازها در انسان‌های مختلف، متناسب با جنسیت، قومیت، شرایط سنی، زمان و مکان، متفاوت است؛ هرچند نیازهای متغیر هم از اصول ثابت، تبعیت می‌کنند، لیکن متناسب با شرایط، و در هر فرد یا گروه، تجلی خاص خود را دارد؛ مانند مدل لباس و پوشش، نوع غذا و ابزارهای غذا خوردن و روش ساخت و ساز منزل مسکونی.

▲ مسجد جامع یزد

▲ رودکی

همچنان که نیازهای انسان، ثابت و متغیرند و عناصر ثابت و متغیر دارند، هویت فرهنگی فرد و جامعه نیز از عناصر ثابت و متغیر تشکیل شده است. این امر، از جمله پیچیدگی‌های فرهنگ است که دو صفت یا دو ویژگی به ظاهر متناقض («ثبات» و «تغییر») را در خود جای داده است.

از یک سو، فرهنگ، «ثابت» به نظر می‌رسد، زیرا از مواریث فرهنگی در یک دوره طولانی و از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود و فرهنگ «گذشته» در زمان «حال» برای نسل «آینده» تداوم می‌یابد و اگر تغییری هم در آن صورت پذیرد، آرام و کند است و به سادگی قابل مشاهده و درک نیست. باورها و ارزش‌های اجتماعی در این گروه قرار دارند.

در فرهنگ ما ایرانیان، زبان و ادبیات فارسی طی صدها سال تداوم یافته و فقط با تغییرات جزئی مواجه بوده است.

اما از سوی دیگر، فرهنگ، «متغیر» است و در پاسخ به نیازهای زیستی، روانی و اجتماعی انسان و متناسب با دگرگونی شرایط و مقتضیات زمانی و مکانی به وجود می‌آید؛ مثلاً نحوه طراحی و دوخت لباس و سبک معماری در دوره قاجار، با دوره صفویه و با زمان حاضر، غالباً با هم متفاوت‌اند. این نوع تغییرات در لایه‌های بیرونی و سطحی فرهنگ اتفاق افتاده و برای همگان، قابل مشاهده است.

هر جهان فرهنگی نیز، متناسب با اوضاع اقلیمی و اجتماعی خود، در برابر تحولات محیط، واکنش نشان می‌دهد و در چارچوب مبانی و ارزش‌های خویش، به گونه‌ای عمل می‌کند که امکان بقا و ادامه حیات هویت فرهنگی خود را فراهم سازد.

موضوع زیر را بررسی و تجزیه و تحلیل کرده و درباره آن در کلاس گفتگو کنید:

آیا از «روش زندگی» گذشتگان و یا نیاکان خود اطلاعی دارید؟ پدربزرگها و مادر بزرگهای شما چگونه زندگی می کردند؟ مراسم ازدواج و عزاداری آنها چگونه برگزار می شد؟ آیا این مراسم، امروز هم، همان گونه برگزار می شود؟ چه عناصر فرهنگی در آنها، «ثابت» مانده است و کدام یک «تغییر» کرده است؟

◆ چیستی دگرگونی های فرهنگی

«چه غذایی را بیشتر دوست دارید؟»

هر یک از شما دانش آموزان، این سؤال را، از سه گروه سنی زیر بپرسید و پاسخها را یادداشت کنید:

الف) پدربزرگها و مادر بزرگها؛
ب) پدر و مادر خودتان؛
پ) برادران و خواهران کوچکتر، یا کودکان ۷-۶ ساله.

آیا پاسخها یکسان است؟ آیا هر سه گروه، که نماینده سه نسل هستند، یک نوع غذا را دوست دارند؟

همان طور که می دانید و پاسخها نشان می دهد، تا حدودی «ذائقه غذایی» این سه نسل تغییر کرده و با هم متفاوت است. پدربزرگها و مادر بزرگها، بیشتر غذاهای سنتی را دوست دارند و از خوردن آنها لذت می برند، در حالی که برخی از فرزندان کوچک خانواده، به غذاهای آماده و فست فود، علاقه بیشتری نشان می دهند. علت چیست؟ چرا این تغییر «ذائقه غذایی» به وجود آمده است؟

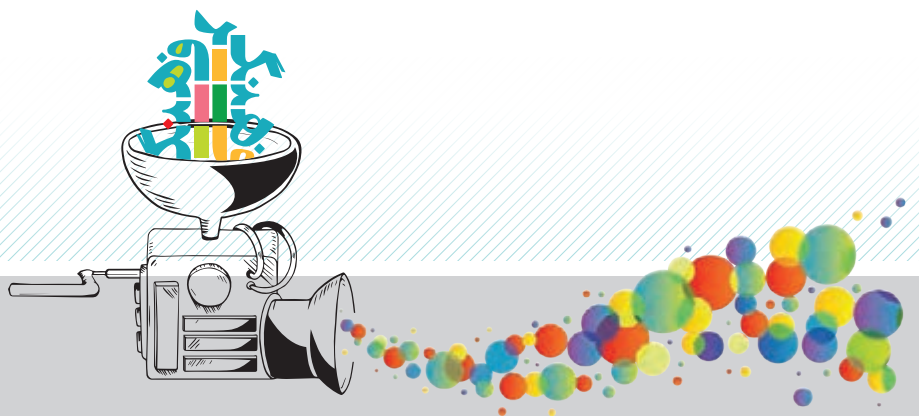

آیا با تغییر نسل ها، «ذائقه فرهنگی» جامعه هم تغییر می کند؟ آیا «علاقه مندی ها و دوست داشتنی های مردم» در طول زمان دگرگون می شود؟ بایدها و نبایدهای زندگی آنها چگونه؟

ما در عصر تحولات گسترده و شگرف زندگی می کنیم. این تغییرات، تمام تاروپود جهان مادی ما را در بر گرفته است. نمود تغییرات و تحولات، در ساخته های بشری و

فناوری ها به خوبی مشهود است و با سرعت و گستردگی فراوان در حال انجام است. هر روز شاهد تغییر و تحول در مدل رایانه ها، تلفن های همراه، ماشین های سواری، نحوه ساخت و ساز و معماری خانه ها و شهرها، روش درمان بیماری ها و... هستیم. ما این تغییرات محسوس و مشهود را به خوبی درک می کنیم و همپای این تغییرات، دگرگونی هایی را در زندگی فردی و جمعی خویش ایجاد می کنیم.

جهان های اجتماعی و جهان های فرهنگی نیز از قاعده «تغییر و تحول» پیروی می کنند و در عین وفاداری به ارزش های بنیادی و جنبه های ثابت خود، در حال حرکت و دگرگونی اند. تمام جوامع، چه به صورت آرام و نامحسوس و چه به صورت ناگهانی و محسوس، تغییرات را تجربه می کنند. در واقع، حیات فردی و اجتماعی آدمی، دستخوش مجموعه ای از دگرگونی هاست که پیامدهای مثبت و منفی فراوانی به همراه دارد. این دگرگونی های فرهنگی، اجتناب ناپذیرند و به ویژه در عصر حاضر به صورت گسترده و با سرعت زیاد، جریان دارند. درک تغییرات و تحولات فرهنگی و تشخیص دگرگونی های مثبت و مفید، از تحولات منفی و آسیب زا، نیازمند تیزبینی و دقت نظر فراوان است و با تأمل در پدیده های فرهنگی حاصل می شود. انسان هایی که توانایی درک به موقع و زود هنگام تحولات را دارند، می توانند آنها را مدیریت کنند و برای تحقق اهداف خویش از آنها بهره بگیرند. در مقابل، افرادی که توانایی دیدن و همپایی هوشمندانه و به موقع این تغییرات را ندارند، معمولاً در زندگی روزمره با مشکل روبه رو شده و دچار «تحجر» و «عقب ماندگی» می شوند.

تفاوت «تغییر فرهنگی» با «تحول فرهنگی» چیست؟

قبلاً آموختید که جهان فرهنگی را می‌توان به فرهنگ محسوس و فرهنگ غیر محسوس و ناملموس تقسیم کرد. همچنین آموختید که عناصر و لایه‌های فرهنگ، به چهار سطح: عقاید و باورها، ارزش‌ها، هنجارها و الگوها و نمادها تقسیم می‌شوند. دو سطح عقاید و ارزش‌ها، لایه‌های زیرین و بنیادین فرهنگ را شکل می‌دهند و هنجارها و نمادها، لایه‌های سطحی و بالای فرهنگ‌اند. دگرگونی در لایه‌های سطحی با عنوان «تغییر فرهنگی» و دگرگونی در لایه‌های بنیادین با عنوان «تحول فرهنگی» نامیده می‌شود.

«تغییرات فرهنگی» شامل پدیده‌های مادی و ملموس و عناصر فرعی فرهنگ است که در کوتاه‌مدت اتفاق افتاده و هر فرد می‌تواند شاهد آنها باشد.

«تحولات فرهنگی»، دگرگونی در ریشه‌ها و ارزش‌های بنیادی است که در یک دوره زمانی طولانی، و شاید در فاصله چند نسل، در یک جامعه اتفاق می‌افتد، و آثار و پیامدهای پایدار و ماندگار برجای می‌گذارد. با نگاه نظام‌مند، تغییر هر جزء از فرهنگ، در کوتاه‌مدت یا درازمدت، می‌تواند تمام عناصر سیستم را تغییر دهد. «تحولات فرهنگی»، علاوه بر دگرگونی در باورهای اساسی، نمادها و هنجارها را نیز تغییر داده، و می‌تواند هویت جهان اجتماعی و جهان فرهنگی را دگرگون سازد. ممکن است هر «تغییر فرهنگی»، باورها و ریشه‌های هویتی جامعه را تغییر ندهد، اما هر «تحول فرهنگی»، الگوها، هنجارها و نمادها را دگرگون می‌کند.

«مسئله» زیر را بررسی و تجزیه و تحلیل

کرده و درباره آن در کلاس گفتگو کنید:

ورود «تلفن همراه» به زندگی، کدام بخش از زندگی ما را تغییر داده است؟ آیا در سطح فرهنگ محسوس و ملموس تأثیر گذاشته است یا فرهنگ غیر محسوس و ناملموس را هم متأثر کرده است؟ آیا زمینه‌ساز

«تغییر فرهنگی» است یا باعث «تحول فرهنگی» هم می‌شود؟

چگونگی دگرگونی‌های فرهنگی و عوامل مؤثر بر آن

فرهنگ‌ها چگونه تغییر می‌کنند؟ عوامل مؤثر بر دگرگونی‌های فرهنگی کدام‌اند؟

▲ اولین اتوبوس با لاستیک توپر در خطوط بین شهری ایران

چگونگی دگرگونی و عوامل مؤثر بر تغییرات و تحولات فرهنگی عبارت‌اند از:

۱- نوجویی و نوآوری: یکی از ویژگی‌های خدادادی انسان، حس کنجکاوی و تعالی‌جویی است. این ویژگی، موجبات نوجویی، ابداع و نوآوری را در تمام عرصه‌های زندگی فردی و اجتماعی فراهم می‌آورد و عرصه‌های فرهنگی و جهان فرهنگی نیز براساس این ویژگی، دگرگون می‌شوند. این عامل،

زمانی موضوع مطالعه فرهنگی قرار می‌گیرد که عمومیت یابد و تقریباً همه افراد جامعه از این نوآوری متأثر شوند؛ مانند ورود تلفن همراه به زندگی فردی و اجتماعی ما و تأثیر آن بر فرهنگ جامعه.

۲- پذیرش اجتماعی و فرهنگی: آن‌گاه که عنصر فرهنگی جدید، به واسطه نوجویی یا در اثر مبادلات فرهنگی با سایر فرهنگ‌ها، وارد فرهنگ می‌شود و مورد پذیرش عمومی قرار می‌گیرد، زمینه دگرگونی فرهنگی را فراهم می‌آورد. به عنوان مثال: استفاده از روش برگزاری انتخابات برای جابه‌جایی قدرت در کشورها. اما اگر نوآوری که به وسیله یک فرد و یا گروهی از افراد جامعه عرضه می‌شود، مورد توجه و تبعیت همگان قرار نگیرد، و به دست فراموشی سپرده شود، این نوآوری، باعث تحول فرهنگی نمی‌شود.

۳- **طرد اجتماعی و فرهنگی:** با ورود عنصر فرهنگی جدید، برخی از عناصر ناکارآمد فرهنگ موجود، به ویژه در دو لایه نمادها و هنجارها، یا تغییر کرده و یا طرد شده و کنار گذاشته می‌شوند. هر یک از تغییرات مذکور، می‌توانند در کوتاه‌مدت یا درازمدت، زمینه دگرگونی عناصر و مؤلفه‌های فرهنگی را فراهم آورند. همچنین اگر عناصری از فرهنگ با ارزش‌ها و نیازهای جدید سازگار نبوده و پاسخگوی آنها نباشند، طرد می‌شوند.

۴- **تلفیق و انطباق:** عنصر فرهنگی تازه وارد برای پذیرفته شدن در یک جامعه، مرحله‌ای را می‌گذراند و برحسب نقش و اهمیتی که دارد، تأثیرات و تغییراتی را در عناصر هم‌جوار ایجاد می‌کند. ممکن است مدت‌زمانی طولانی (مثلاً یک نسل یا بیشتر) لازم باشد تا بین عنصر تازه‌وارد و عناصر قدیم، سازگاری و انطباق مطلوب ایجاد شود.

▲ سبک معماری ساختمان‌های قدیم و جدید در تهران

▲ ورود اتومبیل به ایران در دوره قاجار

مثال: اگر ورود اتومبیل به ایران را به عنوان محصول صنعتی تازه در نظر بگیریم که شرایط فرهنگی و اجتماعی خاص خود را می‌طلبیده است، این نوآوری پس از مخالفت‌ها و طرفداری‌های چندین ساله، به تدریج وسایل نقلیه‌ای چون اسب، قاطر، درشکه، دلیجان و مشاغلی مانند درشکه‌چی، نعلبند، علاف و... را از صحنه نیازمندی‌های عمومی خارج کرد و به جای آن تأسیساتی

چون گاراژ، پمپ بنزین، تعمیرگاه، اداره راهنمایی و رانندگی و مشاغلی مانند مکانیکی، پنچرگیری، صاف‌کاری و رانندگی را به وجود آورد. همچنین کلمات و اصطلاحاتی مانند ترافیک، ترمز، شوفر، راننده و... را رایج ساخت.

گفتگو کنید

چه نمادها و هنجارهایی را در زندگی ما ایرانیان می‌شناسید که در چند دهه گذشته از جامعه طرد شده و کنار گذاشته شده‌است؟ و چه نمادها و هنجارهایی را می‌شناسید که مجدداً از گذشته‌های دور، به زندگی امروز ما راه پیدا کرده‌اند؟

همان گونه که می‌دانید پیامبران الهی برای تغییر «فرهنگ غیرالهی» و شرک‌آلود مبعوث شده‌اند تا آن را به «فرهنگ توحیدی» و خدامحور تبدیل کنند. پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نیز این رسالت را به عهده داشت تا «فرهنگ جاهلیت» را به «فرهنگ توحیدی» تغییر دهد. به نظر شما «فرهنگ جاهلیت» قبل از بعثت پیامبر عزیز اسلام چه ویژگی‌هایی داشت؟ و کدام یک از این ویژگی‌ها با وجود تلاش پیامبر اعظم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تا پس از رحلت ایشان ادامه یافت؟ چرا؟

♦ تأخر فرهنگی چیست؟

تأخر فرهنگی^۱ به صورت‌های مختلف مانند عقب ماندگی فرهنگی و واپس ماندگی فرهنگی نیز معنا شده است. تأخر فرهنگی نوعی عدم تعادل فرهنگی به حساب می‌آید و به معنای فاصله عناصر و اجزای یک فرهنگ با یکدیگر، از نظر آهنگ حرکت آنهاست، بعضی از عناصر فرهنگ، نظیر فنون و ابزارهای

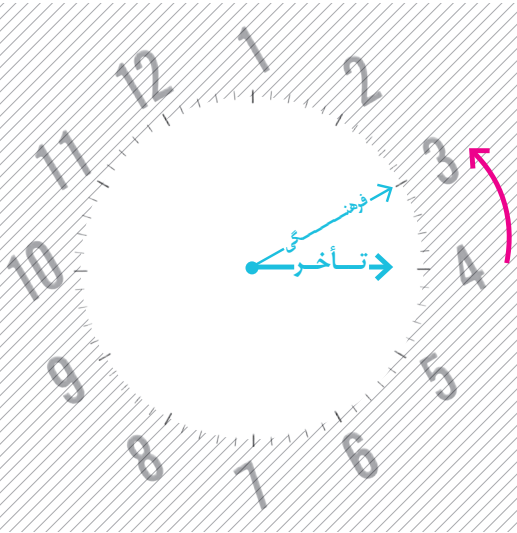

مادی، زودتر از اندیشه‌ها و عقاید یا سازمان‌های اجتماعی پذیرفته می‌شوند. به این ترتیب، در درون یک فرهنگ، اجزا از یکدیگر جدا و گاه بیگانه می‌شوند. در اثر این تغییر، نابسامانی و ناهماهنگی در مجموعه ترکیب و نظم فرهنگی به وجود می‌آید. عدم هماهنگی در تغییر عنصرهای یک ترکیب فرهنگی راه، تأخر یا پس افتادگی فرهنگی می‌گویند.

چنان که قبلاً آموختید فرهنگ غیر محسوس، ریشه‌دارتر و عمیق‌تر است و نمی‌تواند با سرعت فرهنگ محسوس، تغییر کند. ما می‌توانیم لباس و پوشاک، خودرو، لوازم خانگی، محل سکونت و... خود را به سرعت عوض کنیم و آخرین تکنولوژی را از کشورهای دیگر وارد کنیم، اما هرگز نمی‌توانیم با این سرعت، عقاید، ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگی (فرهنگ غیر محسوس) خود را تغییر دهیم؛ زیرا این تحولات، سال‌ها طول می‌کشد و بسیار کند است؛ و براساس اصل «مقاومت فرهنگی»، پذیرفتن تغییر یا مقاومت در برابر آن، در تمام اجزا و عناصر فرهنگی به یک شکل و اندازه نیست. در نتیجه، در همهٔ جوامع، نوعی ناهماهنگی میان اجزای تشکیل‌دهندهٔ فرهنگ وجود دارد و بین این دو بخش، فاصله‌ای وجود دارد که اصطلاحاً به آن «تأخر فرهنگی» می‌گویند.

^۱ Cultural Lag

تأخر فرهنگی را برای اولین بار، دانشمندی به نام «ویلیام آگبرن» مطرح کرد و آن را نوعی از پس افتادگی یا عقب ماندگی اجزا و عناصر فرهنگ غیر محسوس از فرهنگ محسوس دانست که در همه جوامع وجود دارد. سازش و تطابق اجتماعی و فرهنگی به دو شکل قابل تصور است: یکی سازش و تطابق انسان با فرهنگ، و

دیگری هماهنگی و سازش میان قسمت‌های مختلف یک فرهنگ.

تأخر فرهنگی در کشورهای کمتر پیشرفته، بیشتر و در کشورهای پیشرفته و صنعتی، کمتر است. یکی از دلایل بروز این وضعیت، به سرعت و تقدم و تأخر زمانی صنعتی شدن کشورها باز می‌گردد، یعنی چون کشورهای پیشرفته، سال‌هاست صنعتی شده‌اند (انقلاب صنعتی در قرن هجدهم در اروپای غربی صورت گرفته است) و مردم از ابتدا و گام به گام، با انواع ابداعات و اختراعات و فناوری آشنا شده و با آنها رشد کرده‌اند، در نتیجه فرصت بیشتری یافته‌اند تا افکار، شیوه زندگی و الگوهای رفتاری خود را متناسب با تغییرات تکنولوژیکی همراه کنند. در حالی که در کشورهای دیگر، وضعیت بدین گونه نبوده و هر محصول یا کالایی، پس از آنکه تقریباً تکمیل شده، به یکباره وارد کشور شده و در اختیار مردم قرار گرفته است، بدون اینکه مردم با روند تکاملی آنها رشد کرده باشند؛ از دو چرخه تا چرخ خیاطی، از ماشین سواری تا ماشین لباسشویی و ظرفشویی و... به عبارتی هنوز با وسیله‌ای درست آشنا نشده‌اند که وسیله جدیدتری به بازار آمده است؛ در نتیجه، فرصت نداشته‌اند که افکار و الگوهای رفتاری خود را با این تغییرات هماهنگ کنند؛ مثلاً ممکن است فردی با آنکه دارای آخرین مدل ماشین است، روی خط عابر پیاده بایستد، به علائم راهنمایی توجه نکند و به حقوق دیگران اهمیت ندهد، یعنی کالای جدید را به دست آورده اما فرهنگ راهنمایی و رانندگی را کسب نکرده است.

این پدیده در مورد رفتار مردم در درون یک کشور و در شهرهای مختلف وجود دارد؛ بدین معنی که مردم یک شهر چون زودتر با فناوری وارداتی آشنا شده‌اند، «تأخر فرهنگی» شان، در مقایسه با سایر شهرها کمتر است. «تأخر فرهنگی» در همه کشورهای جهان وجود دارد و منحصر به فرهنگ و جامعه‌ای خاص نیست و فقط میزان و نسبت میان آنها متفاوت است.

با گسترش ساخت آپارتمان‌ها و مجتمع‌های مسکونی، مناسبات انسانی در این مجموعه‌ها، تغییر کرده است. از منظر تأخر فرهنگی، پدیده آپارتمان‌نشینی و فرهنگ آن را، تجزیه و تحلیل کرده و نتیجه را در کلاس گزارش دهید.

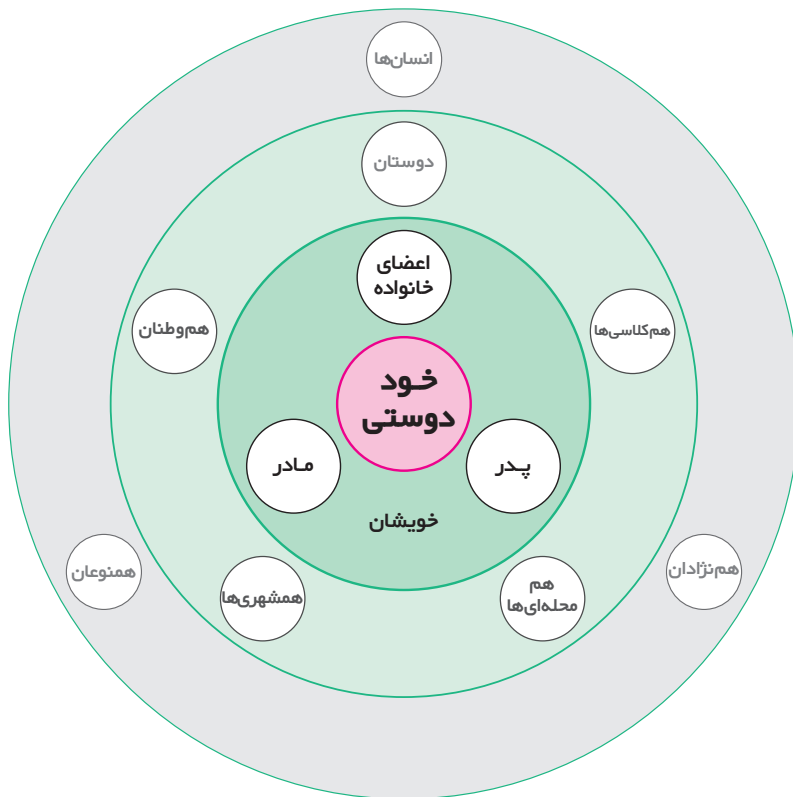

چرا ارتباطات فرهنگی میان جوامع مهم است؟

تعدادی از دوستانتان را در نظر بگیرید؛ این افراد از چه گروه‌های سنی هستند و چه ویژگی‌های فرهنگی دارند؟
باورها، اخلاق و رفتار دوستانه هریک از شما، چه تأثیر فرهنگی بر دیگران می‌گذارد؟
اگر روزی، به هر دلیل، با دوستان صمیمی و اقوام نزدیک خود، قطع رابطه کنید، چه تأثیرات فرهنگی خواهد داشت؟

ارتباط، یک کنش اجتماعی است که ما را به گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعی پیوند می‌دهد. ارتباطات از خانواده آغاز می‌شود و به گروه دوستان می‌رسد و روز به روز گسترش می‌یابد و امروزه با استفاده از رسانه‌های جمعی، به کل جامعه و سراسر جهان تسری می‌یابد. نحوه تکوین هویت ما، به میزان و چگونگی برقراری ارتباطات ما و ساختن شبکه‌های ارتباطی وابسته است. هر چه ارتباط ما با دیگران، آگاهانه‌تر، دقیق‌تر، صمیمی‌تر و صادقانه‌تر باشد، موفقیت ما فزون‌تر و پایدارتر خواهد بود.

یادگیری و شکل‌گیری آگاهی و شخصیت انسان، در اجتماع و از طریق ارتباط با «دیگران» انجام می‌شود. «دیگران»، شامل پدر و مادر، اعضای خانواده، دوستان، اهالی محله و سایر جوامع است. هر چه دامنه «دیگران» گسترده‌تر و متنوع‌تر و در چارچوب مبانی و اصول باشد، رشد شخصیت و تعالی فرهنگ، فزون‌تر خواهد بود. انسان سالم، انسانی است که توانایی برقراری ارتباط سالم با «دیگران» را دارد. انسان‌های منزوی و فاقد روابط اجتماعی، از آرامش و آسایش لازم در زندگی فردی و اجتماعی برخوردار نیستند و در معرض انواع بیماری‌ها و آسیب‌های روانی و اجتماعی قرار دارند.

▲ مراتب نوع دوستی و ارتباطات انسانی در بستر فرهنگ جامعه

جهان‌های اجتماعی و پیشرفت جوامع هم از این قاعده تبعیت می‌کنند. جوامع موفق، جوامعی هستند که با رعایت مبانی و اصول فرهنگی خویش، توانایی برقراری ارتباط با «دیگران» را دارند. ارتباط اجتماعی، عامل و زمینه‌ساز شکل‌گیری فرهنگ است. تعالی و تکامل فرهنگ، به ارتباطات اجتماعی و فرهنگی وابسته است.

مهارت‌های ارتباطی کدام‌اند؟ برای برقراری یک ارتباط مؤثر و موفق، چه مهارتی را باید کسب کرد؟ و چه اصول و ضوابطی را باید رعایت کرد؟ آسیب‌های ارتباطات بی‌قید و شرط کدام‌اند؟

ارتباطات فرهنگی چگونه انجام می‌شود؟

ارتباطات فرهنگی بین افراد و جهان‌های فرهنگی از دیرباز به صورت‌ها و روش‌های مختلف انجام می‌شده است. در گذشته، چادرنشینان کوچ‌رو، فروشندگان دوره‌گرد، مبلغان مذهبی، جنگجویان فاتح، بازرگانان و تاجران، گردشگران و... همه و همه، فرهنگ و آداب و رسوم خویش را به «دیگران» عرضه می‌کردند و متقابلاً فرهنگ «دیگران» را به جامعه خویش انتقال می‌دادند. اما امروزه، با پیشرفت و گسترش رسانه‌ها و فناوری‌ها و سهولت ارتباطات و انتقال پیام، و نیز آسان شدن رفت و آمدها بین افراد و ملت‌ها، فرهنگ‌های مختلف به یکدیگر نزدیک‌تر شده و داد و ستدها و «روابط فرهنگی»، گسترش و عمق بیشتری پیدا کرده است.

همیاری زنان همسایه برای پختن آش نذری

در سازمان‌ها، نهادها و مؤسسات (اعم از مؤسسات آموزشی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و...) افراد با فرهنگ‌های مختلف در کنار هم کار و زندگی می‌کنند و به مبادله فرهنگ می‌پردازند. برخلاف گذشته، انسان‌های امروزی، کمتر به زمین و محل سکونت خود وابسته‌اند و به راحتی تغییر مکان می‌دهند. جابه‌جایی جمعیت و مهاجرت در سطوح مختلف، زمینه‌ساز انتقال فرهنگ و مبادلات فرهنگی است. مهاجرت از روستا به شهرها، از شهرهای کوچک به کلان‌شهرها، از یک کشور به سایر کشورها و گسترش گردشگری از پدیده‌های فرهنگی و اجتماعی است که در عصر جدید و زندگی مدرن، افزایش یافته است و پیامدهای فرهنگی خاص خود را به همراه آورده است.

پدیده «کار فصلی» و مهاجرت از روستا به شهر را از منظر فرهنگی بررسی کرده و آثار مثبت و منفی آن را تجزیه و تحلیل کنید.

▲ نامه زیگموند سوم شاه لهستان به شاه عباس اول

▲ نصب چهار طاقی از تندیس چهار دانشمند ایرانی در مقر سازمان ملل

◆ انواع ارتباطات فرهنگی

در دنیای امروز شکل ارتباطات فرهنگی میان جوامع چگونه است؟ آیا تمام روابط به صورت برابر و آزادانه برقرار می‌شود و یا در برخی موارد، به شکلی نابرابر و با هدف سلطه‌گری و حذف فرهنگ‌های بومی و ملی کشورها انجام می‌شود؟

از دیرزمان، اقوام و ملت‌ها به روش‌های گوناگون، گاه مثبت و سازنده و گاه منفی و مخرب، باهم داد و ستد داشته‌اند. انواع تعاملات و ارتباطات فرهنگی را می‌توان در سه گروه به شرح زیر طبقه‌بندی کرد:

◆ الف) اشاعه فرهنگی

اشاعه فرهنگی به معنای سرایت عناصر فرهنگ یک جامعه به جامعه دیگر به صورت طبیعی و در گذر زمان است. فرهنگ و عناصر و مؤلفه‌های فرهنگی، قابلیت انتخاب و الگوپذیری دارند. آداب و رسوم، سنت‌ها، روش‌ها، قصه‌های عامیانه، ابزار، محصولات و کالاها ممکن است توسط افراد یک جامعه، به صورت طبیعی به سایر جوامع سرایت کرده و در آن شیوع پیدا کند.

اشاعه فرهنگی، همواره تحت تأثیر دو عامل «تمایل» و «ارتباط» بوده است: برقراری ارتباط با «دیگران» و علاقه به پذیرش عناصر فرهنگی آنان باعث اشاعه فرهنگی و «وام گرفتن» عناصر فرهنگی از سایر فرهنگ‌ها می‌شود. زمانی که دو خرده فرهنگ، و یا دو قوم و یا دو گروه با باورها و اعتقادات مختلف، در کنار هم زیست می‌کنند، عناصری از فرهنگ «دیگری» را، که با بنیان‌های فرهنگی و علائق خود سازگار

می‌بینند، به صورت طبیعی، در فرهنگ «خودی» پذیرفته و اشاعه می‌دهند؛ برای مثال: وجود واژگانی چون شیمی، الکل، جبر و الگوریتم (که اشکال فرنگی شده اصطلاحات سیمیا، الکحول، الجبرا و الخوریزم یا الگوریتم هستند) در مجموعه اصطلاحات علوم طبیعی، از نشانه‌های اشاعه فرهنگ مسلمانان در اروپاست که به صورت طبیعی به آنجا منتقل شده است.

در اشاعه، قوت و جذابیت یک فرهنگ یا مؤلفه فرهنگی، سبب می‌شود که دیگران با آزادی و انتخاب خود، به سوی آن فرهنگ یا مؤلفه برتر گرایش پیدا کنند و آن را بپذیرند. در نتیجه در اشاعه فرهنگی، پذیرش، یک سویه بوده و به صورت آزادانه اتفاق می‌افتد.

بررسی و گفتگو کنید

▲ شهردار محبیه در اروپا

گسترش «حجاب و پوشش اسلامی» در کشورهای اروپایی چرا اتفاق می‌افتد؟ علت استقبال زنان و دانشجویان غربی از این نوع پوشش چیست؟ چرا برخی از حکومت‌ها و دولت‌های اروپایی از ورود دانشجویان محبیه به دانشگاه‌ها جلوگیری می‌کنند؟

ب) تبادل فرهنگی

زمانی که دو گروه یا دو قوم باهم ارتباط برقرار می‌کنند، به صورت آزادانه و در یک فرایند عادی، از اندیشه، فکر و رفتار یکدیگر اثر می‌پذیرند و جهان فرهنگی آنها نیز بر یکدیگر اثر می‌گذارد. بدین ترتیب در این ارتباط آزاد و دوسویه، عناصری از یک فرهنگ، بدون هیچ اجبار و الزامی به فرهنگ دیگر منتقل می‌شود. اگر این تأثیرات در یک فرایند دوسویه انجام

شود و فرهنگ‌ها، با شناسایی عناصر مثبت و منفی فرهنگ مقابل، عناصر مطلوب خود را اخذ و وارد فرهنگ خویش کنند، تبادل فرهنگی اتفاق می‌افتد. در تبادل فرهنگی، نابرابری اجتماعی، سیاسی، اقتصادی، بین دو گروه و بین دو فرهنگ تأثیری در پذیرش ندارد و معمولاً باورهای اساسی، اعتقادات و ارزش‌های فرهنگی حفظ می‌شوند و فرهنگ محسوس و نمادها و هنجارها، در چارچوب همین عقاید و باورها، مبادله شده و باعث رشد فرهنگی می‌شوند.

تبادل فرهنگی، امری مثبت است و باعث پالایش و زایش فرهنگی و ادامه حیات فرهنگ می‌شود و از رکود و سپس ماندگی فرهنگی جلوگیری می‌کند. جهان‌های فرهنگی که توانایی برقراری ارتباط با «دیگران» را ندارند، رویش فرهنگی نخواهند داشت و زوال و نابودی فرهنگی، آنان را تهدید خواهد کرد. به ویژه در عصر حاضر که «عصر ارتباطات و اطلاعات» است، تعاملات و تبدلات فرهنگی، بیش از پیش، ضروری است و تمام جوامع باید بتوانند از یافته‌های بشری که متعلق به «همگان» است، بهره‌مند شوند.

بررسی و گفتگو کنید

محل زندگی شما، مهاجرپذیر است یا مهاجرفرست؟ در محل سکونت شما چه اقوامی زندگی می‌کنند و چه خرده فرهنگ‌هایی دارند؟ مهاجران و اقوام مختلف چه عناصری را اشاعه می‌دهند؟ تبادل فرهنگی بین آنها چگونه اتفاق می‌افتد؟

اسلام، شرح صدر و ظرفیت وسیعی برای قبول و اقتباس فرهنگ‌های بشری و هضم آنها در خود دارد و کوشش‌های فرهنگی را رسالتی انسانی و یکی از واجبات زندگی شناخته است. در دوره تمدن اسلامی، که علم و دانش و فرهنگ در کشورهای اسلامی در اوج شکوفایی خود بود، دانشجویان اروپایی به این کشورها سفر می‌کردند تا از حکمت، فلسفه و دانش کشورهای مسلمان بهره ببرند. بدین ترتیب، علوم طبیعی و اجتماعی از جهان اسلام به اروپا انتقال یافت. بعد از شکل‌گیری دوره جدید در غرب و قدرت یافتن فرهنگ اروپایی، جریان مبادله فرهنگی برعکس شد و این بار دانشجویان کشورهای اسلامی، برای فراگیری علوم، توسط دولت‌های کشورهای اسلامی به اروپا اعزام شدند تا از یافته‌های علمی و فرهنگی اروپاییان بهره بگیرند.

تجزیه و تحلیل کنید

حدیث پیامبر اکرم صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ در زمینه علم‌آموزی از دیگران را که فرمودند: «أَطْلُبُ الْعِلْمَ وَلَوْ بِالصَّيْنِ»، از منظر تبادل فرهنگی تجزیه و تحلیل کنید.

پ) سلطه فرهنگی

سلطه فرهنگی عبارت است از: «هجوم و سرایت یک‌جانبه عناصر و پدیده‌های فرهنگی از یک فرهنگ به فرهنگ دیگر». گروه سلطه‌گر، با استفاده از توانمندی‌ها و برتری‌های خود و با تکیه بر ظرفیت رسانه‌ها و فناوری‌های پیشرفته و استفاده از قدرت اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و حتی نظامی خویش، درصدد است باورها و ارزش‌های خود را در بین فرهنگ دیگران رواج دهد و آنان را به پذیرش فرهنگ خود، متقاعد یا وادار سازد و در نهایت، هویت فرهنگی گروه مقابل خود را تضعیف، تحریف و نابود کند. سلطه‌گران فرهنگی، برای گسترش نفوذ فرهنگ خویش، از «هجوم فرهنگی» استفاده می‌کنند. هجوم فرهنگی

عبارت است از: «تلاش برنامه‌ریزی شده و سازمان‌یافته یک گروه یا یک جهان فرهنگی برای تحمیل باورها، ارزش‌ها، هنجارها و نمادهای خویش بر سایر گروه‌ها و جهان‌های فرهنگی».

مهاجم فرهنگی، درصدد سلطه فرهنگی است. سلطه فرهنگی از انواع دیگر سلطه‌ها، یعنی سلطه نظامی، سیاسی، اقتصادی، پیچیده‌تر و خطرناک‌تر است؛ زیرا هویت یک ملت را نشانه می‌گیرد. او با زیباآرایی و جذاب‌سازی فرهنگ خویش، سعی بر جلب نظر و اندیشه نیروهای رقیب می‌نماید تا آنان، با اختیار و انتخاب خود و یا با اجبار و اکراه، فرهنگ محسوس و غیر محسوس سلطه‌گر را بپذیرند؛ برای مثال کشورهای اروپایی و آمریکایی، در ارتباطات خود با دیگران، کمتر تلاش کرده‌اند تا با برنامه‌ریزی و به صورت هدفمند، به ترویج ویژگی‌های مثبت فرهنگ خود مانند روحیه «وقت‌شناسی»، «وجدان کاری» یا «کنجکاوی علمی» در بین اقوام دیگر بپردازند، متقابلاً، درصدد هستند با ابزارها و رسانه‌های خود، به ترویج «لابالی‌گری فرهنگی» بپردازند. نمونه این سلطه‌گری را در مواجهه با کشور خودمان شاهد هستیم که از تولید دانش بومی در زمینه فناوری‌های هسته‌ای و زیست فناوری، و حتی انتقال دانش و فناوری دیگران به ایران جلوگیری می‌کنند تا انحصار و سلطه علمی خود را حفظ نمایند. پس از فروپاشی شوروی و شکست نظام کمونیسم در برابر نظام سرمایه‌داری و لیبرالیسم، باور به صحت و اعتبار اندیشه مدرنیسم، در بین برخی از نظریه‌پردازان این مکتب و سیاستمداران آن تقویت شد. در نتیجه، آنان از هر فرصت و ابزاری برای گسترش و حاکمیت اندیشه «لیبرال دمکراسی» در جهان استفاده کرده و می‌کنند.

مجموعه اقداماتی که موجب ایجاد و تقویت رابطه سلطه بین «سلطه‌گر» و «سلطه‌پذیر» می‌شود، «امپریالیسم» نامیده می‌شود. امپریالیسم، اشکال مختلفی دارد و به شیوه‌های گوناگون، برای تأمین و حفظ منافع سلطه‌گران، عملیاتی می‌شود؛ مانند امپریالیسم سیاسی، اقتصادی، نظامی و فرهنگی. امروزه، «امپریالیسم فرهنگی» درصدد سلطه انحصاری فرهنگی، علمی، آموزشی و ... بر سایر کشورهاست تا از این ظرفیت برای سلطه سیاسی، اقتصادی و حتی نظامی خود استفاده کند و با تأمین منافع خویش، «استعمار نو و فرانو» را در سرزمین «سلطه‌پذیر» حاکم سازد. ترویج و گسترش مفاهیم «حقوق بشر»، «حقوق زنان» و نظایر آن، بر اساس بنیان‌های فکری و نظری غرب در جهان، و اجبار سایر کشورها به پذیرش این مفاهیم و تعاریف، نمونه‌هایی از امپریالیسم فرهنگی است.

با توجه به راهبرد اسلام هراسی و ایران هراسی، که توسط امپریالیسم فرهنگی علیه کشور ما به کار گرفته شده است، برای خنثی سازی آن و اثربخش کردن ارتباطات و تعاملات فرهنگی، چه تدابیری باید اندیشیده شود و از کدام ویژگی های فرهنگی ایران و کدام روش ها می توان استفاده کرد؟

نظام سلطه در گذشته، از «قدرت سخت» برای گسترش نفوذ و کسب منافع خود استفاده می کرده است. اما در قرن اخیر از راهبرد «قدرت نرم» بهره می گیرد. قدرت نرم عبارت است از توانایی شکل دهی به باورها، گرایش ها و ترجیحات دیگران. قدرت نرم از

نوع اقناع و قدرت سخت از مقوله وادار و اجبار کردن است. قدرت نرم، به آن دسته از قابلیت ها و توانایی های یک جامعه گفته می شود که با ترویج ارزش های خود و القای غیرمستقیم آن، ارزش های جوامع دیگر را در راستای منافع خود تغییر می دهد. «قدرت یک رابطه روانی است بین کسانی که آن را به کار می برند و آنهایی که در معرض آن قرار می گیرند».

بررسی و تحقیق کنید

- ۱- دو نمونه از هجوم فرهنگی نظام سلطه علیه انقلاب اسلامی ایران در دهه های گذشته را بررسی و تجزیه و تحلیل کنید. با توجه به سطوح و لایه های فرهنگ، این هجوم بیشتر معطوف به کدام لایه است؟ چرا؟
- ۲- به چند گروه تقسیم شوید و هر گروه با انتخاب یکی از موضوعات زیر، در مورد تهاجم فرهنگی کشورهای سلطه گر علیه کشورهای اسلامی، تحقیق کند. سپس نتایج را در کلاس ارائه کنید. (انتشار کتاب آیات شیطانی اثر سلمان رشدی، جنگ نرم از طریق بازی های رایانه ای، ترویج عروسک باربی، تبلیغات ماهواره در مورد ترویج الگوهای خانواده و تشکیل خانواده های باز به سبک غربی، مک دونالدی شدن رستوران ها و فروشگاه های توزیع غذا، تولیدفیلم های هالیوودی و جذب استعداد های برتر).

◆ دیپلماسی فرهنگی

اگر کشوری بخواهد با سایر کشورها ارتباط مفید و اثربخش داشته باشد چه باید بکند؟ از چه روش‌ها و امکاناتی می‌تواند استفاده کند؟

به اعتقاد صاحب‌نظران حوزه فرهنگ، دیپلماسی فرهنگی عبارت است از: مبادله ایده‌ها، اطلاعات، هنر، نحوه زندگی، نظام ارزشی و سنت‌ها و

اعتقادات، به منظور دستیابی به مفاهیم مشترک و تقویت تفاهم متقابل میان ملت‌ها و کشورها.

دیپلماسی فرهنگی، به عنوان ابزار سیاست خارجی، روش مؤثری است که دولت‌ها، با مشارکت مردم خود، آن را برای عرضه فرهنگ خویش به سایر ملت‌ها و کشورها به کار می‌گیرند و در میان انواع دیپلماسی‌های نوین، (دیپلماسی عمومی، دیپلماسی رسانه‌ای، دیپلماسی آموزشی، دیپلماسی اقتصادی و...) از اهمیت و جایگاه ویژه برخوردار است و از آن به عنوان «قدرت نرم» در سیاست خارجی یاد می‌کنند. با توجه به پدیده جهانی شدن و ضرورت ارتباط جهان‌های فرهنگی با یکدیگر، دولت‌ها برای مدیریت تعامل با سایر کشورها، از «دیپلماسی فرهنگی» استفاده می‌کنند.

دولت‌ها در دیپلماسی فرهنگی، به منظور تأمین منافع ملی و با استفاده از ابزارهای فرهنگی و با بهره‌مندی از ظرفیت بخش غیردولتی، به معرفی و انتقال فرهنگ و تمدن سرزمین خود به مردم سایر کشورها می‌پردازند. این امر موجب گسترش ارتباطات میان مردم کشورهای مختلف می‌شود و زمینه برقراری روابط مستحکم و دوستانه میان آنها را فراهم می‌آورد.

دیپلماسی فرهنگی، برخلاف دیپلماسی سیاسی، الزاماً متکی و وابسته به دولت‌ها نیست و توسط دولت‌ها انجام نمی‌شود، بلکه بیشتر، ملت‌ها با استفاده از ابزارها و روش‌هایی مانند مؤسسات و تشکل‌های غیردولتی و نهادهای مدنی، میراث فرهنگی، جشنواره‌های بین‌المللی ورزشی، فرهنگی، هنری و... به ارتباطات فرهنگی

باهم می‌پردازند. در تحقق دیپلماسی فرهنگی، دولت‌ها بیشتر نقش هدایت‌کننده و حامی را ایفا می‌کنند و از مزایای آن برای تأمین منافع ملی بهره می‌برند.

نظام سلطه، با طراحی و اجرای «پروژه جهانی سازی»، درصدد است تا فرهنگ و اندیشه خود را بر جهان حاکم کند، بنابراین، اساس دیپلماسی فرهنگی و گسترش آن در عصر جدید، بر نفی جهانی‌سازی و حاکمیت فرهنگ نظام سلطه بر جهان استوار است و با به رسمیت شناختن و احترام به فرهنگ‌های دیگر، زمینه تعاملات و تبادلات فرهنگی را بین کشورها و ملت‌ها فراهم می‌آورد.

بیندیشید

کدام‌یک از محصولات و مؤلفه‌های فرهنگی استان شما، قابلیت انتشار در سایر کشورها را دارد و چگونه می‌توان از ظرفیت آنها برای حفظ و ارتقای منافع ملی استفاده کرد؟

بیشتر بدانیم

دیپلماسی فرهنگی فطرت خواه در پی حوادث فرانسه و انتشار تصاویر توهین‌آمیز به مقدسات اسلامی در یک نشریه فرانسوی و تشدید جریان ضد اسلامی و اسلام‌هراسی از سوی مقامات و رسانه‌های غربی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای رهبر معظم انقلاب اسلامی، پیام مهمی خطاب به جوانان در اروپا و آمریکای شمالی ارسال نمودند. این پیام به زبان انگلیسی و سپس زبان‌های دیگر، منتشر شد. متن آن، به شرح زیر است:

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

به عموم جوانان در اروپا و آمریکای شمالی

من شما جوانان را مخاطب خود قرار می‌دهم؛ نه به این علت که پدران و مادران شما را ندیده‌ام، بلکه به این سبب که آینده ملت و سرزمینتان را در دستان شما می‌بینم و نیز حس حقیقت‌جویی را در قلب‌های شما زنده‌تر و هوشیارتر می‌یابم. همچنین در این نوشته به سیاستمداران و دولتمردان شما خطاب نمی‌کنم، چون معتقدم که آنان آگاهانه راه سیاست را از مسیر صداقت و درستی جدا کرده‌اند.

سخن من با شما درباره اسلام است و به‌طور خاص، درباره تصویر و چهره‌ای که از اسلام به شما

ارائه می‌شود. از دو دهه پیش به این سو - یعنی تقریباً پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی - تلاش‌های زیادی صورت گرفته است تا این دین بزرگ، در جایگاه دشمنی ترسناک نشانده شود. تحریک احساس رعب و نفرت و بهره‌گیری از آن، متأسفانه سابقه‌ای طولانی در تاریخ سیاسی غرب دارد. من در اینجا نمی‌خواهم به «هراس‌های» گوناگونی که تاکنون به ملت‌های غربی القا شده است، بپردازم. شما خود با مروری کوتاه بر مطالعات انتقادی اخیر پیرامون تاریخ، می‌بینید که در تاریخ‌نگاری‌های جدید، رفتارهای غیرصادقانه و مزورانه دولت‌های غربی با دیگر ملت‌ها و فرهنگ‌های جهان نکوهش شده است.

تاریخ اروپا و آمریکا از برده‌داری شرمسار است؛ از دوره استعمار سرافکننده است؛ از ستم بر نژاد پوستان و غیرمسیحیان خجل است. محققین و مورخین شما از خونریزی‌هایی که به نام مذهب بین کاتولیک و پروتستان و یا به اسم ملیت و قومیت در جنگ‌های اول و دوم جهانی صورت گرفته، عمیقاً آبراز سرافکنندگی می‌کنند.

این به خودی خود جای تحسین دارد و هدف من نیز بازگو کردن بخشی از این فهرست بلند، سرزنش تاریخ نیست، بلکه از شما می‌خواهم از روشنفکران خود بپرسید چرا وجدان عمومی در غرب باید همیشه با تأخیری چند دهه‌ساله و گاهی چند صد ساله بیدار و آگاه شود؟ چرا بازنگری در وجدان جمعی، باید معطوف به گذشته‌های دور باشد نه مسائل روز؟ چرا در موضوع مهمی همچون شیوه برخورد با فرهنگ و اندیشه اسلامی، از شکل‌گیری آگاهی عمومی جلوگیری می‌شود؟

شما به خوبی می‌دانید که تحقیر و ایجاد نفرت و ترس موهوم از «دیگری»، زمینه مشترک تمام آن سودجویی‌های ستمگرانه بوده است. اکنون من می‌خواهم از خود بپرسید که چرا سیاست قدیمی هراس‌افکنی و نفرت‌پراکنی، این بار با شدتی بی‌سابقه، اسلام و مسلمانان را هدف گرفته است؟ چرا ساختار قدرت در جهان امروز مایل است تفکر اسلامی در حاشیه و انفعال قرار گیرد؟ مگر چه معانی و ارزش‌هایی در اسلام، مزاحم برنامه قدرت‌های بزرگ است و چه منافعی در سایه تصویرسازی غلط از اسلام، تأمین می‌گردد؟ پس خواسته اول من این است که درباره انگیزه‌های این سیاه‌نمایی گسترده علیه اسلام پرسش و کاوش کنید.

خواسته دوم من این است که در واکنش به سیل پیش‌داوری‌ها و تبلیغات منفی، سعی کنید شناختی مستقیم و بی‌واسطه از این دین به دست آورید. منطق سلیم اقتضا می‌کند که لااقل بدانید آنچه شما را از آن می‌گریزانند و می‌ترسانند، چیست و چه ماهیتی دارد. اجازه ندهید ریاکارانه، تروریست‌های تحت‌استخدام خود را به عنوان نمایندگان اسلام به شما معرفی کنند. اسلام را از طریق منابع اصیل و مأخذ دست اول آن بشناسید. با اسلام از طریق قرآن و زندگی پیامبر بزرگ آن ﷺ آشنا شوید.

من در اینجا مایلم بپرسم آیا تاکنون خود مستقیماً به قرآن مسلمانان مراجعه کرده‌اید؟ آیا تعالیم پیامبر اسلام ﷺ و آموزه‌های انسانی و اخلاقی او را مطالعه کرده‌اید؟ آیا

تاکنون به جز رسانه‌ها، پیام اسلام را از منبع دیگری دریافت کرده‌اید؟ آیا هرگز از خود پرسیده‌اید که همین اسلام، چگونه و بر مبنای چه ارزش‌هایی طی قرون متمادی، بزرگ‌ترین تمدن علمی و فکری جهان را پرورش داد و برترین دانشمندان و متفکران را تربیت کرد؟

من از شما می‌خواهم اجازه ندهید با چهره‌پردازی‌های موهن و سخیف، بین شما و واقعیت، سد عاطفی و احساسی ایجاد کنند و امکان داوری بی‌طرفانه را از شما سلب کنند. امروز که ابزارهای ارتباطی، مرزهای جغرافیایی را شکسته است، اجازه ندهید شما را در مرزهای ساختگی و ذهنی محصور کنند. اگر چه هیچ کس به صورت فردی نمی‌تواند شکاف‌های ایجاد شده را پر کند، اما هریک از شما می‌تواند به قصد روشنگری خود و محیط پیرامونش، پلی از اندیشه و انصاف بر روی آن شکاف‌ها بسازد. این چالش از پیش طراحی شده بین اسلام و شما جوانان، اگرچه ناگوار است اما می‌تواند پرسش‌های جدیدی را در ذهن کنجکاو و جستجوگر شما ایجاد کند. تلاش در جهت یافتن پاسخ این پرسش‌ها، فرصت مغتنمی را برای کشف حقیقت‌های نو پیش روی شما قرار می‌دهد. بنابراین، این فرصت را برای فهم صحیح و درک بدون پیش‌داوری از اسلام از دست ندهید تا شاید به یمن مسئولیت‌پذیری شما در قبال حقیقت، آیندگان این برهه از تاریخ تعامل غرب با اسلام را با آزرده‌گی کمتر و وجدانی آسوده‌تر به نگارش در آورند.

سیدعلی خامنه‌ای

۱/بهمن/۱۳۹۳

▲ برگزاری نماز جماعت مسلمانان در لندن

کارکرد فرهنگی رسانه‌ها

رسانه‌ها چگونه در تولید و انتقال فرهنگ، ایفای نقش می‌کنند؟

نقش رسانه‌ها در تحولات فرهنگی چیست؟ آیا تاکنون درباره واژگان، «جامعه اطلاعاتی»، «شبکه‌های اجتماعی» و «عصر رسانه‌ها» اندیشیده‌اید؟ این مفاهیم چه معنایی دارند و کارکرد فرهنگی و اجتماعی‌شان چیست؟ چه تأثیری بر دگرگونی‌های فرهنگی دارند؟

در دروس گذشته، با دگرگونی‌های فرهنگی و عوامل مؤثر بر آنها آشنا شده‌اید. در عصر حاضر، انسان در دنیای رسانه‌ها زندگی می‌کند و دنیا را از دریچه رسانه‌ها ادراک می‌کند. ایجاد و گسترش رسانه‌ها و افزایش روزافزون دسترسی آسان به آنها، زمینه شکل‌گیری «جامعه جهانی» را فراهم آورده است. ابزار «رسانه»، بیش از سایر عوامل، در دگرگونی‌های فرهنگی و اجتماعی

نقش آفرینی می‌کند و عملکرد سایر عناصر را تحت‌الشعاع قرار می‌دهد. در این دوره، میزان و چگونگی ارتباط انسان‌ها با هم و نیز ارتباط جهان‌های فرهنگی با یکدیگر نسبت به گذشته، کاملاً متفاوت شده است و در بستر «رسانه‌ها» شکل می‌گیرد.

در ابتدا، اختراع ماشین چاپ و گسترش کمی و کیفی انتشار کتاب و روزنامه‌ها و نیز اختراع رادیو و تلویزیون، مناسبات انسانی و فرهنگ حاصل از آن را دگرگون ساخته است. اما با انقلاب صنعتی و پیدایش رسانه‌های جدید، به‌ویژه با گسترش سریع شبکه‌های بین‌المللی اطلاعاتی - ارتباطی و فراهم آمدن قابلیت ذخیره، انتقال و انتشار حجم وسیعی از داده‌ها، وارد «عصر اطلاعات» شده‌ایم؛ به گونه‌ای که در آن امکان هر نوع ارتباط، به‌ویژه گسترش فرهنگ‌ها و پیام‌های فرهنگی، بسیار بیش از پیش فراهم آمده است.

بررسی و گفتگو کنید

♦ به نظر شما، دانش آموزان دوره دبیرستان، چه میزان از وقت خود را در فضای مجازی (تلفن همراه، اینترنت و...) سپری می‌کنند؟ این حضور، چه تأثیری بر فعالیت‌های آموزشی و

پژوهشی کاربران دارد؟ چه تأثیری بر مناسبات فرد با خانواده و دوستانش برجای می‌گذارد؟
♦ با رویکرد فرهنگی، حضور در فضای مجازی را تجزیه و تحلیل کرده و فرصت‌ها و تهدیدهای آن را مشخص کنید.

رسانه‌ها، در فرایند ارتباطات و جابه‌جایی اطلاعات در درون و برون جامعه سهم اساسی دارند، علاوه بر این می‌توانند در عرصه‌های سیاسی، فرهنگی، اقتصادی و نظامی، کارساز باشند و به عنوان یک دانشگاه گسترده، در راستای تعالی و یا تخریب فرهنگ جامعه به فعالیت بپردازند.
برخی از کارکردهای رسانه‌ها عبارت‌اند از:

۱- امکان دسترسی گسترده به اطلاعات را برای عموم مردم به وجود آورده‌اند.

۲- جمع‌آوری، انباشت و توزیع اطلاعات را سرعت بخشیده و محدودیت‌های زمانی و مکانی را از بین برده‌اند.

۳- امکان بازتولید، پالایش و گسترش اطلاعات برای همگان را فراهم آورده و آنها را در تولید اطلاعات سهیم کرده‌اند.

۴- دانش عمومی را در حوزه‌های مختلف معرفتی و علمی افزایش داده و آگاهی و توانایی مردم را برای دستیابی به زندگی مناسب و دانش بنیان فزونی بخشیده‌اند.

این تحولات فرهنگی، زمینه پیدایش «جامعه اطلاعاتی» را تسهیل کرده است؛ جامعه‌ای که اساس آن بر تولید، توزیع و گردش اطلاعات بنا نهاده شده است و «اطلاعات» به مثابه یک سرمایه ارزشمند محسوب می‌شود.

بررسی و تحقیق کنید

درباره واکنش رسانه‌های خارجی در خصوص «فتح خرمشهر» در دوران دفاع مقدس، گزارشی تهیه کنید و در کلاس ارائه دهید. به نظر شما گزارش‌ها و روایت‌های رسانه‌های خارجی از این واقعه، چه تأثیری بر اذهان عمومی داشته است؟

رسانه‌ها و خلق جهان‌های فرهنگی

رسانه‌ها رکن اساسی جامعه پیشرفته و عامل جهانی شدن فرهنگ هستند. رسانه‌ها با ارائه اطلاعات، در شکل‌گیری شخصیت فردی و اجتماعی و خلق و گسترش جهان اجتماعی و جهان فرهنگی تأثیر فراوان دارند و قادر به ایجاد ارزش‌ها، آگاهی‌ها و هنجارهای جدید می‌باشند. به همین دلیل، فعالیت رسانه‌ای، خود یک کنش فرهنگی محسوب می‌شود که زمینه تعامل و تبادل افکار و اندیشه‌ها را فراهم می‌آورد.

رسانه‌ها، می‌توانند شرایط و زیرساخت‌های فکری- فرهنگی مناسب برای پیشرفت و توسعه، از قبیل ایجاد روحیه و مهارت کار گروهی، فرهنگ کارآفرینی، قانون‌محوری، فرهنگ نظم و حسابگری و ... را در جوامع رواج دهند و هر روز با اخذ و خلق ایده و تفکری جدید و ترویج آن، به روند توسعه جامعه کمک کنند.

آشنایی با کارکرد رسانه‌ها و فهم پیام‌های آشکار و پنهان آنها، نیازمند برخورداری از «سواد رسانه‌ای» است. این سواد، به معنای توانایی و مهارت استفاده درست از رسانه‌هاست و آنان که از این سواد، بی‌بهره هستند، مقهور جاذبه‌های ظاهری و فریبنده رسانه‌ها شده و تسلیم پیام‌ها و فرهنگ حاکم بر آنها می‌شوند.

تحقیقات مختلف نشان می‌دهد که رشد اقتصادی، افزایش سوادآموزی، مشارکت سیاسی و پذیرش مسئولیت اجتماعی، با میزان دسترسی به رسانه‌ها، ارتباط مستقیم دارد و هرچه مبادله اطلاعات صحیح و معتبر، سریع‌تر انجام شود، دستیابی به توسعه و پیشرفت، امکان‌پذیرتر است.

زندگی در «اتاق شیشه‌ای» در عصر رسانه‌ها به چه معناست؟ «حریم خصوصی» در فضای مجازی، چه معنا و مفهومی دارد؟ و چگونه می‌توان از حریم خصوصی خود مراقبت کرد و وارد حریم خصوصی دیگران نشد؟

سواد رسانه‌ای^۱ و تحولات فرهنگی

«سواد رسانه‌ای» به چه معناست؟ ضرورت کسب سواد رسانه‌ای، در دنیای امروز چیست؟ این دانش، شامل چه مهارت‌ها و کارکردهایی است؟ آیا می‌توان با استفاده از این مهارت، به تحلیل فرهنگی و حل مسائل فرهنگی پرداخت؟ در پایه دهم در کتاب سواد رسانه‌ای، با مفهوم «سواد رسانه‌ای» و کارکردهای آن آشنا شدید. همچنان که آموختید، سواد رسانه‌ای، مجموعه‌ای از مهارت‌های قابل یادگیری است که به توانایی دسترسی، تجزیه و تحلیل و ایجاد انواع پیام‌های رسانه‌ای اشاره دارد و یک مهارت ضروری در دنیای امروزی به شمار می‌رود. برای حضور فعال و مؤثر در محیط پیچیده

رسانه‌ها، باید قادر به درک بهتر پیام‌های رسانه‌ای، تجزیه و تحلیل، ارزشیابی و پردازش اطلاعات باشیم. افراد، با کسب سواد رسانه‌ای، قادر به رمزگشایی از اهداف رسانه‌ها و کشف پیام‌های پیچیده موجود در محتوای آنها می‌باشند و می‌توانند در شکل‌گیری فرهنگ رسانه‌ای مشارکت فعال داشته باشند، این امر سبب می‌شود از حالت مصرف‌کننده منفعل خارج شده، و از رسانه‌ها به صورت هوشمندانه بهره‌مند شوند.

سواد رسانه‌ای می‌تواند به ما کمک کند تا:

- ۱- مهارت استفاده از فناوری‌های ارتباطی را به دست آوریم.
  - ۲- آنچه را که رسانه‌ها می‌خواهند ما را به باور آن برسانند، تشخیص دهیم.
  - ۳- اطلاعات غلط و دروغ‌های رسانه‌ای را تشخیص دهیم.
  - ۴- مسائل فرهنگی را تشخیص داده و مهارت لازم برای حل آنها را به دست آوریم.
  - ۵- پیام‌های رسانه‌ای را بر اساس تجربیات خود، باورها و ارزش‌های خویش ارزیابی و تجزیه و تحلیل کنیم.
  - ۶- پیام‌های رسانه‌ای خود را طراحی، ایجاد و پخش کنیم و در تحولات فرهنگی مشارکت نماییم.
- سواد رسانه‌ای یکی از مهارت‌های مهم زندگی در عصر حاضر است. کسب این سواد، ما را در مقابله با امپریالیسم رسانه‌ای و برنامه‌های تهاجم فرهنگی نظام سلطه یاری می‌کند.

آیا می‌توانید نمونه‌هایی از بازی‌های رایانه‌ای، فیلم‌ها، انیمیشن‌ها و کارتون‌هایی که توسط جهان غرب و صهیونیست‌ها علیه جوامع اسلامی ساخته می‌شود را نام ببرید و ابعاد ضداسلامی و ضدایرانی و روش به کار رفته در آنها را بررسی کنید؟ در صورت تمایل، با چند نفر از کاربران این بازی‌ها مصاحبه کنید و تأثیرات بازی‌ها را بر روحیه و اخلاق آنها بررسی کنید.

امپریالیسم رسانه‌ای

سرمایه‌داری غربی با استفاده از ابزار تأثیرگذار رسانه و عنصر کلیدی آن، یعنی تبلیغات، سعی در یکسان‌سازی فرهنگی در همه ابعاد مادی و معنوی فرهنگ سایر ملل دارد که به این پدیده، «امپریالیسم رسانه‌ای» می‌گویند. رسانه‌ها در رویارویی فرهنگ‌ها و تمدن‌ها، بی‌طرف نیستند و برای گسترش و اشاعه فرهنگ و پیام خاص، ایجاد شده و فعالیت می‌کنند. به همین دلیل، غرب، برای نیل به اهداف و مقاصد خویش، تسلط بر شبکه ارتباطی را به‌عنوان برترین و مؤثرترین گزینه راهبردی خود برگزیده است.

مارشال مک لوهان: «جنگ‌هایی که در آینده رخ می‌دهد به وسیله تسلیحات جنگی و در میدان‌های نبرد نخواهد بود، بلکه این جنگ‌ها به دلیل تصویری رخ خواهد داد که رسانه‌های جمعی به مردم القا می‌کنند».

نظام سلطه تلاش می‌کند با بهره‌گیری از آخرین یافته‌های علمی و پژوهشی، و با برخورداری از آخرین دستاوردهای تکنولوژیک و شگردهای تبلیغاتی، باورها، اندیشه‌ها، گرایش‌ها و فرهنگ «دیگران» را تغییر داده و با ارزش‌ها و فرهنگ خویش همراه و هماهنگ کند و با «مهندسی ذهن» دیگران، ایشان را به راهی بخواند که خود می‌خواهد. امروزه تراست‌های بزرگ اطلاعاتی و کارتل‌های عظیم رسانه‌ای شکل گرفته

است که با اتکا به قدرت تکنولوژیکی، به ارائه تصویری مخدوش از حکومت‌ها، فرهنگ‌ها، اقوام و ادیان رقیب می‌پردازند و به صورت نظام‌مند و هماهنگ، در جهت‌دهی افکار عمومی جهانی و شکل‌گیری عقاید و گرایش‌ها و واکنش‌های موردنظر خود، تلاش می‌کنند.

تحقیق کنید

- ◆ درباره «مرداک» غول رسانه‌ای جهان چه می‌دانید؟
- ◆ نقش مخرب وی در تهاجم به فرهنگ‌های مستقل و آزادی‌خواه و گسترش امپریالیسم فرهنگی چیست؟

امپریالیسم رسانه‌ای، با تشکیل امپراتوری فرهنگی - رسانه‌ای، هویت‌های فرهنگی، ملی و دینی سایر ملت‌ها را تغییر داده و بخش‌هایی از فرهنگ خود را جایگزین آنها نموده است. به همین دلیل، «جنگ رسانه‌ای» تنها جنگی است که حتی در زمان صلح نیز بین کشورها به صورت غیر رسمی ادامه دارد و هر کشوری با استفاده از ظرفیت رسانه‌ای خویش، برای پیشبرد اهداف سیاسی و فرهنگی خود از آن بهره می‌گیرد. سربازان جنگ رسانه‌ای، متخصصان تبلیغات، کارشناسان جنگ روانی و کارگزاران رسانه‌ها هستند. راهبرد طراحی شده توسط آمریکا، پیش از حمله نظامی به عراق، نمونه برجسته‌ای از جنگ رسانه‌ای به موازات جنگ نظامی به شمار می‌رود. خبرنگارانی که در اردوگاه نیروهای آمریکایی و انگلیسی حضور داشتند و اخبار جنگ را از دریچه دوربین خود، و البته از منظر منافع مهاجمان، به جهان مخابره می‌کردند، سربازان «جنگ رسانه‌ای» جدید بودند. مردمی که زیر بمباران جنگ رسانه‌ای قرار می‌گیرند، ممکن است خود، از وجود جنگ سنگینی که در فضای فرهنگی آنان جریان دارد بی‌اطلاع باشند، اما کارگزاران این جنگ، فرهنگ و باورها، گرایش‌ها و رفتارهای ایشان را نشانه گرفته‌اند. هدف جنگ رسانه‌ای، اگر چه در نهایت تغییر کارکرد و عملکرد دولت‌هاست، اما به طرز ملموسی به جای هدف قراردادن مستقیم دولت‌ها، ملت‌ها و فرهنگ عمومی را هدف بمباران خود قرار می‌دهد و به تعبیر و تحولات فرهنگی در جوامع می‌اندیشد تا بتواند حکومت‌های دست‌نشانده خود را به قدرت برساند.

دو فیلم زیر را مشاهده و بررسی کنید و با مراجعه به نقدهایی که درباره آنها در شبکه‌های مجازی و مجلات تخصصی وجود دارد، میزگرد فرهنگی تشکیل داده و درباره آنها گفتگو کنید:

- ◆ فیلم «تولد یک پروانه» به کارگردانی مجتبی راعی. ساخت سال ۱۳۷۶. ایران
- ◆ فیلم «رهایی از شاوشنگ» به کارگردانی فرانک دارابونت. ساخت ۱۹۹۴ میلادی

یکی از جلوه‌های امپریالیسم رسانه‌ای در جهان، امپریالیسم خبری است که از شکل‌های سلطه دنیای غرب بر جهان است. امپریالیسم خبری به معنی سلطه‌جویی انحصاری در نظام خبررسانی جهان است. امپریالیسم به‌طور تخصصی بر روی حجم، نوع، محتوا، کیفیت، کمیت، زمان و مکان یک خبر کار می‌کند. برای نخستین مرتبه واژه «امپریالیسم خبری» را رئیس‌جمهور فنلاند در گردهمایی کارشناسان ارتباطی یونسکو در دانشگاه تامپر فنلاند در سال ۱۹۷۱ به زبان آورد.

امپریالیسم خبری کارکردهایی دارد؛ از جمله اینکه وابستگی فرهنگی ایجاد می‌کند و خبرها را متناسب با منافع خود نشر می‌دهد و با به کارگیری شگردهای هنری و روان‌شناسانه گاه سیاه را سفید و سفید را سیاه جلوه می‌دهد تا نظام سلطه به حیات خود ادامه دهد. پیامد بمباران خبری امپریالیسم خبری، از خودبیگانگی فرهنگی، تمدن وارداتی و بی‌هویتی است که با آخرین دستاوردهای تکنولوژی عرضه می‌شود.

امپریالیسم خبری همچنین به ارزش‌های خبری مطابق میل دست‌اندرکاران می‌پردازد و عمدتاً با طرح مسائل نمایشی و در حقیقت کم‌اهمیت، اذهان مخاطبان بین‌المللی خود را از پرداختن به حقایق موجود در جوامع تحت سلطه باز می‌دارد.

پنج غول مطبوعاتی و خبری جهان یعنی خبرگزاری‌های آسوشیتدپرس، یونایتدپرس، رویترز،

▲ ساختمان مرکزی خبررسانی بی‌بی‌سی در لندن

فرانسوپرس و ایتارتاس همگی زاینده رقابت‌های دوران استعماری دو قرن گذشته‌اند. امپریالیسم خبری، در عصر استعماری قرن گذشته، به کمک قدرت‌های بزرگ در تلاش بوده است تا در مناطق تحت نفوذ سیاسی و اقتصادی خویش، شبکه‌های خبری خود را بسط و گسترش دهند. هم‌اکنون در جهان بیش از ۱۲۰ خبرگزاری بزرگ و بین‌المللی، فعالیت دارند و هیچ یک از آنها به عنوان رقیبی برای این ۵ خبرگزاری و غول خبری نیستند.

بررسی و گفتگو کنید

- ◆ دو مورد از شایعاتی را که در سال‌های اخیر توسط امپریالیسم خبری در جامعه منتشر شده‌است نام ببرید و چگونگی القای آن را تجزیه و تحلیل نمایید.
- ◆ چگونه می‌توان جامعه را در برابر تهاجم امپریالیسم رسانه‌ای مصون ساخت؟

امام موسی صدر :

– مطبوعات از مهم‌ترین میدان‌های جهادی و از برجسته‌ترین عوامل تکوین انسان مدنی است. این جایگاه والا وظایفی در قبال جامعه به عهده‌ی اصحاب مطبوعات می‌گذارد. همان‌طور که وظایفی در قبال اینان در عهده‌ی جامعه می‌نهد. وظیفه‌ی اینان در قبال جامعه جهت‌دهی و روشن‌گری و خیرخواهی مخلصانه و بی‌شایبه است. حق آنان به جامعه نیز همان بر خورداری از آزادی و پشتیبانی و تأمین امکاناتی است که او را از فساد و انحراف مصون بدارد.

– مطبوعات محرابی است برای پرستش خدا و خدمت به انسان‌ها و اگر از عهده وظایف خود برنیايد، دامگه‌ی شیطان و مایه تخریب انسانیت خواهد بود، این عرصه از مهم‌ترین و حساس‌ترین میدان‌های جهاد است؛ زیرا افکار عمومی را شکل می‌دهد؛ فرهنگ‌آفرین است؛ خوراک روح را فراهم می‌آورد؛ مراحل جدید تکامل معنوی را پی می‌نهد؛ عواطف مردم را پیراسته می‌کند و آنان را به نیکی و راستی رهنمون می‌کند.

مطبوعات با نظارت بر جامعه و ارکان آن و با جهت‌دهی به دولت و حاکمیت و نهادها و با مشارکت در ساماندهی اقتصاد و سیاست و کوشش در تصحیح امور جامعه، در حقیقت، به جامعه بشری و محیط انسانی نظم می‌بخشد و به این ترتیب، خدمتگزار جامعه و فرد و انسانیت و، نتیجتاً، از ارکان کرامت‌بخشیدن به انسان و حفظ این کرامت است.

فرهنگ ما ایرانیان

فصل سوم

▲ شهر سوخته با قدمت ۵۰۰۰ سال در سیستان

▲ مراسم گلاب‌گیری در قمصر کاشان

▲ عمارت فاضلی‌ساری

اهداف فصل سوم

- ۱- آشنایی لازم با سابقه فرهنگی ما ایرانیان را به دست آورد.
- ۲- مناسبات فرهنگ اسلام و ایران را تبیین کند.
- ۳- پیوستگی فرهنگی ایرانیان را درک کند و در تداوم آن بکوشد.
- ۴- با اهمیت و ضرورت انسجام فرهنگی آشنا باشد و برای تقویت وحدت ملی تلاش کند.
- ۵- روحیه «خودباوری فرهنگی» را در خود تقویت کرده باشد.
- ۶- به ویژگی‌های مثبت فرهنگ ایرانیان باور داشته باشد و توانایی اصلاح خلیقات منفی را به دست آورده باشد.

درس اول

تداوم و پیوستگی فرهنگی ما ایرانیان

♦ فرهنگ ایران از گذشته‌های دور تاکنون

«تداوم فرهنگی» یا «پیوستگی فرهنگی» در یک کشور، به چه معناست؟ وجود تداوم فرهنگی، چه دستاوردها و پیامدهایی دارد؟

سرزمین ما ایران، یکی از تمدن‌های کهن و از جوامع دیرپا و کهن جهان است که سابقه تمدنی آن به بیش از هفت هزار سال قبل می‌رسد و سکونتگاه نخستین انسان‌های ابزارساز بوده است. اجداد ما، در قالب اقوام مختلف، از هزاران سال قبل، در این سرزمین زیسته‌اند و فرهنگ و آداب و رسوم خاص خود را داشته‌اند. یکی از ویژگی‌های مهم فرهنگی ما ایرانیان، که در بین ملل دیگر به ندرت هم‌تا و مشابه دارد، استمرار فرهنگی یا «تداوم و پیوستگی فرهنگی» آن در طول تاریخ است.

«تداوم و پیوستگی» فرهنگ ایرانی به این معناست که برخی از ویژگی‌ها و عناصر فرهنگ ایرانی در طول زمان حفظ شده و استمرار یافته و کمتر دچار تحولات بنیادی شده است.

فرهنگ ایرانی، در طول چند هزار سال گذشته، پایدار و منسجم باقی مانده و عناصر کلیدی و اصلی خود را در فراز و نشیب‌های فراوان، حفظ کرده است. این فرهنگ از نسلی به نسل بعد منتقل شده و تا امروز، تداوم یافته است. بسیاری از آداب و رسوم امروز ما، ریشه در تاریخ چند هزار ساله ایران دارد و نیاکان ما هم، همانند آن عمل می‌کردند. بر این اساس، میان قدیمی‌ترین نشانه‌ها و آثار فرهنگی که در کاوش‌های باستان‌شناسانه و مطالعات تاریخی به دست آمده، و نیز میان آیین‌ها و مراسم باقی مانده از گذشته‌های دور، با عناصر فرهنگ کنونی ایرانیان، یک «پیوستگی» بارز و قابل اثبات، مشاهده می‌شود. این پیوستگی، نشان می‌دهد که به‌رغم گسست‌های سیاسی و تحولات عمیق در تاریخ این سرزمین، «فرهنگ ایرانی» دچار گسست نشده و سیر پیوسته و تکاملی خود را ادامه داده است.

تداوم و پیوستگی فرهنگی، به معنای عدم تغییر و تحول در فضای سیاسی و اجتماعی جامعه ایران نیست. جامعه ایران، مانند همه جوامع دیگر، تحت تأثیر شرایط محیطی، ته‌اجمات خارجی، تغییرات آب‌وهوایی، مهاجرت‌ها و جابه‌جایی جمعیت، پدید آمدن و از بین رفتن شهرها و زیستگاه‌های انسانی و ... همواره دچار تغییراتی بوده است. آمد و رفت دولت‌ها و حکومت‌ها با گرایش‌ها و باورهای متفاوت و منافع خاص خود، باعث تحولات مهم در جامعه ایران شده است، اما آنچه در این میان ثابت مانده، عناصر اصلی فرهنگی و «روح جمعی» حاکم بر ایران است که «تداوم فرهنگی» را به اثبات می‌رساند. به بیان دیگر ما، در تاریخ طولانی خود، گسست سیاسی داشته‌ایم، اما گسست فرهنگی نداشته‌ایم.

یکی از عناصر مهم فرهنگ، زبان و ادبیات است که آرمان‌ها، اهداف، باورها و رفتار مردم را متجلی و پایدار می‌سازد. پیوستگی فرهنگی سبب شده است تا زبان و ادبیات فارسی طی صدها سال، حفظ شده و اندک تغییراتی داشته است. به همین دلیل ما اشعار و ادبیات شاعران قرن‌های قبل مانند رودکی یا فردوسی را به خوبی و راحتی درک کرده و با آن ارتباط برقرار می‌کنیم.

ابعاد تداوم و پیوستگی فرهنگی ما ایرانیان، محدود به مرزهای داخل کشور نیست بلکه حوزه‌های دیگر، مانند آسیای مرکزی، منطقه قفقاز، افغانستان و شبه جزیره هندراهم در بر گرفته است. از دیگر ویژگی‌های نسبتاً ثابت فرهنگ ایرانی، باورها، اعتقادات، سبک زندگی و نحوه پوشش آنها است که در آثار مکتوب، سنگ‌نبشته‌ها، تصاویر و نقاشی‌های باقی مانده از گذشته، قابل مشاهده است و تداوم فرهنگی را به خوبی نشان می‌دهد.

پیوستگی فرهنگی، باعث ثبات هویت ملی، تقویت خودباوری، انباشت و نگهداشت تجربیات فرهنگی و افزایش توانایی برای بهره‌بردن از سرمایه‌های ملی و انسانی شده است.

ابیات زیر از رودکی را کامل کنید و شباهت و تفاوت زبانی و معنایی آنها را با اشعار رایج امروز مشخص کنید:

- بوی جوی مولیان آید همی .....
- زمانه، چون نگری سر به سر همه پند است .....

جشن نوروز

شواهدی از هزاره سوم پیش از میلاد به بعد، از برپایی دو جشن مهم ملی حکایت می‌کند: یکی در آغاز فصل گرما (جشن نوروز) و دیگری در آغاز فصل سرما (جشن مهرگان). این دو جشن در سراسر منطقه وسیع فلات ایران تا بین‌النهرین گسترده بوده و مراسم آن برگزار می‌شده است. ایرانیان در دوران هخامنشی به خوبی با «جشن نوروز» آشنا بوده‌اند. هر سال، مردمان و حاکمان ملل تابع هخامنشیان، با پوشاک قومی خود در تخت جمشید (پارسه) که کاخ و نیایشگاه هخامنشیان بوده، گرد می‌آمدند و «نوروز» را در حضور شاه و بزرگان کشور جشن می‌گرفتند. در دوران تشریف ایرانیان به دین اسلام، جشن نوروز همچنان حفظ و گرامی داشته می‌شد و مورد تأیید رهبران مذهبی قرار می‌گرفت. در زمان سلطان ملک‌شاه سلجوقی (۴۹۵-۴۸۵ ق)، اول فروردین ماه به عنوان آغاز سال خورشیدی تثبیت شد و مراسم جشن، به مناسبت حلول سال جدید برگزار می‌شده است. از آیین‌ها و مراسم مرتبط با نوروز، می‌توان از «حاجی فیروز»، «خوان نوروز» (هفت سین)، «نوروزانه» (عیدی دادن) و «عید دیدنی» یاد کرد. در قدیم، در صبح عید نوروز، ظرف خوراکی کودکان‌های که با کنجد، گندم، شاهدانه، نخودچی و کشمش پر شده بود و با یک بشقاب نان شیرینی به همراه تخم مرغ رنگی، به کوچک‌ترها عیدی داده می‌شد.

▲ آیین نوروز در دوره فاجار

▲ زنده کردن دوباره آیین میر نوروزی

به نظر شما، آداب و رسوم عید نوروز، چه نقشی در پیوستگی فرهنگی اقوام ایرانی دارد؟ از این مراسم، چگونه می‌توان برای تقویت پیوستگی با مردم سایر کشورهای حوزه تمدنی ایران، استفاده کرد؟

مراحل مهم تاریخ فرهنگی ایران

در درس تاریخ، با سیر تحولات تاریخی و «تاریخ سیاسی» ایران آشنا شده‌اید. «تاریخ فرهنگی» ایران نیز دارای سیر تحول و ویژگی‌های خاص خود است. با وجود یکپارچگی و پیوستگی فرهنگی ایران در طول تاریخ، چند دوران خاص در مسیر تحولات فرهنگی در این سرزمین، جایگاه برجسته و تعیین‌کننده دارند که شامل موارد زیر می‌باشند:

۱- دوران پیش از اسلام

ویژگی‌های فرهنگی ایران باستان، کدام است؟ همزیستی مسالمت‌آمیز اقوام و گروه‌ها و مذاهب، در سرزمین پهناور ایران، چگونه بوده است؟ آیا پوشش و پوشیدگی زنان و مردان ایرانی، از آن زمان تاکنون استمرار یافته است؟

▲ سنگ‌نگاره‌های تیمره (منطقه‌ای مابین سه استان اصفهان، مرکزی و لرستان)

سرزمین کنونی ما بخش بزرگی از یک واحد جغرافیایی به نام فلات ایران است. این سرزمین، با تنوع اقلیمی و زیستی خود، دارای وحدت و پیوستگی فرهنگی بوده است. مردمان ساکن در این منطقه، در دوران باستان، با بهره‌مندی از نبوغ و خلاقیت خود، توانستند تمدن بزرگی را بیافرینند و خدمات فراوانی به بشریت عرضه کنند.

طبق اسناد تاریخی و به گواهی بسیاری از مورخان، نویسندگان و حتی مستشرقان منصف، فرهنگ ایرانی در این دوران از برجستگی‌های ویژه‌ای برخوردار بوده است و مردم ایران به لحاظ فرهنگی، علاقه‌مند به دانش، صلح‌دوست، اهل مدارا، هنردوست و راستگو بوده‌اند؛ به گونه‌ای که حتی مهاجمان و مهاجران به این سرزمین، پس از مدتی، تحت تأثیر فرهنگ ایرانی قرار گرفته و از پیروان آن شده‌اند. طراحی و احداث بنای عظیم تخت جمشید، برپایی تمدن شهر سوخته در سیستان، تمدن جیرفت در کرمان، بنای ارگ بم و... نشان از هوش، ذکاوت، دانش فنی و رشد فرهنگی ایرانیان دارد.

▲ محوطه باستانی جندی شاپور

درباره «جندی شاپور» به عنوان یکی از مراکز علمی و پزشکی ایران قدیم، تحقیق کنید و نتیجه را در کلاس گزارش دهید.

۲- دوران اسلامی

اسلام چگونه وارد ایران شد؟ دلیل پذیرش اسلام، توسط اکثریت ایرانیان چه بود؟ پس از بعثت پیامبر اکرم ﷺ و ابلاغ آخرین پیام الهی به جهانیان، ایرانیان نیز، مانند بسیاری از اقوام و گروه‌ها، مشتاقانه و آزادانه اسلام را پذیرفتند. معارف اسلام و جاذبه‌های فرهنگی و اجتماعی آن، از جمله توحیدمحوری، عدالت‌خواهی و ظلم‌ستیزی، صلح‌دوستی، رأفت و اخوت و تکریم شخصیت انسانی، با هویت ملی ایرانیان نزدیکی و همخوانی داشت. تعالیم انسان‌دوستانه و مترقی اسلام از یک سو، و تبعیض طبقاتی و ظلم و بی‌عدالتی حاکم بر کشور از سوی دیگر، سبب شد تا ایرانیان با اشتیاق کامل، اسلام را بپذیرند. آنان به تدریج و گام به گام، به اسلام ایمان آوردند و در طول تاریخ از آن حفاظت و صیانت کردند.

استقبال از اسلام و پذیرش آیین جدید براساس روحیه حقیقت‌جویی، پیوندی عمیق و همیشگی بین عناصر فرهنگی اسلام با عناصر فرهنگی ایرانیان، برقرار کرده و باعث تداوم فرهنگی ایرانیان شده است. توحیدگرایی ایرانیان و تجارب کشورداری و تمدن‌سازی ایشان، پیوند این دو فرهنگ را تقویت کرد، به گونه‌ای که در این تعامل و ارتباط دوسویه، هم آموزه‌های متعالی اسلامی، فرهنگ و تمدن ایران را غنی ساخت و ارتقا بخشید و هم مسلمانان، با بهره‌گیری از تجربیات و دستاوردهای عظیم فرهنگی و تمدنی ایران پیش از اسلام، تمدن اسلامی را شکوفا نمودند.

▲ مسجد نصیر الملک در شیراز نمادی از معماری اسلامی

بعد فرهنگی اسلام مهم‌ترین و اساسی‌ترین بعد اسلام است. تصادفی نیست که وحی الهی بر پیغمبر اسلام ﷺ با این آیات شروع شده است: «إقرأ وربك الأكرم الذي علم بالقلم علم الإنسان ما لم يعلم.» مسلم است که آغاز وحی الهی با این آیات، اهمیت و اساسی بودن بعد فرهنگی اسلام را نشان می‌دهد.

ایران در قرون طلایی تمدن اسلامی، کانون شکوفایی و رشد تمدن اسلام بوده است و دانشمندان و اندیشمندان بزرگی در رشته‌ها و حوزه‌های علمی مختلف، در این سرزمین ظهور کردند که از جمله آنان، ابونصر فارابی، محمدبن زکریای رازی، ابوریحان بیرونی، ابن سینا، مولوی، حافظ، سعدی و بسیاری دیگر، شهرت جهانی دارند. آنان تلاش بسیاری در حفظ زبان فارسی به عنوان عامل هویت بخش ایرانی داشته‌اند و با استفاده از ظرفیت زبان عربی، برای غنی‌سازی و ارتقای آن کوشیدند و آن را به زبان دوم جهان اسلام تبدیل کردند.

افزون بر این، مسلمانان برای اداره و حفظ قلمرو خود، آیین مملکت‌داری و سازمان‌های دیوانی را از ممالک متمدن، و بیش از همه از ایرانیان، فراگرفتند و برای کسب مهارت و فنون، به انتقال میراث تمدن کهن ایران پرداختند. این رویکرد، باعث تقویت بنیان‌های تمدن نوپای اسلامی و احیای تمدن کهن ایران شد.

انتقال فرهنگ ایران از دوران ساسانی به دوران اسلامی، به یک باره روی نداد، بلکه طی مدتی طولانی و آرام صورت گرفت. همین انتقال تدریجی، باعث شد شناخت ایرانیان از اسلام، براساس رفتار خشونت‌آمیز و عملکرد غیردینی برخی از مدعیان دین و یا تحت تأثیر تعصبات ناروای حاکمان اموی و عباسی، صورت نگیرد، بلکه ایرانیان، تعالیم اسلام را با تفکر و تحقیق و بررسی، از سرچشمه زلال آن، یعنی آیات قرآنی و معارف نبوی و اهل بیت علیهم‌السلام به دست آوردند. به همین سبب، فرهیختگان ایرانی، افق دید و باورشان از اسلام، بسیار ژرف‌تر از دایره تنگ نظری‌های خلفای اموی و عباسی بوده و از این‌رو توانستند خدمات بسیار ارزنده‌ای به جامعه اسلامی و جامعه جهانی عرضه کنند.

با پذیرش اسلام، پیوستگی فرهنگی ایرانیان، نه تنها تضعیف نشد، بلکه فرهنگ ایرانی بالنده و متعالی شد. این پیوستگی فرهنگی و نقش تأثیرگذار و تعیین‌کننده آن، به حدی است که امروزه سخن گفتن از تمدن اسلامی بدون نام ایران، امکان‌پذیر نیست، همچنان که فرهنگ ایرانی از تعالیم اسلامی و آموزه‌های وحیانی، جدایی‌ناپذیر است. در نتیجه، باید از خدمات متقابل ایران و اسلام سخن گفت. عناصر این دو فرهنگ، چنان در هم تنیده

و آمیخته شده‌اند که تفکیک آنها از هم و دوپاره کردن آنها، امکان‌پذیر نیست. ترکیب آنها با هم، یک کل واحد و منسجم را ساخته است، به طوری که امروزه ما با یک فرهنگ و هویت در هم تنیده و یکپارچه روبه‌رو هستیم.

▲ سقف آرامگاه حافظ در شیراز نمونه‌ای زیبا از ترکیب معماری ایرانی - اسلامی

بررسی و تحقیق کرده و درباره نتیجه آن در کلاس گفت‌وگو کنید

مرکز آموزشی «ربع رشیدی»، در چه زمانی و توسط چه کسی و در کجا ساخته شد؟ ویژگی‌های علمی و فرهنگی آن چیست؟ تأکید اسلام بر علم‌آموزی و عمومی کردن دانش، چه تأثیری بر گسترش مراکز آموزشی داشته است؟

مسجد امام اصفهان؛ نمونه‌ای از ترکیب فرهنگ اسلام و ایران با هنر و صنعت روز

سنت‌های ملی و آرمان‌ها و شعائر و مفاهیم دینی، در «مسجد امام اصفهان»، با عظمت و شکوهی تحسین‌برانگیز، تجلی یافته و آن را

در شمار یکی از بزرگ‌ترین شاهکارهای معماری جهان قرار داده است. جلوخان مسجد، حالتی دعوت‌کننده دارد و جمعیت بیرون را به پناه، امنیت، آرامش و معنویت در مسجد فرا می‌خواند. نمای حیاط، به دالان‌ها و طاقچه‌ها و توده‌های مُقرَس‌های روشن و نوارهای بلندی از کتیبه‌های سفید درخشان آراسته است و سراسر آن را کاشی‌های معرّق الوان پوشانده که مایه‌های آبی بر بالای پوشش زیرین مرمر آن با مایه‌های طلایی آمیخته است.

دو قاب که در دو طرف مدخل قرار گرفته، طرح سجاده دارد که نمازگزار بر روی آن نماز می‌خواند. جلوخان رو به شمال است؛ همچنان که ضرورت میدان بوده، ولی از آنجا که محراب می‌باید رو به قبله باشد، یعنی شمال شرق به جنوب غرب، برای جلوگیری از قناس شدن بنا، سلیقه و دقت بسیار به کار رفته است. شخص از جلوخان وارد دهلیزی عالی می‌شود که از ویژگی‌های فرهنگی بناهای تاریخی ایران از زمان‌های قدیم بوده و هدف از آن، دور داشتن محارم منزل، از نگاه نامحرم بوده است. این دهلیز، مدور است و از این رو هیچ وجهی ندارد و می‌توان آن را پاشنه‌ای در نظر گرفت که محور بنا به روی آن می‌چرخد. دهلیز، رو به طاق بلند ایوان شمالی باز می‌شود و از عمق تاریک آن، انسان ناگهان حیاط روشن از آفتاب را می‌بیند. اگر در بناهای دیگر، شکوه رنگ و عظمت سردر و گنبد خیره‌کننده است، در این بنا، تکرار خوش‌آهنگ عناصر ساختمانی و طاق‌نماهای متقارن و ایوان‌های متعادل و آرامش حوض بزرگ وضو و اثر یک‌دست‌کننده رنگی فراگیر، که در همه‌جا گسترده، چشم بیننده را خیره می‌کند.

نقشه‌پی و ساختمان بنا، هر دو نشان‌دهنده اعتقاد به سادگی اسلامی است و مفهومی بنیادی را نمایان و بیان می‌کند که همانا برادری و برابری مؤمنانی است که همگی از دسترسی بی‌واسطه به رحمت خداوندی برخوردار شده‌اند.

پیشتر بدانیم

تزیینات، همگی سنتی است و تکرار نقش‌های نمادی ایران باستان در زمینه نعمت و برکت. تقریباً سراسر سطح بنا، با کاشی‌های لعاب‌دار پوشیده شده که پر از نقش و نگار گل و بوته به صورت مجرد و تخیلی است.

از آفتاب بزرگ زرینِ نوک گنبد، که زندگی بخشی‌اش از طریق تودهٔ عظیم گل و بوته‌ها منتشر می‌شود، تا طاق‌های بلند و قاب‌های آراسته به هزاران شکوفه و گل ستاره مانند تا پیچک‌های سیال شبکه‌های پنجره‌ها و در کل همهٔ این آرایش‌ها، تأکیدی است بر علاقهٔ ایرانی‌ها به رویش و عشق شاعرانه‌شان به گل.

این مسجد، با نقشه و ساختارش، شیوهٔ زندگی اسلامی را آشکار و با هزاران کتیبه‌اش، آیات قرآنی را باز می‌گوید.

۳- دوران جدید

ارتباطات و تعاملات فرهنگی ایرانیان با تمدن جدید غرب، از چه زمانی و چگونه آغاز شده است؟ این ارتباطات، چه پیامدهای فرهنگی، به همراه داشته است؟ اعزام دانشجویان به غرب، در چه دوره‌ای انجام شد؟

عکس یادگاری در مقابل سالن مک‌کورمیک کالج آمریکایی تهران

فرهنگ مدرن، پس از رنسانس در اروپا، با نفی فرهنگ سنتی رایج و براساس اندیشه «انسان محوری»، به وجود آمد و دوران «مدرنیته» و «مدرنیسم» شکل گرفت. در گذر زمان، این فرهنگ و مبانی فلسفی و نظری آن، به همراه دستاوردهای عینی و مادی مدرن، به سایر کشورها از جمله ایران، منتقل شد و مبادلات فرهنگی غرب با دیگران، براساس اندیشه و فرهنگ جدید، آغاز شد.

پیشینه تعامل ایرانیان با «غرب جدید»، به دوره صفویه، در سده‌های شانزدهم و هفدهم میلادی می‌رسد، اما اوج ورود مدرنیته به ایران، در دوره قاجار و پهلوی بوده است که در خلال آن، حکومت و برخی از روشنفکران، با خودباختگی کامل، و برتر دانستن فرهنگ غرب، سعی در پذیرش و الگوپذیری بی‌چون و چرا از آنان را داشته‌اند. آنها با وارد کردن صنایع و کالاهای غربی، در تلاش بوده‌اند تا ظواهری از فرهنگ غرب را نیز به کشور وارد کرده و حاکم نمایند. ضعف و انحطاط حکومت‌های سیاسی در این دوره، ضعف فکری و فرهنگی را به همراه داشت و با تضعیف «خودباوری ملی»، فرهنگ «غرب‌گرایی» در کشور ترویج می‌شد.

تمدن جدید غرب، برای گسترش حوزه فرهنگی و تأمین منابع اقتصادی خویش، در تلاش بوده است با هجوم به سایر فرهنگ‌ها، فرهنگ «دیگران» را تضعیف و تخریب نماید و از این طریق فرهنگ «خود» را حاکم سازد. ایرانیان نیز مانند سایر کشورها، در معرض حمله‌های فرهنگی غرب قرار گرفتند و نشانه‌ها و نمودهایی از «خودبیگانگی فرهنگی» در کشور، آشکار شد. این خودباختگی در برابر فرهنگ مهاجم، زمینه گسست فرهنگی و از بین رفتن سرمایه‌ها و میراث ارزشمند فرهنگی را به همراه آورد. اما متفکران انقلابی

و مسلمان مانند «حضرت امام خمینی بنیان گذار جمهوری اسلامی ایران، استاد شهید مرتضی مطهری، جلال آل احمد و دکتر علی شریعتی» بر این خودباختگی شوریدند و موجبات بیداری و هوشیاری جامعه را فراهم آوردند.

در این رویارویی فرهنگی، ایرانیان توانستند برخلاف بسیاری دیگر از ملت‌ها و فرهنگ‌ها، جوهره و اصالت فرهنگی خویش را حفظ کنند و واکنش سازنده‌ای نسبت به فرهنگ غرب داشته باشند. آنان با تکیه بر پیشینه تمدنی و فرهنگی خود،

سعی کردند هوشمندانه و آگاهانه با تمدن جدید روبه‌رو شوند، به نحوی که مقهور و مرعوب آنان نشده، و برخی از عناصر فرهنگ غرب را که با فرهنگ بومی همخوانی و همسویی داشت به تدریج پذیرفتند و برخی دیگر را رد کردند. در نتیجه تداوم و پیوستگی فرهنگی خود را حفظ نمودند.

بررسی و تحقیق کرده و درباره نتیجه آن در کلاس گفت‌وگو کنید

خودباوری فرهنگی به چه معناست؟ آثار و نشانه‌های آن کدام است؟ برای تقویت «خودباوری فرهنگی» چه باید کرد؟

تحریر تاریخ:

▲ میرزا فتحعلی آفندزاده

برخی از نویسندگان ایرانی، مانند جلال‌الدین میرزا پسر فتحعلی شاه قاجار (۱۲۸۹-۱۳۳۴ ق)، میرزا فتحعلی آفندزاده (۱۲۹۵-۱۳۲۸ ق)، میرزا ملکم خان (۱۳۲۶-۱۳۴۹ ق)، آقاخان کرمانی (۱۳۱۴-۱۳۷۰ ق)، که مروج آرای نویسندگان قرن هجدهم فرانسه، از جمله منتسکیو، ولتر و روسو در ایران بودند، سخنان بی‌اساس و کینه‌توزانه‌ای در مورد ورود اسلام به ایران بیان کرده‌اند که فاقد ژرف‌اندیشی علمی و سند تاریخی است.

این گروه با ترویج غرب‌گرایی و گسترش ارزش‌های غربی، بزرگداشت افراطی اساطیر ایران باستان، تلاش برای تغییر خط ایران به خط پهلوی، برتری دادن ملیت ایرانی بر سایر ملل، بیزاری از ورود اسلام به ایران و حمله مغولان به ایران، درصدد بودند تصویری منفی و سیاه، از اسلام ارائه کنند و دین آسمانی و وحیانی اسلام را، دین اعراب جاهلی معرفی نمایند.

این رویکرد نادرست در دوران پهلوی، مورد حمایت قرار گرفت و به تعارض میان پیشینه هویتی ایرانیان منجر شد. در این دوره، وابستگان به رژیم شاهنشاهی و دلدادگان فرهنگ غرب، با برگزاری جشن‌های دو هزار و پانصد ساله کوشیدند تا میان مؤلفه‌های فرهنگی ایران و اسلام اختلاف و فاصله ایجاد کنند.

۴- دوران انقلاب اسلامی

عناصر اصلی شکل‌گیری انقلاب اسلامی کدام است؟ اعتقادات و باورهای فرهنگی مردم، چه نقشی در پیدایش و پیروزی انقلاب داشته است؟ ارزش‌های انقلاب اسلامی چگونه می‌تواند پیوستگی فرهنگی و پویایی آن را تداوم بخشد؟

انقلاب اسلامی ایران، به عنوان یکی از انقلاب‌های برجسته قرن بیستم، یک انقلاب فرهنگی است که ریشه در اعتقادات، باورها و ارزش‌های مردم ایران دارد

و از تعالیم آسمانی اسلام، سرچشمه گرفته است. پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری حضرت امام خمینی علیه السلام و حضور گسترده و ایثارگرانه مردم، سرآغاز دوران جدیدی برای تقویت «خودباوری»، و بازگشت به ارزش‌ها و باورهای فرهنگ توحیدی و در نهایت «تداوم فرهنگی» به حساب می‌آید.

از آنجا که در دوره پهلوی، اعتقادات و باورهای دینی و مذهبی مردم، مورد هجوم حکومت و غرب‌گرایان قرار می‌گرفت، در دوره انقلاب اسلامی، با بازگشت به خویش، تلاش می‌شود تا معارف و ارزش‌های اسلامی در جامعه حاکم و هویت اسلامی و ایرانی مردم تقویت شود.

دشمنان انقلاب و مردم، با درک اهداف و پیام‌های خداپاورانه آن، از آغازین روزهای پیروزی، درصدد مخالفت با آن برآمدند و از تمام امکانات و ظرفیت‌های خود، برای شکست و نابودی انقلاب اسلامی استفاده کرده‌اند. اوج این تهاجم‌ها، در جنگ تحمیلی هشت ساله قابل مشاهده و مطالعه است که رژیم متجاوز صدام، به نمایندگی از امپریالیسم جهانی و با مشارکت و حمایت بسیاری از کشورها، با ارتشی مجهز و تجهیزات

نظامی فراوان، به ایران حمله کرد. حمله صدام و حامیانش، صرفاً حمله به خاک ایران نبود، بلکه علاوه بر آن، به باورها، ارزش‌ها و فرهنگ دینی و انقلابی مردم ایران حمله کردند. حضور آگاهانه و داوطلبانه مردم از تمام اقوام و گروه‌ها در جبهه‌های نبرد و هوشیاری و حسن تدبیر رهبر کبیر انقلاب اسلامی و مجاهدت‌ها و ازجان گذشتگی به‌یادماندنی رزمندگان، ایثارگران و شهدای گران‌قدر و برخورداری آنان از روحیه خداپاوری و دین‌مداری، سلحشوری، ظلم‌ستیزی، وطن‌دوستی، فتوت و غیرتمندی، باعث پیروزی لشکریان اسلام و حفظ هویت و پیوستگی فرهنگی شد. در این جنگ نابرابر، نه تنها یک وجب از خاک ایران عزیز در اشغال آنان باقی نماند، بلکه ارزش‌های فرهنگی، تداوم یافت و «پیوستگی فرهنگی» تقویت شد.

صیانت از میراث فرهنگی

همان گونه که خواندیم، فرهنگ امروز ما، از گذشته‌های بسیار دور، نسل به نسل، منتقل شده و به عنوان «میراث فرهنگی» به ما رسیده است. در این مسیر طولانی و پرفراز و نشیب، نیاکان و اجداد ما، تلاش‌ها، مجاهدت‌ها و جان فشانی‌های فراوانی کرده‌اند تا بتوانند از هویت ملی و فرهنگ اسلامی-ایرانی خویش پاسداری کنند.

عجم زنده کردم بدین پارسی

که از باد و باران نیابد گزند

«فردوسی»

بسی رنج بردم در این سال سی

پی افکندم از نظم کاخی بلند

گاهی مفهوم «میراث فرهنگی» تنها به بناها و آثار مشهود باقی مانده از گذشته گفته می‌شود؛ در صورتی که با توجه به تعاریف فرهنگ که قبلاً آموخته‌اید، «میراث فرهنگی» شامل تمام آثار باقی مانده از گذشتگان است که دارای ارزش فرهنگی هستند. این آثار می‌توانند در برگیرنده آثار محسوس و ملموس (مانند بناهای باستانی، ظروف، مجسمه‌ها و...) یا آثار نامحسوس و ناملموس (مانند آداب و رسوم، اعتقادات، سبک زندگی و...) باشد که امروزه در زندگی ما جریان دارد. آنچه امروز، از آثار فرهنگ محسوس می‌بینیم، دو برابر کل فرهنگ و موارث فرهنگی، مانند قطعه یخی در اقیانوس است که تنها بخشی از آن دیده می‌شود، در حالی که ریشه‌های ناپیدای فراوان دارد. میراث فرهنگی، هویت و شخصیت جمعی یک ملت است؛ بنابراین، همگان در پاسداری و نگهداشت آن مسئولیت دارند. امروزه که فرهنگ خدا محور اسلام با فرهنگ انسان محور غرب، رو در روی یکدیگر قرار گرفته‌اند، و نظام سلطه با بهره‌گیری از تمام امکانات و ظرفیت خویش، در صدد گسترش و حاکمیت فرهنگ غرب در جهان بوده و با هجوم فرهنگی به جوامع دیگر، به تضعیف و نابودی سایر فرهنگ‌ها می‌اندیشد، لازم است با هوشیاری، از فرهنگ خودی (اعم از فرهنگ محسوس و غیر محسوس) صیانت کنیم، و امانت‌دار میراث گران‌بهای فرهنگمان باشیم و آن را به آیندگان تحویل دهیم.

«تداوم فرهنگی» و انتقال آن به آیندگان، نیازمند «خودباوری فرهنگی» و مسئولیت‌پذیری اجتماعی فرد فرد ماست. حفظ سرزمین ما، در گروی حفظ فرهنگ است، و حفظ میراث فرهنگ غنی ملی ما، نیازمند آگاهی و هوشمندی و خودباوری جوانان این مرز و بوم است.

▲ بازسازی و مرمت ارگ بم

تعزیه خوانی

از زمان تشریف ایرانیان به دین اسلام، مردم ایران به ائمه معصوم علیهم السلام، عشق و ارادت خالصانه می‌ورزیدند. پس از شهادت جانسوز حضرت امام حسین علیه السلام و یاران

ایشان در صحرای کربلا، رفته‌رفته رسم تعزیت‌داری و سوگواری و گریستن بر شهیدان دین در ایران رایج شد تا اینکه در قرن‌های اول و دوم هجری، وجهی اجتماعی و نمود گسترده در سطح جامعه یافت؛ به‌طوری که در دوران حکومت آل بویه بر بغداد، این خاندان که شیعه و دوستدار اهل بیت علیهم السلام بودند، مردم را به عزاداری در نخستین دهه محرم، فرامی‌خواندند و آیین‌هایی را که تا آن زمان، برای برگزاری باشکوه این مراسم رایج شده بود، پاس می‌داشتند. به موازات برگزاری این مراسم، گونه‌ای از تاریخ‌نگاری حادثه عاشورا رشد کرد که امروزه «مقتل‌نگاری» خوانده می‌شود. نویسنده مقتل، برای تهییج خواننده یا شنونده رویداد مورد نظر جنبه‌های تصویری ماجرا را بسیار پررنگ و پرشور و حرارت روایت می‌کرد.

در کنار دو سنت عزاداری دسته‌جمعی و روضه‌خوانی، شیوه دیگری نیز برای هر چه بهتر نمایش دادن آنچه بر ائمه و پیشوایان گذشته بود، به کار گرفته شد که به آن، «شبییه‌خوانی» می‌گویند. شبیه‌خوانی در دوره صفویه در ایران رواج یافت و در دوره قاجاریه، به اوج کامل خود رسید و به‌نوعی، به تئاتر بومی و ملی ایران تبدیل شد؛ با این تفاوت که در شبیه‌خوانی، رویدادها چنان واقعی به نظر می‌رسید که گاه، «اشقیاء خوانان»، یعنی کسانی که نقش منفی را برعهده داشتند، در حین نمایش، بر مصائب حضرت امام حسین علیه السلام و یاران ایشان می‌گریستند.

با ظهور سلسله پهلوی و فرمان رضاشاه مبنی بر غدغن کردن برگزاری مراسم تعزیه و شبیه‌خوانی در سال ۱۳۱۱ش، و همچنین، گسترش جنگ جهانی دوم که مردم ایران را درگیر خود کرد، با وجود کوشش‌هایی که از سوی بازمانده تعزیه‌خوانان انجام گرفت، دیگر تعزیه و شبیه‌خوانی جایگاه پیشین خود را به‌دست نیاورد.

در سال‌های اخیر و پس از پیروزی انقلاب اسلامی، علاقه‌مندان به سنت‌ها و رسوم ریشه‌دار ایرانی، می‌کوشند متون، شیوه‌های قرائت و ایفای نقش و حتی محل‌ها و جایگاه‌های برگزاری تعزیه را احیا کنند.

یادآوری: جشن نوروز و سنت تعزیه‌خوانی، به عنوان میراث فرهنگی و جهان‌شمول، در سازمان فرهنگی یونسکو به ثبت رسیده است.

درس دوم

انسجام فرهنگی ما ایرانیان

◆ اقوام ایرانی، با هم و در کنار هم

در مدرسه شما، دانش آموزان از چه گروه‌های قومی هستند و با چه لهجه‌ها و زبان‌هایی سخن می‌گویند؟ این تنوع و تکثر فرهنگی، چه فرصت‌هایی دارد و با چه تهدیدهایی روبه‌روست؟

همان گونه که در درس‌های قبل آموختید سرزمین ما ایران، کشوری وسیع و کهن و با تاریخ بیش از هفت هزار ساله است که اقوام مختلف با اعتقادات، آیین‌ها و عادت‌های گوناگون در آن زندگی می‌کنند. «ملت ایران» واقعیتی است یک پارچه از همه این تنوع‌ها و تکثرها که تاریخ مشترک، منافع مشترک، رنج‌ها و شادی‌های مشترک و اعتقادات و آرمان‌های مشترک، آنان را به هم پیوند زده و «موزائیک فرهنگی» اقوام را در ایران تشکیل داده است. ایران ما، به دلیل موقعیت جغرافیایی و سیاسی، شرایط آب و هوایی و زیستی، در طول تاریخ، همواره محل عبور و زندگی اقوام و ایلات مختلف با فرهنگ‌ها و آداب و رسوم متفاوت و متنوع بوده است. به همین دلیل، ایران را خاستگاه تنوع و چندگانگی فرهنگی دانسته‌اند و به عنوان پل ارتباطی شرق و غرب از آن یاد می‌کنند. بدین جهت کشور ما در زمره کشورهای «چند فرهنگی» قلمداد می‌شود.

ما اگر به سایر نقاط و استان‌های کشور سفر کنیم، مشاهده می‌کنیم که با هم‌وطنان ساکن در این مناطق ونواحی، وجه مشترک فراوانی داریم و در بین آنها احساس غربت و تنهایی نمی‌کنیم. زبان رسمی کشور ما، فارسی است، هر چند زبان و گویش قومی و محلی نیز وجود دارد. دین اکثریت ملت ما، اسلام است، در حالی که مذاهب مختلف دیگری نیز وجود دارد و آنها را به رسمیت شناخته‌ایم، هم‌وطنان ما در استان‌های دیگر، از نظر لباس و پوشش، شباهت‌های زیادی با ما دارند، هر چند امکان دارد مدل و رنگ لباس آنها با ما متفاوت باشد. در برگزاری مراسم دینی و ملی مانند بزرگداشت ماه محرم، و یا برپایی جشن عید نوروز، بزرگداشت پیروزی انقلاب اسلامی، و جوه مشترک فراوان داریم. علاوه بر آن، همه ما ایرانیان عشق و علاقه عمیقی به کشورمان داریم و با الهام از حدیث آموزنده «حب‌الوطن من الایمان»، دوست داشتن ایران را عزیز و مهم می‌دانیم.

به بیان دیگر، ما ایرانیان، علی‌رغم تفاوت‌ها، دارای باورها، ارزش‌ها، هنجارها و نمادهای مشترک فراوان و نیز تاریخ و سرنوشت مشترک هستیم و احساس تعلق قوی برای به هم پیوستگی و «انسجام فرهنگی» بین ما وجود دارد. در نتیجه «انسجام فرهنگی» عبارت است از: «مجموعه‌ای از مشترکات فرهنگی محسوس و غیر محسوس در جامعه که امکان تداوم آنها وجود دارد».

تنوع و گوناگونی فرهنگ در ایران

به کدام یک از استان های ایران سفر کرده اید؟
مردم آنجا دارای چه ویژگی های فرهنگی هستند؟
درباره کدام یک از اقوام ایرانی و آداب و رسوم
آنها مطالعه دارید؟

در همه جوامع، گروه هایی با ویژگی های فرهنگی
مختص به خود وجود دارند که آنها را از فرهنگ
اصلی و مسلط جامعه مجزا و متمایز می کند. این

گروه ها، گرچه دارای ارزش ها، هنجارها و فرهنگ محسوس ویژه خود هستند، اما میانی و وجوه مشترک فراوانی
با فرهنگ جامعه دارند. این گروه های درون جامعه ملی را «خرده فرهنگ» می نامند.

جامعه ایران، علاوه بر دارا بودن «خرده فرهنگ های» متعدد، دارای «تنوع فرهنگی» نیز هست و هر یک از اقوام
ایرانی، با پیشینه تاریخی خود، باورها و آداب و رسوم خاص خود را دارند و روش زندگی آنان باهم متفاوت است.
تنوع فرهنگی در تفاوت های زبانی و لهجه ای، اعتقادات دینی و مذهبی، آداب و رسوم و سبک زندگی و... نمود
می یابد.

بررسی کنید

آیا تاکنون در جشنواره های
فرهنگی و هنری و یا مسابقات
ورزشی دانش آموزی شرکت
کرده اید؟ یکی از برنامه های این
مراسم، خیرمقدم گفتن نمایندگان
استان ها، به زبان و گویش محلی و
با لباس و پوشش سنتی است که

مورد استقبال و تشویق شرکت کنندگان قرار می گیرد. آیا می توانید جمله زیر را با کمک
سایر دانش آموزان به زبان ها و گویش های مختلف، در کلاس اجرا کنید؟
«دوستان عزیز سلام، از دیدن شما و آشنایی با شما خوشحال هستم. موفقیت شما را تبریک
می گویم. ما «همه با هم» باید کشورمان را بسازیم و آن را توسعه دهیم.»
آیا تفاوت لغات و واژگان در این زبان ها و گویش ها، تفاوت معنا و مفهوم را به همراه دارد؟
آیا این تفاوت ها می تواند باعث برتری یک زبان یا یک فرد بر دیگری باشد؟

دلایل تنوع فرهنگی

چرا مردمان سرزمین ما ایران، دارای آداب، رسوم و هنجارهای متفاوت هستند؟ علل تنوع فرهنگی کشور ما چیست؟ آیا تنوع و تکثر فرهنگی در سایر کشورها هم وجود دارد؟

مسگری در اصفهان ▲

نمد مالی در ایلام ▲

بندری دوزی ▲

دلایل تنوع و تکثر فرهنگی موجود در جامعه ایران، عبارت‌اند از:

۱- پیشینه تاریخی: گروه‌ها و اقوام مختلف با فرهنگ خاص خود، در طول هزاران سال به سرزمین ایران وارد شده و در این سرزمین سکنی گزیده‌اند. این اقوام پایه‌های جامعه ایرانی را شکل داده و جزئی از فرهنگ ایرانی شده‌اند.

۲- عوامل جغرافیایی: سرزمین پهناور و گسترده ایران ما، دارای اقلیم‌های متنوع است. شرایط متفاوت آب و هوایی، زندگی در مناطق کوهستانی، دشت‌ها، مناطق خشک، سواحل دریا و... باعث تفاوت در سبک زندگی و تنوع فرهنگی شده است و مردمان ساکن در این مناطق، برای انطباق با شرایط محیطی، نوع خاصی از لباس، غذا، ساخت خانه و معماری، مشاغل، مراسم و آیین‌ها و... را برای خود برگزیده‌اند.

۳- شرایط اقتصادی و اجتماعی: شکل‌های مختلف زندگی شهری، روستایی، عشایری و تفاوت در شرایط اقتصادی و اجتماعی را به وجود آورده است. براساس تفاوت سطح درآمدها و شرایط مادی، به‌طور طبیعی، طبقات اقتصادی و اجتماعی متفاوت شکل گرفت و نمادها، الگوها و ارزش‌های گوناگون و سبک‌های زندگی و فرهنگ‌های متنوع، پدیدار شده است.

بررسی کنید

مشاغل و حرفه‌هایی مانند شالی‌کاری در گیلان و مازندران، ماهیگیری در سواحل خلیج فارس، زعفران‌کاری در خراسان، کشت پنبه در گلستان، دامپروری در مناطق عشایری و نظایر آنها چه ویژگی‌های فرهنگی را در مناطق خود به وجود آورده است؟

به چند گروه دانش‌آموزی تقسیم شوید و درباره یکی از موضوعات زیر تحقیق کنید و نتیجه را به کلاس گزارش دهید: ویژگی‌های فرهنگی هر یک از اقوام یا گروه‌های ایرانی، مانند: ترکمن‌ها، آذری‌ها و ترک‌زبان‌ها، بلوچ‌ها، کردها، تات‌ها، تالش‌ها، لرها، فارس‌ها،

عرب‌ها، قشقایی‌ها، شاهسون‌ها و... کدام است؟ هر یک دارای چه آداب و رسومی هستند؟ وجه مشترک فرهنگی آنها که هویت ملی ما ایرانیان را می‌سازد کدام‌اند؟

♦ تنوع فرهنگی، فرصت یا تهدید؟

هویت ملی ما ایرانیان، ترکیبی از مجموع هویت‌های دینی، ملی و قومی است که اندیشه‌ها، آداب و رسوم و محصولات فرهنگی متفاوتی را در بر می‌گیرد و به عنوان یک هویت واحد و منسجم زمینه‌ساز بقای فرهنگ اسلامی - ایرانی را فراهم می‌آورد. این تنوع فرهنگی، ظرفیت‌های بالای انسانی و سرمایه‌های فراوان فکری و معنوی را برای کشور به وجود می‌آورد که در صورت هوشیاری و مدیریت صحیح، می‌تواند زمینه‌ساز رشد و تعالی کشور شود.

▲ اقوام، زبان و پیروان مذاهب مختلف در صحنه دفاع مقدس

نگاه فرصتی به تنوع فرهنگی در کشور، و تأکید بر وجوه مشترک ملی، در عین توجه به تفاوت‌های قومی، مذهبی و فرهنگی (الگوی وحدت در کثرت)، راهبردی است که در قانون اساسی و سایر قوانین و مقررات و سیاست‌های کلی مورد توجه بوده است. این رویکرد، باعث تقویت انسجام فرهنگی و استمرار پیوستگی فرهنگی است. «یکسان‌سازی» فرهنگی و نادیده گرفتن تفاوت‌ها، باعث نارضایتی فرهنگ‌های محلی و قومی می‌شود و انسجام ملی را آسیب‌پذیر می‌سازد و می‌تواند تنوع فرهنگی را به تهدید تبدیل کند، چنان‌که برخی از دولت‌های ملی در سایر کشورهای چند فرهنگی، در دو قرن گذشته، با چالش‌های قومی، مذهبی، منطقه‌ای روبه‌رو بوده‌اند و سرمایه‌ها و امکانات مادی و معنوی آنها، در اثر جنگ‌ها و اختلافات درونی، از بین رفته است.

هندوستان، بزرگ‌ترین کشور فدرال دنیاست که با تنوع نژادی، فرهنگی، زبانی و مذهبی، چشم‌انداز شگرفی از مدارا و همزیستی مسالمت‌آمیز را میان اقوام و باورهای گوناگون محقق کرده است. اکنون بیش از ۸۰ درصد هندو مذهب، در کنار بیش از میلیون‌ها مسلمان (حدود ۱۳/۵

درصد) و اقوام دیگر با ۱۸ زبان و ۱۶۵۲ گویش گوناگون، در سراسر هند وجود دارند. ویژگی‌های فرهنگی مردم این کشور بزرگ، مانند: تواضع و فروتنی، خودباوری و باور عملی به توان بومی، تلاش برای گسترش شادی و نشاط و آرامش عمومی، بها دادن به نقاط مشترک و حفظ وحدت ملی، سبب شده است تا حاکمان بتوانند از تنش‌های قومی، مذهبی و زبانی موجود بکاهند و این کشور وسیع راه با تنوع بسیار حفظ کنند و در زمره چند کشور پیشرفته و توسعه‌یافته جهان قرار دهند. آنان با سیاست‌گذاری صحیح، موفق شدند «واگرایی فرهنگی» را به «هم‌گرایی فرهنگی» تبدیل کنند.

♦ ضرورت تقویت انسجام فرهنگی

قرار گرفتن کشور مادر منطقه استراتژیک خاورمیانه، وجود منابع عظیم انرژی در آن، مرزهای آبی وسیع در خلیج فارس و دریای عمان و دسترسی آسان به آب‌های بین‌المللی، معادن و ذخایر گران‌بهای طبیعی، وجود سرمایه انسانی خلاق و با استعداد، پیروزی انقلاب اسلامی با آرمان‌های بلند ملی و جهانی و قدرت، همه و همه از ایران، کشوری با جایگاه ویژه و مقتدر ساخته است. این موقعیت، مورد

▲ خلیج فارس نماد جاودانگی ایرانیان

طمع نظام سلطه جهانی قرار گرفته است. آنها سعی می‌کنند به منظور کسب منافع خود، با ایجاد اختلافات قومی، دینی، مذهبی و دامن زدن به ناراضی‌های عمومی، زمینه تضعیف انسجام ملی و تخریب جایگاه ایران را فراهم آورند.

بنابراین، دستیابی به رشد و توسعه و بالندگی ملی، تأمین رفاه و آسایش عمومی برای مردم، حضور فعال در صحنه ملی و بین‌المللی و دفاع از منافع ملی، نیازمند وحدت ملی و انسجام فرهنگی است. هم‌گرایی و انسجام، زمینه‌ساز تقویت «هویت ملی» است تا در پرتو آن، مردم ایران به مثابه «ید واحد»، به ارزش‌های اسلامی - ایرانی وفادار بمانند و در حفظ انسجام آن بکوشند.

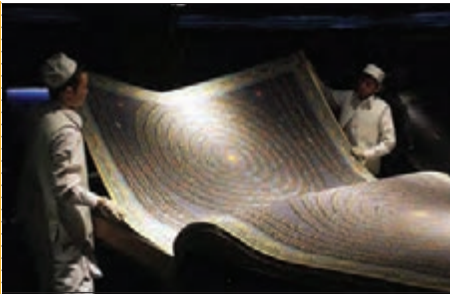
از میدان‌ها، خیابان‌ها، مدارس، مراکز علمی، پژوهشی و آموزشی که در محل سکونت شما، به نام شخصیت‌ها و مشاهیر ملی یا استانی، نام‌گذاری شده‌اند، گزارش تصویری و مکتوب تهیه کرده و درباره آنها در کلاس، گفتگو کنید.

◆ عوامل انسجام‌بخش فرهنگی ما کدام‌اند؟

چه عواملی انسجام فرهنگی بین اقوام و گروه‌ها را تقویت می‌کنند؟ موانع گسترش وحدت و همدلی در بین اقوام مختلف ایران کدام‌اند؟ عناصر و عواملی که باعث تقویت انسجام فرهنگی و احساس یگانگی ملی می‌شوند و تمام اقوام و گروه‌ها، با وحدت و یکپارچگی، به آنها اعتقاد داشته و به آنها اهتمام می‌ورزند، عبارت‌اند از:

- ۱- زبان مشترک، زبان و ادبیات فارسی
- ۲- دین اسلام و ارزش‌ها و اعتقادات مذهبی مشترک
- ۳- تاریخ مشترک (حافظه جمعی)
- ۴- سرزمین مشترک (وطن)
- ۵- هنرهای ایرانی (معماری، نقاشی، خط، موسیقی، صنایع دستی و...)
- ۶- نوع پوشش و الگوی حجاب
- ۷- دانشمندان، اسطوره‌ها و مفاخر دینی و ملی مشترک
- ۸- احساس وابستگی به نظام سیاسی واحد (حکومت)
- ۹- ارزش و نمادهای ملی، آداب و رسوم مشترک
- ۱۰- دشمن مشترک و تهدیدات خارجی

▲ نسخه نفیس قرآن کریم

▲ گنبد سلطانیه بزرگ‌ترین گنبد خشتی جهان در زنجان

این عناصر و وجوه مشترک، باعث شکل‌گیری انسجام ملی و فرهنگی در میان مردم ایران شده است و پیوستگی فرهنگی را استمرار بخشیده است. نمود انسجام و یکپارچگی جامعه ایران را در برخی از حوادث تاریخ معاصر مانند: انقلاب مشروطه، ملی کردن صنعت نفت، انقلاب اسلامی، دفاع مقدس و حمایت از هم‌وطنان آسیب‌دیده در حوادث طبیعی می‌توان مشاهده کرد.

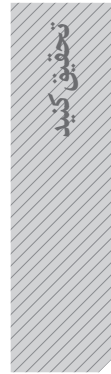
باتشکیل میزگرد فرهنگی، درباره پاسخ
سؤالات زیر، بررسی و گفتگو کنید:
به نظر شما، چگونه باید وحدت ملی
و انسجام فرهنگی را حفظ و تقویت
کرده و با عوامل تفرقه‌انگیز داخلی و خارجی مبارزه کنیم؟

بررسی کنید و نتیجه را در کلاس گزارش دهید:

۱- به اعتقاد کارشناسان، یکی از روش‌های تقویت وحدت ملی و انسجام فرهنگی و رفع اختلاف بین افراد، گروه‌ها و اقوام، مهارت «گفتگو» کردن است که در آن، احساسات، افکار و اعمال به هم نزدیک شده و همدلی و هم‌گرایی ایجاد می‌شود.
به نظر شما، «مهارت‌های گفتگو» کدام‌اند؟ گفتگوهای موفق از چه اصول و ضوابطی تبعیت می‌کنند؟

۲- آیه شریفه «فَبَشِّرْ عِبَادَ الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ» سوره زمر، آیه ۱۷ حاوی چه پیام‌ها و اصولی برای تقویت انسجام و پیوستگی فرهنگی است؟

درس سوم

فرهنگ ما ایرانیان

◆ هویت فرهنگی

ویژگی‌های فرهنگ ایرانی کدام‌اند؟ چه ویژگی‌هایی، فرهنگ ایرانی را از فرهنگ سایر

کشورها و ملت‌ها جدا می‌سازد؟

هر فرهنگ، ویژگی‌ها و خصوصیتی دارد که آن را از دیگر فرهنگ‌ها متمایز می‌سازد. این ویژگی‌ها در تمام بخش‌های زندگی مردم یک جامعه حضور دارد و سبک زندگی آنان و «شخصیت» فردی و اجتماعی ایشان را شکل می‌دهد. از این ویژگی‌ها تحت عنوان «هویت فرهنگی» یاد می‌شود.

«هویت فرهنگی» یک جامعه، مجموعه‌ای

از ویژگی‌های اساسی و بنیادی است که در طول تاریخ شکل گرفته و به واسطه آنها، مردم یک جامعه، «خود» را شناخته و به آن «تعلق» دارند و خود را با آنها معرفی کرده و از «دیگران» متمایز می‌کنند. «هویت فرهنگی» تمام سطوح و لایه‌های فرهنگ را در برمی‌گیرد و شامل فرهنگ محسوس و فرهنگ غیر محسوس می‌شود.

◆ ویژگی‌های فرهنگ ایرانی

فرهنگ ایرانی، همانند فرهنگ سایر ملت‌ها، در طول زمان، تغییرات و تحولاتی را تجربه کرده است و ارزش‌ها و هنجارهای آن، فرازاها و فرودهایی داشته است، اما توانسته است «هویت فرهنگی» خویش را حفظ کند و با تکیه بر این هویت و ویژگی‌ها، از «تداوم و پیوستگی فرهنگی» و «انسجام فرهنگی» برخوردار باشد. همین ویژگی‌ها، «فرهنگ ایرانی» را از فرهنگ اروپایی، آفریقایی، یونانی و... متمایز ساخته و بیانگر هویت و شخصیت ملت ایران در طول تاریخ است. برخی از ویژگی‌ها و عناصر محوری هویت فرهنگی ما ایرانیان عبارت‌اند از:

۱- توحید و معنویت گرایی:

فرهنگ ایرانی از دیرباز (قبل و بعد از ورود اسلام به ایران)، گرایش قوی به امور معنوی، الهی و دینی داشته است. ایرانیان از گذشته‌های بسیار دور، بر اساس فطرت و سرشت الهی خویش، به خداوند یکتا اعتقاد داشته و آن را می‌پرستیدند. آنها با وجود داشتن برخی باورهای خرافی و اساطیری در پاره‌ای محدود از تاریخ فرهنگی، (مانند پرستش الهه‌های آب، آتش، باران و...) نوعی وحدانیت در اندیشه و آیینشان وجود داشته

است. در ایران همواره دین، نقش اساسی در جامعه داشته و ایرانیان زندگی و امور جاری خود را با اصول دینی و معنوی هماهنگ کرده‌اند. با پذیرش آزادانه و داوطلبانه اسلام توسط نیاکان ما، این ویژگی فطری و الهی در آنان تقویت شد و اعتقاد به خدای واحد در تمام زوایای فرهنگ ایران جریان پیدا کرده است.

۲- محبت و احترام به پیامبر و اهل بیت ایشان ﷺ:

نیاکان ما پس از پذیرش اسلام و آشنایی با اولیای الهی این دین، با توجه به ویژگی‌های فرهنگی خویش و روحیاتی مانند عدالت خواهی، عقلانیت و ظلم ستیزی، به پیامبر اعظم ﷺ و خاندان بزرگوار ایشان ارادت خاص داشته و خود را از دوستان و پیروان معصومین ﷺ می‌دانستند و تا کنون این ویژگی فرهنگی را حفظ کرده‌اند.

ما ایرانیان به روش و سیره ائمه اطهار ﷺ علاقه‌مند بوده و روح فرهنگ خود را در پیوندی ناگسستنی با ایشان می‌بینیم. تمام اقوام و مذاهب ایرانی، احترام ویژه‌ای برای امام علی ﷺ و امام حسین ﷺ قائل هستند و همه ساله در ایام محرم به سوگ می‌نشینند. گویی فرهنگ ایرانی با فرهنگ نبوی و علوی و فرهنگ عاشورا گره خورده است. مفهوم شهادت و جهاد در راه عقیده با الهام از حادثه کربلا، به یکی از عناصر اصیل فرهنگ ما تبدیل شده و در طول تاریخ، باعث پایداری و ماندگاری ایران بوده است.

بررسی کنید

مسابقات بین‌المللی قرآن کریم در کشور با شرکت نمایندگان کشورهای مختلف برگزار می‌شود. این حرکت فرهنگی، چه تأثیری در همگرایی و وحدت مسلمانان و جهان اسلام دارد؟

۳- نوع دوستی و زندگی مسالمت‌آمیز با دیگران:

نیاکان ما، همواره ملتی نوع دوست بوده‌اند و زندگی مهربانانه و مسالمت‌آمیز با دیگر اقوام و جوامع داشته‌اند. حکومت‌ها در ایران، به جز موارد اندک، کمتر به فکر خشونت و تعدی به همسایگان بوده‌اند و در جنگ با دیگران نیز ارزش‌های انسانی را رعایت می‌کرده‌اند.

نمونه‌های بارز این نوع دوستی را در جنگ‌های کوروش و داریوش، از پادشاهان هخامنشی، و روش برخورد آنان با اسیران کشورهای مغلوب و نیز با همسایگان می‌توان مشاهده کرد.

متن‌شور کوروش

۴- سازگاری و وحدت گرایی:

جامعه و فرهنگ ایران، جامعه‌ای متنوع و متکثر است و علی‌رغم این تفاوت‌ها و تمایزها، اقوام ایرانی، در طول سالیان دراز، زندگی مسالمت‌آمیز و وحدت‌گرا با هم داشته‌اند. هریک از این اقوام، در طول تاریخ، به دفعات اداره حکومت و دولت را به دست گرفته‌اند و برای حفظ تمامیت ارضی و یکپارچگی و اعتلای کشور جان‌فشانی کرده‌اند. آنان، تلاش برخی از گروه‌ها را که سعی در واگرایی و از بین بردن وحدت ملی و انسجام فرهنگی داشته‌اند، خنثی نموده‌اند. این وحدت و هم‌گرایی در دهه‌های اخیر، با حضور رزمندگان افتخارآمیز از اقوام و مذاهب مختلف در کنار هم و در دوران دفاع مقدس، باعث سربلندی و پایداری کشور شده است.

کار گروهی

زندگی چند نفر از سرداران نام‌آور دفاع مقدس از اقوام و مذاهب مختلف را مطالعه و نقش آنان را در وحدت ملی و حفظ تمامیت ارضی کشور بررسی کنید و نتیجه یافته‌های خود را در کلاس درس ارائه کنید.

۵- برخورداری از ذوق بالای ادبی و هنری:

وجه باطنی فرهنگ، در هنر و ادبیات متجلی می‌شود و ایرانیان، همانند برخی از ملت‌ها، ملتی ادب‌پرور و هنردوست هستند و فرصت بروز استعدادهای هنری و ادبی خویش را داشته‌اند. زبان شیرین فارسی، یکی از ویژگی‌ها و عناصر هویتی فرهنگ ایرانی به شمار می‌آید. این زبان، وسیله اتصال و ارتباط همه خرده فرهنگ‌ها و اقوام ایرانی و عنصر وحدت آفرین و انسجام‌بخش ملی بوده است.

هنر ایرانی، همچون هنر برخی از اقوام و ملت‌های هنردوست و هنرپرور دیگر، در رشته‌های مختلف (نظیر معماری، هنرهای دستی، شعر، هنرهای تجسمی و...) چون ستاره‌ای درخشان در آسمان فرهنگ بشری می‌درخشد و علاقه‌مندان بسیاری را در طول تاریخ و از سرزمین‌های مختلف، به خود جلب کرده و به تحسین واداشته است.

▲ مقبره سعدی - شیراز

▲ بخشی از تابلوی نیایش - اثر استاد محمود فرشچیان

اعجاب معماری ایرانی در طراحی و ساخت تخت جمشید، بادگیرهای یزد، مسجد امام اصفهان، بازار و کیل شیراز، مسجد ارگ تبریز، چغازنبیل خوزستان، گنبد سلطانیه زنجان، حرم امام رضا (ع) و... زیانزد عام و خاص است.

آیا در شهر و استان شما، موزه، ابنیه تاریخی، صنایع دستی و... وجود دارد؟ در صورت وجود داشتن، ضمن بازدید از آنها، با تهیه عکس و فیلم و گزارش، اهمیت و ارزش آن را در کلاس بررسی و تجزیه و تحلیل کنید.

ایران از نظر صنایع دستی، کشوری ریشه دار و کهن است. کاوش‌های باستان‌شناسی، حکایت از به هم پیوستگی صنایع دستی در ایران دارد. سفالینه‌های لعاب‌دار و ساخت چرخ سفالگری، در هزاره‌های ششم تا چهارم پیش از میلاد، ثبت شده است. روح هنرمندی و پیوستگی تاریخی در این صنایع، به گونه‌ای است که هر ناظر داخلی و گردشگر خارجی را در نقوش و ظرافت خود غرق می‌کند. «رومن گیرشمن» ساخت ارابه‌های چهار چرخ، پرورش اسب، معماری طاق‌های هلالی گنبدی شکل را از اختراعات ایرانیان می‌داند که توسط ایلامی‌ها به سومر و از آنجا به دیگر نقاط جهان رفته و رواج یافته است. کشف فلز و ذوب آن و مراحل فلز کاری به هزاره چهارم پیش از میلاد در تپه چایونو در فلات مرکزی و تپه قبرستان در قزوین و همچنین در تل ابلیس استان کرمان و سیلک کاشان و اختراع مفرغ توسط ایرانیان در مناطقی از زاگرس می‌رسد. صنعتگران، با ذوب مس و ریختن آن در قالب‌ها، ابزارها و ادوات متعدد، مانند تبر، چکش، تیغ خنجر، سوزن، سنجاق و قلم تولید می‌کردند و آنها را جایگزین انواع مشابه سنگی یا استخوانی می‌کردند.^۱

۶- خانواده گرایی:

در فرهنگ ایرانی، خانواده دوستی، یک ارزش و فضیلت محسوب می‌شده است. نیاکان ما، همواره به خانواده و اصول اخلاقی حاکم بر آن، توجه داشته و به مسئله تعلیم و تربیت فرزندان اهتمام داشته‌اند. در طول تاریخ، در پی تهاجم دشمنان، اگرچه گاهی حکومت و دولت سیاسی در ایران، از بین رفته است، اما

هیچ‌گاه ارزش و جایگاه خانواده تضعیف نشده است و یکی از رموز ماندگاری فرهنگ و هویت ایرانی، ماندگاری خانواده، به عنوان اصلی‌ترین نهاد اجتماعی بوده است.

زن ایرانی، همواره مظهر عفت و پاکدامنی و شایسته نقش مادری بوده و محور و اساس خانواده ایرانی به شمار می‌آمده است. آنان از هزاران سال پیش، مقید به پوشش مناسب بوده و مردان ایرانی غیرتمندانه از نهاد خانواده حمایت کرده‌اند. مراسم خواستگاری، نامزدی، ازدواج، از آداب و سنت‌های ایرانی بوده و دختران و پسران ایرانی، زندگی خود را با ازدواج تکمیل شده می‌دانند.

۱- کتاب «ایران مینیاتور جهان» تألیف: دکتر سیداحمد طباطبایی

امروزه نیز، ما با الهام از تعالیم دینی و اسلام، به خانواده، پاکدامنی و عفت و رعایت آداب و رسوم ازدواج، علاقه‌مند و وفاداریم و در برابر امواج سهمگین مدرنیته و فرهنگ غربی، مقاومت می‌کنیم. احترام به والدین، بزرگسالان و بزرگان فامیل و جامعه، مهمان‌نوازی و سفره‌آرایی در میان ما ایرانیان رایج بوده و مورد توجه است.

۷- سازگاری با محیط زیست:

نیاکان ما، به خوبی قدر طبیعت و مواهب آن را می‌دانسته‌اند. به آب، خاک، خورشید، هوا، درخت و حیوانات احترام می‌گذاشتند. در فرهنگ اسلامی، طبیعت به عنوان آیت و نشانه الهی و نعمت خداوندی می‌باشد و نمی‌توان به هر شکل و به هر میزان از آن استفاده کرده و یا آن را تخریب نمود. ایرانیان، چون همواره با مشکل کم‌آبی روبه‌رو بوده‌اند، به شیوه‌های خلاقانه تأمین آب دست یافته‌اند. قنات، سدسازی، بندهای انحرافی و نهرها از مهم‌ترین روش‌های استفاده بهینه از نعمت آب بوده است. ایرانیان به درستی، راه و روش زندگی در مناطق کویری، کوهستانی، جنگلی و ساحلی را فرا گرفته و طی صدها سال، خود را در مقابل حوادث طبیعی ایمن کرده بودند. این هوشمندی در ساخت و ساز ساختمان‌ها، نوع پوشش و سبک زندگی آنان و متناسب بودن آنها با شرایط محیطی، به خوبی در جای جای کشور مشهود است.

«مسئله» زیربررسی و تجزیه و تحلیل کنید:

چرا علی‌رغم پیشینه فرهنگی مثبت در حوزه محیط زیست، امروزه، اخلاق زیست‌محیطی و فرهنگ حفاظت از محیط زیست و تمیز نگهداشتن محیط زندگی (مانند کوچه‌ها، خیابان‌ها، مسیر کوه‌پیمایی، ساحل دریا و...)، در جامعه ما ضعیف شده است؟ برای حل این «مسئله فرهنگی و اجتماعی» چه راه‌حلی را پیشنهاد می‌کنید؟

۸- فتوت:

فتوت، به معنای جوانمردی، میراث گران‌بهایی از فرهنگ اسلامی-ایرانی ماست که در روزگار بحرانی جامعه، به قوام و انسجام ملت ما کمک رسانده و آن را تداوم بخشیده است. روحیه فتوت و جوانمردی، به‌عنوان یکی از ویژگی‌های فرهنگی ایران باستان، در دوران اسلامی، با الهام از معارف قرآنی و تاسی به روش زندگانی امام علی علیه السلام، تقویت و نهادینه شد و تا قرن‌ها، جوانان و پهلوانان ایرانی در اصناف و پیشه‌های مختلف، روحیه جوانمردی و مردانگی را در دفاع از مظلومان و محرومان برومی‌داده‌اند.

تجلی فتوت و جوانمردی را در آداب و رسوم پهلوانی و ورزش باستانی می‌توان مشاهده کرد. صفاتی مانند: دلاوری، بخشش، زیان کسی را به سود خود نخواستن، امانت‌داری، مهمان‌نوازی، از ویژگی‌های «فتیان»، «عیاران»، «پهلوانان» و «جوانمردان» است که این صفات را در خود پرورش می‌دادند. داستان زندگانی قهرمانانی مانند «آرش کمانگیر»، «سیاوش در شاهنامه»، پوریای ولی، شهید همت، شهید حججی، از گذشته‌های دور تاکنون، بیانگر روحیات جوانمردی در بین ما ایرانیان است که سرگذشت آنان در «فتوت نامه‌ها» و کتاب‌های تاریخی ثبت شده است.

بررسی کنید

روحیه جوانمردی در زندگی جهان پهلوان تختی به‌ویژه در مسابقه او با الکساندر مدودی در فینال مسابقات کشتی ۱۹۶۲ تولیدو را بررسی و تجزیه و تحلیل کنید.

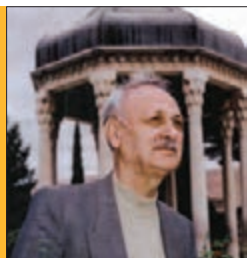

۹- آرمان خواهی واقع بینانه:

ایرانیان طی قرن‌ها زندگی و تشکیل انواع حکومت، به دنبال آرمان‌های والایی همچون برقراری عدالت، آزادی، ظلم‌ستیزی و حرکت به سوی تشکیل جامعه به دور از ظلم، فساد و تبعیض بوده‌اند. اندیشه تأسیس حکومت عادلانه، سالم و انسانی که تحت تأثیر اندیشه مهدویت و تشکیل حکومت جهانی امام زمان (عج) بوده، همواره در روح و روان ایرانیان حضور داشته و دارد. البته این آرمان‌گرایی، هیچ‌گاه با روش‌های خشونت‌آمیز غیرعقلانه و تجاوز به دیگران دنبال نشده، بلکه با میانه‌روی و صلح دوستی توأم و آمیخته بوده است.

من وقتی در باب گذشته ایران تأمل می‌کنم، از اینکه ایرانی‌ها دنیا را به نام دین یا به نام آزادی به آتش و خون نکشیده‌اند، از اینکه مردم سرزمین‌های فتح شده را قتل عام نکرده‌اند و دشمنان خود را گروه گروه به اسارت نبرده‌اند، از اینکه در روزگار قدیم یونانی‌های مطرود را پناه داده‌اند؛ ارامنه را در داخل خانه خویش پذیرفته‌اند؛ جهودان و پیغمبرانشان را از اسارت بابل نجات داده‌اند؛ از اینکه در قرن‌های گذشته جنگ صلیبی بر ضد دنیا راه نینداخته‌اند و محکمه تفتیش عقاید درست نکرده‌اند؛ از اینکه ماجرای سن بارتلمی نداشته‌اند و با گیوتین

بیشتر بدانیم

سر مخالفان را درو نکرده‌اند؛ از اینکه جنگ گلاادیاتورها و بازی‌های خونین با گاو خشم‌آگین را وسیلهٔ تفریح نشمرده‌اند؛ از اینکه سرخ‌پوست‌ها را ریشه کن نکرده‌اند و بوئر‌ها را به مرز نابودی نکشانیده‌اند؛ از اینکه برای آزار مخالفان ماشین‌های شیطانی شکنجه اختراع نکرده‌اند و اگر هم بعضی عقوبت‌های هولناک در بین مجازات‌ها ... بوده، آن را همواره به چشم یک پدیدهٔ اهریمنی نگریده‌اند، و از اینکه روی هم رفته ایرانی‌ها به اندازهٔ سایر اقوام کهنسال دنیا، نقطه ضعف اخلاقی نشان نداده‌اند، احساس آرامش و غرور می‌کنم.

دکتر عبدالحسین زرین کوب، ایران‌شناس و تاریخ‌شناس برجسته معاصر

«مسئله» زیر را تجزیه و تحلیل کرده و درباره نتیجه آن در کلاس گفتگو کنید:

چرا برخی از مستشرقان غربی و نویسندگان داخلی، اکثر ویژگی‌های فرهنگی ما ایرانیان را «سیاه» و «منفی» معرفی می‌کنند؟ آثار و پیامدهای این «سیاه‌نمایی» چیست؟ آیا ملتی که سابقه فرهنگی چند هزار ساله دارد، می‌تواند فاقد ویژگی‌های مثبت و ارزشمند فرهنگی باشد؟

برخی از محققان، جهانگردان و ایران‌شناسان، در کنار ویژگی‌ها و صفات مثبت فرهنگ ایرانیان، به بعضی از صفات منفی و ناپسند ما هم اشاره کرده و سعی در بزرگ‌نمایی آنها داشته‌اند؛ صفاتی مانند: ضعف فرهنگ کارگروهی، عدم انتقادپذیری، احساساتی بودن، بیگانه‌هراسی، تملق و دورویی، دروغ‌گویی، مصرف‌گرایی، خودخواهی و خودمداری و فردگرایی. هرچند شاید سطوحی از این خلق و خواها، عادات و روحیات، در برخی از ما ایرانیان وجود داشته باشد، اما هویت فرهنگ ایرانی، نباید به این صفات فرو کاسته شود و به روحیه منفی‌گرایی دامن زده شود، بلکه باید به‌عنوان یک فرد ایرانی، برای پالایش و اصلاح خلق و خواها، منفی‌مذکور اقدام کنیم. اگر آن چنان که تعدادی از مستشرقان ادعا کرده‌اند، ویژگی‌های فرهنگی ایرانیان، اکثر منفی و غیراخلاقی است، این قوم و ملت نمی‌توانست چند هزار سال در تاریخ این سرزمین، دوام آورده و تمدن ساز و فرهنگ آفرین باشد. استمرار فرهنگی ما ایرانیان در طول هزاران سال، علی‌رغم حملات شدید سایر اقوام و تندبادهای فراوان سیاسی، اجتماعی و اقتصادی، نشانگر صفات و ویژگی‌های مثبت، امیدبخش و افتخار آفرین است که این ملت را در برابر حوادث مقاوم و پایدار کرده است. این ویژگی‌ها را باید شناخت و از آنها صیانت کرد. رمز «تداوم و پیوستگی فرهنگی»، اصالت ارزش‌های فرهنگی و «خودباوری فرهنگی» است.

شعر «سفر به خاطر وطن» را حفظ کرده و به صورت سرود دسته جمعی اجرا کنید:
ما برای آنکه ایران، خانه خوبان شود، رنج دوران برده‌ایم

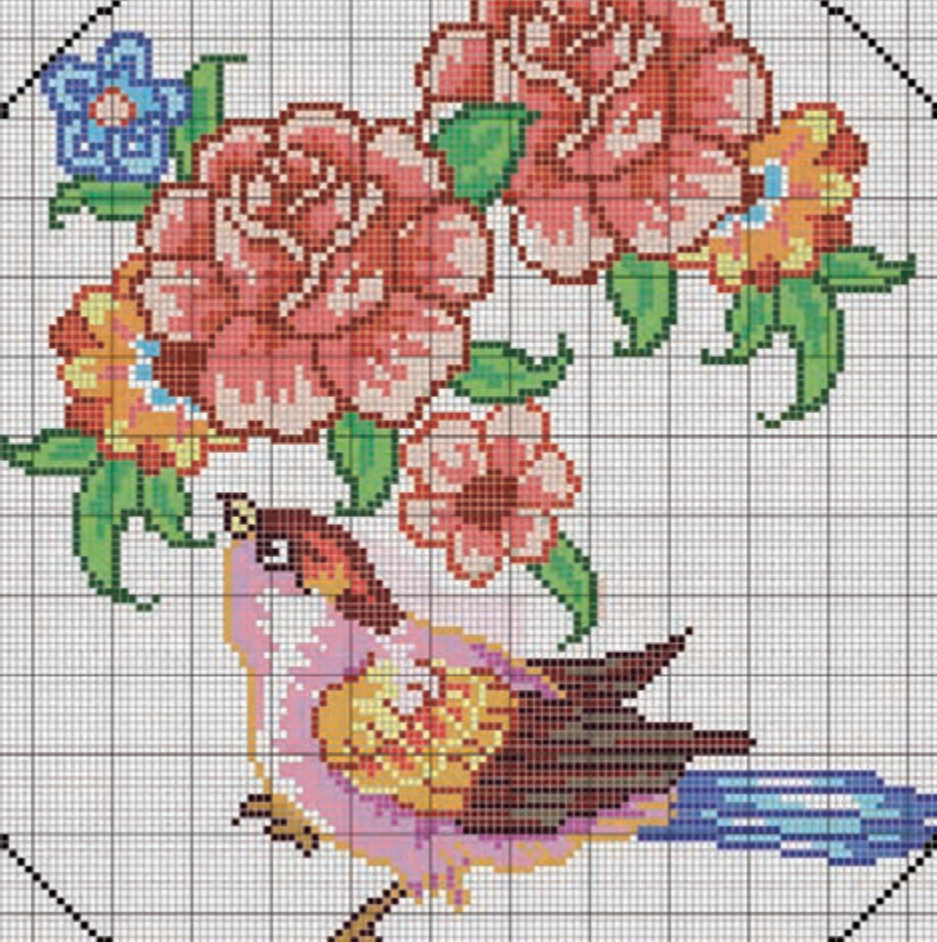
مسائل فرهنگی ایران

فصل چهارم

▲ تخریب اموال عمومی و ملی (وند ایسم)

اهداف فصل چهارم

در پایان فصل، انتظار می‌رود دانش‌آموز:

- ۱- نقش فرهنگ را در دستیابی به پیشرفت اقتصادی تشریح نماید.
- ۲- با مشکلات فرهنگی در مسیر پیشرفت اقتصادی آشنا بوده و برای آنها راه‌حل ارائه دهد.
- ۳- ویژگی‌های اقتصاد مقاومتی و فرهنگ مناسب آن را تبیین نماید.
- ۴- توانایی تشخیص مسائل اخلاقی جامعه را داشته باشد و در ارائه راه‌حل‌های فرهنگی برای حل آنها تلاش کند.
- ۵- مهارت تجزیه و تحلیل مسائل فرهنگی جامعه را کسب کند.
- ۶- خود را نسبت به فرهنگ جامعه مسئول دانسته و واکنش مناسب نسبت به تغییر و تحولات فرهنگی بروز دهد.

درس اول فرهنگ و اقتصاد

فرهنگ جامعه ما، به رغم ویژگی‌های مثبت و ظرفیت‌های فراوانی که دارد، با برخی کاستی‌ها و چالش‌ها روبه‌روست و از آنها رنج می‌برد. این ضعف‌ها و آسیب‌ها، در تمام حوزه‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی بروز و ظهور دارند و توسط پژوهشگران و کارشناسان، مطالعه و بررسی می‌شوند. امروزه، این موضوعات، به صورت «مسئله» خودنمایی می‌کنند که در صورت حل نشدن، به «آسیب»، «معضل» و «بحران» تبدیل خواهند شد.

در این درس، برخی از مسائل اقتصادی، از منظر فرهنگی مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

♦ وابستگی فرهنگ و اقتصاد به یکدیگر

از نظر شما فرهنگ و اقتصاد چه رابطه‌ای با هم دارند؟ آیا در هر شرایط فرهنگی، پیشرفت اقتصادی اتفاق می‌افتد؟ تحولات اقتصادی چه تأثیری بر فرهنگ و سبک زندگی دارد؟

فرهنگ و اقتصاد در هر جامعه، تعامل مستمر و جدایی‌ناپذیر با یکدیگر دارند. همان‌گونه که اعتقادات، ارزش‌ها و الگوهای رفتاری افراد بر پویایی، کیفیت و سرعت پیشرفت اقتصادی جامعه تأثیر دارند، تحولات اقتصادی نیز نقش

مؤثری در تغییرات فرهنگی، باورها و رفتارهای مردم دارند.

«**خوب زیستن**» انسان‌ها، از یک سو به باورها، شایستگی‌ها، مهارت‌ها، سبک زندگی و فرهنگ آنان وابسته است و از سوی دیگر در گرو میزان و نحوه برخورداری از منابع اقتصادی و مادی مناسب می‌باشد. فرد یا جامعه‌ای که دارای امکانات و شرایط اقتصادی مناسب است و نیازهای زیستی او تأمین شده است، فرصت بهتر و بیشتری برای تأمین نیازهای روحی و تحقق اهداف و برنامه‌های فرهنگی و اجتماعی خود دارد و بالعکس، فرد یا جامعه‌ای که فاقد حداقل‌های لازم برای تأمین نیازهای مادی و زیستی خود است، در تأمین نیازهای فکری و فرهنگی خود با مشکل روبه‌رو می‌شود.

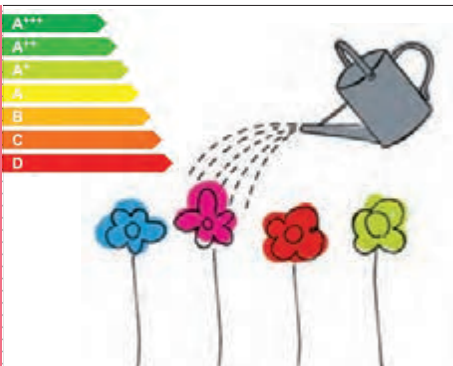
مردم براساس فرهنگ خود، رفتار اقتصادی نشان می‌دهند به همین دلیل اقتصاددانان، در بررسی علل و عوامل پیشرفت کشورها، فرهنگ اقتصادی جامعه را در کنار سایر عوامل، مانند منابع طبیعی، موقعیت جغرافیایی، ترکیب جمعیتی و پیشرفت علمی، مؤثر می‌دانند. خودباوری، نظم‌پذیری، سخت‌کوشی و پشتکار، علاقه به کار گروهی، روحیه ریسک‌پذیری، خلاقیت و کارآفرینی، از جمله ویژگی‌های فرهنگی است که می‌تواند زمینه رشد و توسعه اقتصادی را فراهم آورد.

در دهه‌های اخیر، برخی از کشورها، پیشرفت اقتصادی چشمگیری داشته‌اند و سرمایه‌ها و درآمدهای کشور خود را به میزان زیادی افزایش داده‌اند، لیکن به دلیل عدم توجه به اقتضائات و شرایط فرهنگی توسعه، آسیب‌ها و مشکلات زیادی را در سطح ملی و جهانی به وجود آورده‌اند که تخریب محیط زیست و گسترش شکاف طبقاتی بین کشورهای توسعه یافته با کشورهای توسعه نیافته، نمونه‌هایی از این بی‌توجهی است.

در مکتب اسلام، که هدف نهایی، فراهم آوردن زمینه رشد معنویت و تعالی انسان و امت اسلامی است، اقتصاد به منزله ابزاری مهم باید در خدمت «خوب زیستن» افراد، آبادانی دنیا و ایجاد رفاه عادلانه قرار گیرد. در این مکتب، فقر زمینه‌ساز دوری مردم از دین معرفی شده و به مبارزه با آن دعوت شده‌اند. پیامبر گرامی اسلام ﷺ می‌فرماید: «**كَادَ الْفَقْرُ أَنْ يَكُونَ كُفْرًا**» فقر مادی می‌تواند زمینه کفر و بی‌دینی را فراهم آورد.

♦ ضرورت اصلاح فرهنگ اقتصادی کشور

بررسی ویژگی‌های فرهنگی ما ایرانیان نشان می‌دهد، برخی از باورها، نگرش‌ها، ارزش‌ها و رفتارهای ما مناسب رشد و پیشرفت اقتصادی نیست. برای اینکه طرح‌ها و برنامه‌های اقتصادی، صحیح و درست اجرا شوند، لازم است باورها و رفتارهای ما اصلاح شوند و فرهنگ مناسب پیشرفت در کشور شکل بگیرد. برخی از این اصلاحات، عبارت‌اند از:

۱- اصلاح الگوی مصرف

چرا میزان مصرف بسیاری از اقلام و کالاها در ایران بالاست؟ ریشه فرهنگی این «مسئله» چیست و برای درمان آن چه می‌توان کرد؟ جدول زیر نشان دهنده سرانه مصرف برخی از اقلام و کالاها در ایران و مقایسه آن با میانگین مصرف جهانی است.

سرانه مصرف در ایران و جهان (واحد مصرف برای هر نفر)

نسبت	جهان	ایران	
ایران ۳ برابر جهان	۸۰۰	۲۵۰۰	برق مصرف سالانه (کیلووات)
ایران ۲ برابر میانگین جهان	۱۵۰	۳۰۰	آب مصرف روزانه (لیتر)
ایران ۶ برابر میانگین جهان	۱۵	۹۰	بنزین مصرف ماهانه (لیتر)
ایران ۳ برابر میانگین جهان	۶۰۰	۱۷۰۰	گاز مصرف سالانه (متر مکعب)
ایران ۶ برابر میانگین جهان	۲۵	۱۶۰	نان مصرف سالانه (کیلوگرم)
ایران یک سوم اروپا	۳۰۰	۹۰	شیر مصرف سالانه (کیلوگرم)
ایران ۴ برابر میانگین جهان	۱۰	۴۲	نوشابه مصرف سالانه (لیتر)
ایران حدود یک سوم جهان	۱۸	۷	ماهی مصرف سالانه (کیلوگرم)
ایران ۴ برابر میانگین جهان	۱۰	۴۰	زمان مکالمه با تلفن و تلفن همراه زمان مکالمه روزانه (دقیقه)

نسبت	جهان	ایران	
ایران یک سوم جهان	۲۴	۸	تخم مرغ مصرف سالانه (کیلوگرم)
ایران یک بیستم جهان	۱۰	۰/۵	سویا مصرف سالانه (کیلوگرم)
ایران شش برابر جهان	۵	۳۰	شکر مصرف سالانه (کیلوگرم)
ایران یک چهارم جهان	۱۲۰	۳۰	میوه و سبزی مصرف سالانه (کیلوگرم)
ایران دو برابر جهان	۳	۶	نمک مصرف روزانه (گرم)
ایران سه برابر جهان	۲	۶	دارو مصرف (قلم در نسخه)

منبع: مدیریت پژوهش خبری صدا و سیما - ۱۳۹۵/۴/۱۴

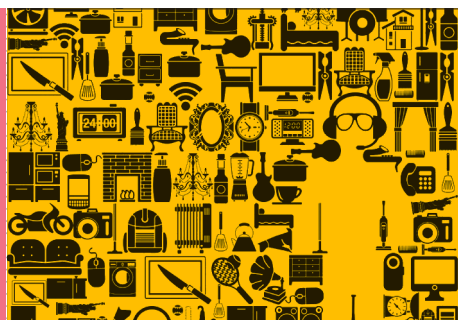
مصرف کردن، به معنای استفاده درست از کالاها و خدمات برای رفع نیازها و امیال انسانی است. در کنار پدیده مصرف، که یک امر طبیعی و عادی بوده و ادامه حیات انسانی به آن وابسته است، پدیده دیگری در برخی از افراد و جوامع وجود دارد که از آن، به «مصرف گرایی» تعبیر می شود. «مصرف گرایی» عبارت از میل و گرایش است، که براساس آن، افراد به دلایل مختلف، بیش از نیازهای واقعی خود، مصرف می کنند.

جامعه‌شناسان، اقتصاددانان، روان‌شناسان و صاحب‌نظران فرهنگی، پدیده «مصرف‌گرایی» را به عنوان یک «مسئله» و آسیب فرهنگی و بیماری اجتماعی در عصر حاضر، مورد نقد و بررسی قرار داده و تجزیه و تحلیل کرده‌اند و در تلاش‌اند برای درمان آن چاره‌اندیشی کنند.

یکی از مشکلات فرهنگی جامعه ما، تأثیرپذیری از نظام اقتصادی سرمایه‌داری است که چرخه اقتصاد آن بر تولید انبوه و مصرف فراوان استوار است. شرکت‌های اقتصادی آنان، در رقابت با یکدیگر و برای جلب مشتری بیشتر، از ظرفیت دستگاه‌های فرهنگی، آموزشی و رسانه‌ها، برای تبلیغ مصرف کالای خود استفاده می‌کنند. با توجه به محدود بودن جمعیت و بازار کشورهای سرمایه‌داری، آنها تبلیغات خود را متمرکز بر کشورهای دیگر کرده‌اند و ذائقه مردم کشورهای دیگر را به سوی مصرف بیشتر سوق داده‌اند. ترویج «مدگرایی» و تقویت روحیه «تنوع‌طلبی» که منجر به افزایش مصرف غیرواقعی می‌شود، در سرلوحه فعالیت دستگاه‌های تبلیغی قرار دارد.

با گسترش شبکه‌های اطلاع‌رسانی و تبلیغی، و نیز توسعه مراکز تولید و توزیع کالاها و خدمات تا دور افتاده‌ترین نقاط، و نیز توسعه شهرنشینی و تأسیس فروشگاه‌های بزرگ برای دسترسی آسان به کالاها و خدمات، مفهیمی چون مدگرایی و مصرف‌گرایی، به عنوان «سبک زندگی نوین» مطرح شده و «هویت» افراد با میزان و نوع مصرف آنان، گره خورده است. علاوه بر این در بعضی از موارد، مصرف اجناس خارجی، یک ارزش و امتیاز اجتماعی قلمداد می‌شود.

تجزیه و تحلیل کنید

شعر زیر را بررسی کرده و تأثیر پیام‌های اقتصادی و فرهنگی آن را تجزیه و تحلیل نمایید.

صد برابر فزون کند پایه

نعمت ما به چشم همسایه

مرغ همسایه غاز می‌بیند^۱

چون به چشم نیاز می‌بیند

۱- رشید یاسمی به نقل از کتاب امثال و حکم دهخدا

◆ پس از جنگ جهانی دوم، دولت انگلستان، مالیات بر واردات محصولات کشاورزی را افزایش داد، به طوری که محصولات وارداتی، توان رقابت با تولیدات داخلی را نداشتند. در چنین شرایطی، مردم انگلستان تعصب خاصی در مصرف کالاهای تولید داخلی داشتند.

◆ پس از آنکه گاندی در هند، پارچه دستباف خود را بر تن کرد، چرخ ریسندگی نماد انقلاب مردم هند شد. بازرگانان هندی تمام پارچه‌های خارجی را به آتش کشیدند و در نتیجه، صنایع نساجی انگلستان که هند را مستعمره خود کرده بود ورشکسته شدند.

میزگرد فرهنگی

با بررسی و مقایسه جدول سرانه مصرف فست‌فود و لوازم آرایشی ایران و جهان، درباره دلایل فرهنگی، میزان مصرف آنها در ایران و نیز علل و روش‌های کاهش آن بحث و گفتگو کنید.

۲- اصلاح فرهنگ کار

کار، بخشی مهم از زندگی انسان است که در پاسخ به نیازهای فردی و اجتماعی انجام می‌شود. کار، موتور حرکت نظام‌های اقتصادی است و نقش تعیین‌کننده در حیات اقتصادی و اجتماعی جامعه دارد و صاحب‌نظران و اندیشمندان درباره آن دیدگاه‌ها و سخنان فراوانی بیان کرده‌اند.

ویل دورانت (۱۹۹۰):

«کار، اولین رکن تمدن‌های بزرگی است که ما در تاریخ می‌شناسیم.»

▲ ورزش کردن کارمندان ژاپنی برای افزایش بهره‌وری

فرهنگ کار در ایران، دارای چه نقاط قوتی است و با چه کاستی‌هایی روبه‌روست؟

«کار» به مجموعه تلاش‌های فکری، روحی و جسمانی انسان گفته می‌شود که هدف آن، تولید کالا و خدمات و تعالی بخشی به وجود آدمی است.

«فرهنگ کار»، مجموعه باورها، ارزش‌ها، نگرش‌ها و هنجارهایی است که مورد توافق افراد یک گروه یا جامعه بوده، مبنای تلاش

و رفتار شغلی آنان قرار می‌گیرد. فرهنگ کار، نقش بنیادی در ارتقای سطح پیشرفت و توسعه جامعه دارد و همانند هر موضوع فرهنگی دیگر، در فرایند اجتماعی شدن، توسط اعضای گروه پذیرفته و درونی می‌شود. یکی از عوامل مؤثر در پیشرفت اقتصادی جوامع، فرهنگ کار و شایستگی‌های نیروی انسانی است. نیروی انسانی با انگیزه و مسئولیت‌پذیر، خلاق، دارای روحیه کار جمعی زمینه افزایش بازدهی منابع و رشد اقتصادی را فراهم می‌آورد. در فرهنگ دینی ما، کار و تلاش، همانند مجاهدت در راه خدا، ارزشمند و مقدس است و علاوه بر کارکرد اقتصادی آن، به عنوان یک روش تربیتی و عبادی، موجب کمال انسان، تقویت عزت نفس و فضائل اخلاقی می‌شود. در مقابل، بیکاری و کم‌کاری، تنبلی و تن‌پروری، سوءاستفاده از مال مردم و اموال عمومی، و سربرار جامعه بودن ناپسند شمرده شده است.

علی‌رغم اینکه سابقه چندهزارساله تلاش نیاکان ما برای عمران و آبادانی کشور، و نیز تأکید تعالیم آسمانی اسلام، حکایت از پویایی فرهنگ کار در ایران دارد. لیکن امروزه، فرهنگ کار در جامعه ما با برخی کاستی‌ها روبه‌روست. گسترش روحیه مادی‌گرایی، اتکا به درآمدهای نفتی، دولتی شدن اقتصادی، ترجیح منافع فردی بر منافع و مصالح ملی و... از جمله اموری است که فرهنگ کار را آسیب‌پذیر کرده است و باعث کاهش تولید، افزایش مصرف، پایین بودن بهره‌وری و بالا بودن نرخ بیکاری شده است.

برای اصلاح فرهنگ کار در جامعه، نهاد خانواده و نهادهای آموزشی و فرهنگی، نقش اساسی برعهده دارند. آنها با ارزشمند شمردن کار و کارگر، تقویت کار گروهی، مقابله با تنبلی و کم‌کاری، باور به کسب روزی حلال، تقویت روحیه خطرپذیری و کارآفرینی، تقبیح قاچاق، رشوه و رانت‌خواری و... می‌توانند این فرهنگ را در جامعه، نهادینه سازند و زمینه رشد و تعالی کشور را فراهم آورند.

بررسی کنید

حدیث پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و سلم را از منظر فرهنگ اقتصادی و با رویکرد فرهنگی، تجزیه و تحلیل نمایید.

قال الرسول صلی الله علیه و آله و سلم

المؤمن قلیل المؤمنه و کثیر المعونه

مؤمن، هزینه و زحمتش اندک و کمک و یاریش بسیار است.

بحار الانوار، ۶۷/۳۱۱

۳- گسترش فرهنگ کار آفرینی

به نظر شما در آینده چه مشاغلی از رونق خواهند افتاد و چه مشاغلی رونق بیشتری پیدا خواهند کرد؟ ویژگی‌های فرهنگ کار در آینده را چگونه ارزیابی می‌کنید؟ در دنیای پر رقابت امروز، پیشرفت و استقلال کشورها، تنها به سرمایه، امکانات مادی و فناوری وابسته نیست، بلکه به انسان‌های خلاق، توانمند و کار آفرین، وابسته است.

«کار آفرینی»، فرایند خلق چیزی نو، از طریق برنامه‌ریزی و عقلانیت و با صرف وقت و تلاش بسیار و پذیرش خطرات احتمالی، برای کسب منافع مادی و معنوی، رضایت شخصی و استقلال مالی می‌باشد. «کار آفرین»، کسی است که فعالیت اقتصادی کوچک و جدیدی را با سرمایه خود شروع می‌کند. او دارای ایده نو و جدید است، با تلاش فراوان و قبول مخاطره، محصول یا خدمات جدیدی را به جامعه ارائه می‌دهد. از ویژگی‌های کار آفرینان، خلق فرصت‌های جدید شغلی، عدم اتکای صرف به دولت و مشاغل دولتی و ریسک‌پذیری می‌باشد. کشورهایی که فاقد روحیه و مهارت کار آفرینی هستند، به مصرف‌کنندگان کالاها و خدمات سایر کشورها تبدیل خواهند شد و از کاروان توسعه باز خواهند ماند. آسیب‌دیدگی فرهنگ کار و کار آفرینی در جامعه ما، دستیابی به توسعه و پیشرفت را با مشکل روبه‌رو کرده و استفاده از امکانات و ظرفیت‌های مادی و معنوی کشور، به‌ویژه توانمندی‌های نیروی انسانی جوان و خلاق را، آسیب‌پذیر نموده است.

از جمله اموری که به گسترش و تقویت «فرهنگ کار آفرینی» کمک خواهد کرد، عبارت‌اند از: گسترش روحیه پرسشگری و خلاقیت، تقویت اعتماد به نفس و شهامت تصمیم‌گیری، حمایت مادی و معنوی از افراد نوآور و خلاق، کاهش هزینه‌های ریسک و مخاطره، اصلاح نظام‌های مالی و اداری حاکم در جامعه، رفع نابرابری‌ها و تبعیض‌ها، گسترش آموزش‌های فنی و حرفه‌ای، حمایت از شرکت‌های دانش‌بنیان.

داگلاس نورث، برنده جایزه نوبل اقتصاد می‌گوید:

«اگر می‌خواهید بدانید کشوری توسعه می‌یابد یا نه، اصلاً سراغ فناوری، کارخانه و ابزاری که استفاده می‌کنند نروید، اینها را به راحتی می‌توان خرید و یا کپی کرد! برای دیدن توسعه، بروید دبستان‌ها و مراکز پیش‌دبستانی را ببینید که آنجا چگونه بچه‌ها را آموزش

می‌دهند! مهم نیست چه چیزی آموزش می‌دهند، ببینید چگونه آموزش می‌دهند. اگر کودکان شما را پرسشگر، خلاق، صبور، نظم‌پذیر، خطرپذیر، دارای روحیه گفت‌وگو و تعامل، دارای

روحیه مشارکت جمعی و همکاری، بار می آورند، بدانید که این انسان ها، در آینده شخصیت هایی خواهند شد که جامعه را پیشرفت خواهند داد».

اقتصاد مقاومتی، برنامه راهبردی برای اصلاح فرهنگ اقتصادی

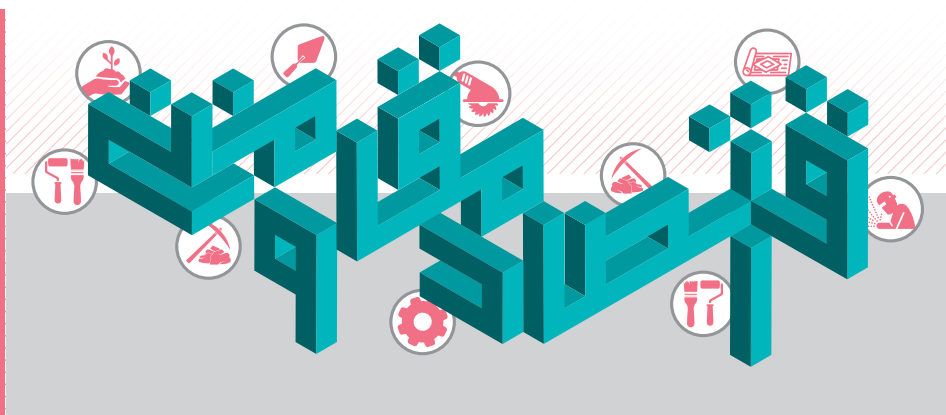
دانش آموزان عزیز، حتماً عنوان «اقتصاد مقاومتی» را شنیده اید، به نظر شما اجرای این برنامه اقتصادی،

به چه ویژگی های فرهنگی نیاز دارد؟

کشور ایران در مسیر تحقق اهداف خود، با موانع درونی و بیرونی روبه رو است. از جمله موانعی که کشورهای سلطه گر برای بازدارندگی جامعه اسلامی به کار گرفته اند، برنامه ها و تحریم های اقتصادی است. نظام سلطه، با هدف جلوگیری از پیشرفت و توسعه کشور و فراهم آوردن زمینه وابستگی اقتصادی، سیاسی و اجتماعی، محدودیت ها و تحریم های چندجانبه علیه ما تدارک دیده است. ایجاد محدودیت در مبادلات ارزی و بانکی، فروش نفت، واردات و صادرات، دستیابی به فناوری های پیشرفته، جلوگیری از سرمایه گذاری خارجی ... از جمله تحریم های امپریالیسم اقتصادی است.

متقابلاً برای دستیابی به پیشرفت و توسعه پایدار و همه جانبه و خنثی نمودن تحریم های اقتصادی، طرح ها و برنامه هایی از سوی مسئولان کشور تدوین شده است که یکی از آنها، سیاست «اقتصاد مقاومتی» می باشد. سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی، با توجه به استعداد های سرشار معنوی و مادی و ذخایر و منابع غنی و متنوع کشور، بر خورداری از نیروی انسانی متعهد و کارآمد و دارای عزم راسخ، تدوین و توسط مقام معظم رهبری برای اجرا ابلاغ شده است. این مجموعه در ۲۴ بند، شامل راهبردها و تدابیر اقتصادی است.

طراحی برنامه برای دستیابی به پیشرفت اقتصادی، بدون اتکا به قدرت های سلطه گر و متناسب با آرمان های ملی، اقدامی شجاعانه و در عین حال دشوار بوده و نیازمند تدبیر و برنامه ریزی دقیق و فرهنگ مناسب است و مشارکت و همراهی تمام احاد جامعه را می طلبد حفظ وحدت و انسجام ملی، باور به توانمندی ها، منابع و امکانات خود، پایداری و مقاومت در برابر فشارها، کار و تلاش مضاعف، مصرف کالاهای ایرانی، می تواند تحریم های نظام سلطه را خنثی سازد.

برخی از سیاست‌های ملی اقتصاد مقاومتی عبارت‌اند از:
با هدف تأمین رشد پویا و بهبود شاخص‌های مقاومت اقتصادی و دستیابی به اهداف سند چشم‌انداز بیست‌ساله، سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی با رویکردی جهادی، انعطاف‌پذیر، فرصت‌ساز، مولد، درون‌زا، پیشرو و برون‌گرا ابلاغ می‌گردد:

۱- تأمین شرایط و فعال‌سازی کلیه امکانات و منابع مالی و سرمایه‌های انسانی و علمی کشور به منظور توسعه کارآفرینی و به حداکثر رساندن مشارکت آحاد جامعه در فعالیت‌های اقتصادی با تسهیل و تشویق همکاری‌های جمعی و تأکید بر ارتقای درآمد و نقش طبقات کم‌درآمد و متوسط.

۲- پیشتازی اقتصاد دانش‌بنیان، پیاده‌سازی و اجرای نقشه جامع علمی کشور و ساماندهی نظام ملی نوآوری به منظور ارتقای جایگاه جهانی کشور و افزایش سهم تولید و صادرات محصولات و خدمات دانش‌بنیان و دستیابی به رتبه اول اقتصاد دانش‌بنیان در منطقه.

۳- محور قرار دادن رشد بهره‌وری در اقتصاد با تقویت عوامل تولید، توانمندسازی نیروی کار، تقویت رقابت‌پذیری اقتصاد، ایجاد بستر رقابت بین مناطق و استان‌ها و به کارگیری ظرفیت و قابلیت‌های متنوع در جغرافیای مزیت‌های مناطق کشور.

۴- مدیریت مصرف با تأکید بر اجرای سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف و ترویج مصرف کالاهای داخلی همراه با برنامه‌ریزی برای ارتقای کیفیت و رقابت‌پذیری در تولید.

۵- توسعه حوزه عمل مناطق آزاد و ویژه اقتصادی کشور به منظور انتقال فناوری‌های پیشرفته، گسترش و تسهیل تولید، صادرات کالا و خدمات و تأمین نیازهای ضروری و منابع مالی از خارج.

۶- افزایش قدرت مقاومت و کاهش آسیب‌پذیری اقتصاد کشور از طریق:
- توسعه پیوندهای راهبردی و گسترش همکاری و مشارکت با کشورهای منطقه و جهان به‌ویژه همسایگان.

- استفاده از دیپلماسی در جهت حمایت از هدف‌های اقتصادی.
- استفاده از ظرفیت‌های سازمان‌های بین‌المللی و منطقه‌ای.

۷- صرفه‌جویی در هزینه‌های عمومی کشور با تأکید بر تحول اساسی در ساختارها، منطقی‌سازی اندازه دولت و حذف دستگاه‌های موازی و غیر ضرور و هزینه‌های زاید.

۸- اصلاح نظام درآمدی دولت با افزایش سهم درآمدهای مالیاتی.

۹- افزایش سالانه سهم صندوق توسعه ملی از منابع حاصل از صادرات نفت و گاز تا قطع وابستگی بودجه به نفت.

- ۱۰- شفاف سازی اقتصاد و سالم سازی آن و جلوگیری از اقدامات، فعالیت‌ها و زمینه‌های فسادزا در حوزه‌های پولی، تجاری، ارزی و ...
- ۱۱- تقویت فرهنگ جهادی در ایجاد ارزش افزوده، تولید ثروت، بهره‌وری، کارآفرینی، سرمایه‌گذاری و اشتغال مولد و اعطای نشان اقتصاد مقاومتی به اشخاص دارای خدمات برجسته در این زمینه.
- ۱۲- تبیین ابعاد اقتصاد مقاومتی و گفتمان سازی آن به‌ویژه در محیط‌های علمی، آموزشی و رسانه‌ای و تبدیل آن به گفتمان فراگیر و رایج ملی.
- ۱۳- افزایش پوشش استاندارد برای کلیه محصولات داخلی و ترویج آن.

بررسی کنید

از مفاهیم اصلی سیاست‌های اقتصاد مقاومتی، می‌توان به «اقتصاد دانش بنیان»، «کارآفرینی و مهارت‌آموزی»، «مردمی کردن اقتصاد»، «مصرف تولیدات و کالاهای داخلی توسط مردم و دولت»، اشاره کرد.

مفاهیم فوق را بررسی کنید و ضمن بیان معنای هر کدام، توضیح دهید که این مفاهیم، چگونه می‌توانند اقتصاد ایران را مقاوم کنند و به چه ویژگی‌های فرهنگی نیاز دارند؟

درس دوم

فرهنگ و اخلاق

به نظر شما، بین فرهنگ و اخلاق چه رابطه‌ای وجود دارد؟ مسائل اخلاقی جامعه ما کدام‌اند؟ ریشه‌های فرهنگی مسائل اخلاقی جامعه چیست و برای درمان آنها چه می‌توان کرد؟

رابطه فرهنگ و اخلاق

اخلاق به معنای خلق و خوی انسان است که در وجود او به صورت پایدار و ملکه نفسانی درآمده و موجب بروز رفتارها و کنش‌های خوب یا بد می‌شود. اخلاق، قدمتی به درازی تاریخ بشر دارد و با مفهوم ارزش‌های فردی و اجتماعی درآمیخته است. فرهنگ هر جامعه، بر پایه باورها و ارزش‌های آن استوار است، بنابراین هیچ جامعه‌ای نیست که فاقد ارزش‌های اخلاقی باشد.

اخلاق را می‌توان یکی از مؤلفه‌های مهم فرهنگ دانست که دارای امور ثابت و متغیر است. برخی اصول و ارزش‌های اخلاقی، که ریشه در فطرت انسانی و عقلانیت دارند، در تمام فرهنگ‌ها، مشترک و ثابت هستند، مانند راستگویی، آزادی، عدالت‌خواهی، و برخی از ارزش‌ها و الگوهای اخلاقی در جوامع گوناگون، متفاوت است، مانند روش احترام گذاشتن به بزرگ‌ترها و نحوه میهمان‌نوازی.

رعایت اخلاق و مناسبات اخلاقی، یکی از پایه‌های بنیادین زندگی، ایجاد آرامش و نظم اجتماعی است. پیمودن راه دشوار زندگی و دستیابی به پیشرفت و توسعه، بدون رعایت اخلاق و ارزش‌های آن امکان‌پذیر نیست و متزلزل شدن پایه‌های اخلاق، جامعه را با خطر فروپاشی روبه‌رو می‌سازد. انحطاط اخلاقی، به آرامی و به تدریج مانند موربانه، ستون‌های فرهنگ جامعه را از درون تهی می‌سازد و جامعه را از بین می‌برد.

پشتوانه و ضمانت اجرای اخلاق در فرهنگ‌های مختلف، متفاوت است. در فرهنگ‌های غیردینی، قراردادهای اجتماعی، ضمانت‌اجرائی اخلاق است که بین انسان‌ها توافق شده و اعتبار آن را از انسان می‌گیرد. لیکن در مکاتب الهی، اخلاق، ریشه در باورهای دینی و فطری داشته و از پشتوانه درونی و ارتباط انسان با خداوند برخوردار است. اخلاق مبتنی بر دین، از ضمانت درونی، برای پذیرش و اجرا برخوردار است و سرمایه اجتماعی را افزایش می‌دهد. یکی از کارکردهای اصلی دین اسلام، کارکرد اخلاقی آن است، و رعایت اصول و موازین اخلاقی در این مکتب، دارای جایگاهی رفیع و والا می‌باشد، به گونه‌ای که اخلاق جزء لاینفک و جدایی‌ناپذیر دین محسوب می‌شود.

در این مکتب، اخلاق تکلیف‌محور بوده و مناسبات انسان با مجموعه هستی، با هدف قرب الهی صورت می‌گیرد و رعایت اخلاق، در هر شرایطی، لازم است.

این مناسبات به چهار گروه به شرح زیر تقسیم می‌شود:

- ۱- تکالیف و تعهد انسان نسبت به خودش (خود)
- ۲- تکالیف و تعهد انسان نسبت به خداوند (خالق)
- ۳- تکالیف و تعهد انسان نسبت به دیگران (خلق)
- ۴- تکالیف و تعهد انسان نسبت به طبیعت (خلقت)

کمک کردن به نابینایان

در این ارتباطات چهارگانه، رابطه با خدا، محوریت دارد و سه رابطه دیگر، ذیل آن و متناسب با آن شکل می‌گیرد در نتیجه رعایت اصول و ارزش‌های اخلاقی، پایدار، درونی و همه‌جانبه است.

اخلاق از منظر سقراط و ارسطو و فارابی

به نظر سقراط، تیره‌بختی انسان، حاصل نادانی اوست. بزرگ‌ترین فضیلت «دانایی» است و اشتباهات آدمی از نادانی او سرچشمه می‌گیرد. اگر کسی واقعاً بداند که امری بد است هرگز به سوی آن نمی‌رود. فضیلت چیزی جز دانش، حکمت و خردمندی نیست و فضایل عبارت‌اند از: شجاعت، عفت، عدالت و خداپرستی. سقراط باور دارد، برای آراستگی به این فضیلت‌ها و رسیدن

به سعادت بایستی گوش به فرمان خرد داشت و از دستورهای عقل پیروی نمود.

از منظر ارسطو نیز، رمز موفقیت و راز نیک‌بختی در «میان‌روی» یعنی رعایت حد وسط است. وی بر این باور بود که افراط و تفریط پسندیده نیست، فضیلت در رعایت حد وسط است و عدالت در معنای گسترده آن چیزی نیست جز میان‌روی. بنابراین، از نظر ارسطو برای اینکه انسان‌ها به سعادت نائل شوند باید معتدلانه عمل کنند.

اندیشمندان مسلمان نیز تعاریف و معیارهایی را برای اخلاق مطرح کرده‌اند. فارابی از جمله این عالمان است که اخلاق را رکن زندگی فردی و اجتماعی و یکی از ارکان اصلی مدینه فاضله می‌داند. در دیدگاه او، علاوه بر خرد و عقلانیت، که اساس اندیشه ارسطو در تحقق اخلاق است، وحی و فطرت نیز عامل تعیین‌کننده در تشخیص خوبی‌ها و بدی‌ها و گرایش به عمل اخلاقی محسوب می‌شود.

بیشتر بدانیم

تجزیه و تحلیل کنید

پیامبر اکرم ﷺ فرمود:

«إِنِّي بُعِثْتُ لِأَتَمِّمَ مَكَارِمَ الْأَخْلَاقِ» من برای کامل کردن فضائل اخلاقی مبعوث شده‌ام.
را، از منظر فرهنگی بررسی و تجزیه و تحلیل کنید.

مسائل اخلاقی جامعه ایران

شما گاهی اخبار تأسف‌انگیزی از آسیب‌های اجتماعی و اخلاقی در ایران و جهان می‌شنوید. گاهی در محل زندگی خود شاهد بی‌اخلاقی‌های فردی و جمعی هستید، به‌نظر شما ریشه این مسائل چیست؟ و چه باید کرد؟

▲ مرگ تدریجی یک رودخانه در اثر آلوده کردن محیط زیست

همچنان که در درس قبل آموختید، یکی از ویژگی‌های فرهنگی ما ایرانیان، اخلاق مداری و رعایت اصول و موازین اخلاقی در طول تاریخ بوده است. نوع دوستی، نجابت، سخاوت، عدالت خواهی، فداکاری در راه عقیده، تساهل و مدارا، از ویژگی‌های اخلاقی ما ایرانیان است.

علی‌رغم این ویژگی‌های مثبت و فضائل اخلاقی، امروزه جامعه ما از برخی کاستی‌ها و آسیب‌ها نیز رنج می‌برد. ریشه این کاستی‌ها را می‌توان در ناتوانی برای درونی‌سازی ارزش‌های اخلاقی، فرایند جهانی شدن و سرعت تغییرات اجتماعی و تحولات فرهنگی جستجو کرد که باعث تأخر فرهنگی و عدم همخوانی فرهنگ جامعه با تغییرات و تحولات شده است. برخی از آسیب‌ها و مسائل اخلاقی جامعه ما عبارت‌اند از:

۱- کاهش صداقت و اعتماد اجتماعی

بنیان اخلاق و جامعه اخلاقی بر صداقت، راستی و راست‌گویی استوار است. در پرتوی این فضیلت اخلاقی، انسان‌ها به هم اعتماد کرده و انسجام و همبستگی اجتماعی فزونی می‌یابد و روابط انسانی سالم شکل می‌گیرد. از همین رو در مکتب تربیتی اسلام، صداقت و راست‌گویی عامل رستگاری در دنیا و آخرت شمرده شده است.^۱ متقابلاً یکی از صفات ناپسندی که برخی از انسان‌ها به آن مبتلا هستند، دروغ گفتن و عدم صداقت در رفتار و گفتار است. این رفتار زشت، ریشه در ضعف نفس، ترس

و زبونی انسان دارد و اعتبار و حیثیت فرد دروغ‌گو را در بین مردم و جامعه از بین می‌برد. پژوهش‌ها و مشاهدات، نشان از شیوع این بیماری اخلاقی در بین برخی از افراد جامعه ما دارد. آنها، برای دستیابی آسان به منافع شخصی یا رسیدن به موقعیت و پایگاه اجتماعی و تصاحب قدرت و ثروت، به دروغ و دروغ‌گویی متوسل می‌شوند و با زیر پا گذاشتن ارزش‌های اخلاقی، سعی در فریب خود و دیگران دارند. ممکن است در کوتاه مدت، این افراد به منافع دست یابند، لیکن در درازمدت آنها و جامعه، زیان جبران‌ناپذیری خواهند کرد. زیرا فریب، دروغ و دروغ‌گویی، ریشه بسیاری از مفاسد اخلاقی و آسیب‌های اجتماعی است. امام حسن عسگری علیه السلام می‌فرمایند:

«جَعَلَتِ الْخَبَائِثُ كَلْبًا فِي بَيْتٍ وَاحِدٍ وَ جَعَلَ مِفْتَاحَهَا، الْكِذْبَ»^۲

تمام ناپاکی‌ها و پلیدی‌ها در یک خانه است که کلید آن، دروغ است.

۱- غررالحکم و دررالکلم، تمیمی آمدی، ص ۲۹۸

۲- بحارالانوار، ج ۲، ص ۳۴۱

- ۱- اعتماد متقابل مردم به یکدیگر و اعتماد متقابل دولت و مردم چگونه تقویت می‌شود؟ چه عواملی به اعتماد ملی آسیب می‌زند؟
- ۲- مسئله «اعتماد ملی» را از منظر فرهنگی بررسی کرده و نقش صداقت و راستگویی در آن را تبیین نمایید.

۲- آسیب‌های اخلاق شهروندی

کلمه «شهروند» مفهوم جدیدی است که بیانگر هویت اجتماعی انسان‌ها بوده و به تمام افرادی که تابعیت یک کشور را دارند، اطلاق می‌شود. شهروندی به معنای استقرار فیزیکی افراد در یک شهر نیست و شامل حال تمام آحاد جامعه فارغ از رنگ، نژاد، قومیت، طبقه و مذهب می‌شود.

«اخلاق شهروندی» مجموعه‌ای از مبانی، معیارها، ارزش‌ها و هنجارهایی است که

بر رفتار، روابط و مناسبات اجتماعی شهروندان حاکم است. اخلاق شهروندی، باعث رعایت حقوق فردی و اجتماعی، پیروی از قوانین و مقررات اجتماعی، احساس مسئولیت نسبت به هم‌نوعان، ادای تکلیف نسبت به دیگران و ترجیح منافع جمعی و ملی بر منافع فردی می‌شود.

در عصر حاضر، تحولات اجتماعی، اقتصادی و سیاسی، تغییرات گسترده و عمیقی را در سبک زندگی مردم، به خصوص ساکنان شهرهای بزرگ، به‌وجود آورده است و هویت فرهنگی شهروندان را دستخوش تغییر و تحول کرده است. گسترش شهرنشینی، مهاجرت‌های بی‌رویه، گسترش حاشیه‌نشینی و شهرک‌های اقماری، افزایش بیکاری، توسعه آپارتمان‌نشینی، عدم آموزش افراد برای زندگی در شهرها و محیط‌های بزرگ و پرجمعیت، باعث بیگانگی افراد نسبت به خود، دیگران و محیط شده و در نتیجه آسیب‌دیدگی اخلاق شهروندی را به بار آورده است.

آسیب‌های اخلاق شهروندی می‌تواند بر شکوفایی استعدادهای انسانی و روند توسعه عمومی کشور تأثیر منفی بگذارد و سلامت و آرامش فرد و جامعه را به‌خطر بیندازد.

زیستن در محیط غریبه و با غریبه‌ها، نیازمند پذیرش تنوع فرهنگی و برخورداری از روحیه مدارای اخلاقی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی است تا افراد بتوانند ضمن بهره‌مندی از حق خود، حقوق دیگران را نیز به رسمیت بشناسند و تکلیف خویش را در برابر دیگران و محیط، براساس ارزش‌های اخلاقی انجام دهند.

متناسب با شرایط جامعه ایران برخی از راهکارهای اصلاح اخلاق شهروندی عبارت‌اند از:

۱- گسترش آموزش‌های اخلاقی در خانواده و نظام‌های آموزشی برای تربیت شهروندان متخلق به اخلاق اسلامی

۲- حاکم ساختن ارزش‌های اخلاقی در جامعه و در تمام مناسبات فردی و گروهی

۳- نقش‌آفرینی نهادهای اجتماعی، فرهنگی و سیاسی برای ترویج و نهادینه‌سازی ارزش‌های اخلاقی

۴- رعایت اصول ارزشی و اخلاقی در طراحی و اجرای برنامه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی

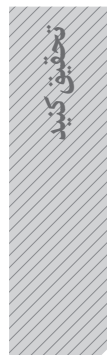
۵- استفاده بهینه از ظرفیت رسانه‌ها و ابزارهای آموزشی، فرهنگی و هنری برای آشنایی بیشتر شهروندان با حقوق و تکالیف خود و التزام عملی به رعایت آنها

۶- توانمندسازی اخلاقی شهروندان با ویژگی‌هایی مانند روحیه صبر، تحمل و مدارا، شناخت خود، نوع دوستی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، برای مواجهه با محیط پرتلاطم و پرشتاب جامعه

بررسی و تحقیق کنید و نتیجه را در کلاس گزارش دهید:

یک مدرسه یا بنای خیرساز یا موقوفه را در منطقه یا شهرستان محل سکونت خود شناسایی کنید. در مورد انگیزه و اهداف فرد سازنده تحقیق کنید. اقدام و الگوی اخلاقی وی، چه تأثیری بر روی دانش‌آموزان یا سایر افراد و فرهنگ جامعه برجای گذاشته است؟

۳- اخلاق در فضای مجازی

فضای مجازی، نوع و شکل جدیدی از روابط اجتماعی و فضای فرهنگی است. گسترش سریع فناوری‌های نوین و حضور افراد در فضای مجازی و شبکه‌ای، فرصت‌های فراوانی، مانند: گسترش و سرعت مبادله اطلاعات، تقویت مناسبات اجتماعی، رشد اقتصادی و... به وجود آورده است.

لیکن علی‌رغم این فرصت‌ها، فضای مجازی با تهدیدها و پیامدهای منفی فرهنگی و اخلاقی نیز روبه‌روست. پیدایش اصطلاحاتی نظیر اخلاق رایانه‌ای، اخلاق اینترنتی و اخلاق شبکه‌ای، دلالت بر گستردگی و اهمیت این موضوع دارد و بیانگر مسائل اخلاقی و آسیب‌های فرهنگی است که جامعه بشری با آن روبه‌رو شده است. فناوری‌های نوین اطلاعاتی - ارتباطی، دنیای جدیدی را فراروی انسان قرار داده است و سبب شده تا برخی از افراد با پنهان کردن هویت واقعی خویش، «هویت مجازی» برای خود خلق کنند و به دلیل ناشناس و غریبه

بودن و بدون رعایت آداب و اصول اخلاقی، کنش‌های غیراخلاقی بروز دهند. رفتارهای غیراخلاقی نظیر ورود به حریم خصوصی افراد، هرزه‌نگاری سایبری، عدم رعایت مالکیت معنوی، نشر مطالب دروغ و تهمت و جرائم سایبری، نشانگر عدم رعایت اصول و ارزش‌های اخلاقی در فضای مجازی می‌باشد.

به دلیل وسعت و گسترش آسیب‌های اخلاقی در فضای مجازی، جوامع و سازمان‌های بین‌المللی و نهادهای مدنی، قوانین و مقررات بازدارنده تدوین کرده‌اند و با ایجاد زیرساخت‌ها و شبکه‌های امن، درصدد مقابله با مفسدات اخلاقی و سوداگران منفعت‌طلب در فضای مجازی می‌باشند.

در اخلاق اسلامی، بر رعایت تقوی و «خویشتن‌بانی» و تقویت «مصونیت» در برابر هجمه‌های فرهنگی و اخلاقی تأکید شده و با ناظر دانستن خداوند در همه حال و در زندگی واقعی و فضای مجازی، زمینه زیست سالم و بانشاط فراهم آمده است.

یکی از راهبردهای مؤثر برای حضور فعال و مؤثر در فضای مجازی پایدنی نظری و عملی به آیه شریفه ۱۴ سوره علق در زندگی واقعی و دنیای مجازی می‌باشد که خداوند می‌فرماید:

أَلَمْ يَعْلَم بِأَنَّ اللَّهَ يَرَى

آیا (انسان) نمی‌داند که خداوند او را می‌بیند؟

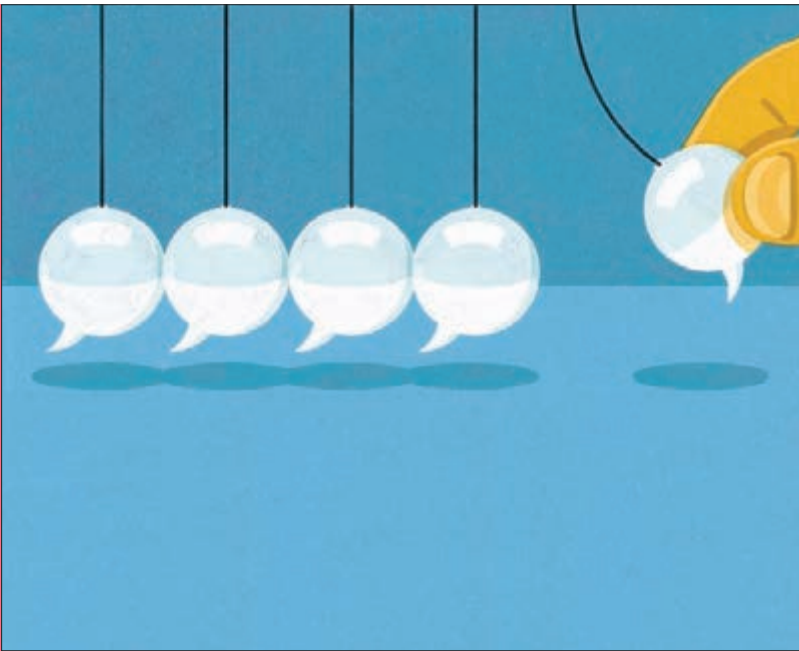
آیه ۱۹ از سوره نور را از منظر فرهنگی تجزیه و تحلیل کرده و پیام‌های اخلاقی آن در زندگی واقعی و دنیای مجازی را تبیین نمایید:

إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ
وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ

مطالعه و تحقیق کنید

به چند گروه تقسیم شده و هر یک از گروه‌ها به انتخاب خود و راهنمایی دبیر محترم، چند مسئله اخلاقی جامعه را شناسایی کرده و با تجزیه و تحلیل آنها، درباره روش‌های درمان و اصلاح فرهنگ جامعه گفتگو کنید.

باتوجه به تغییرات و تحولات فرهنگی که در زندگی انسان‌ها رخ می‌دهد، واکنش ما به آنها، چگونه باید باشد؟ با کدام شاخص‌های فرهنگی، می‌توان دگرگونی‌های فرهنگی را پذیرفت یا رد کرد؟

عوامل دگرگونی‌های فرهنگی

همان‌گونه که آموختید، سرنوشت جوامع، با دگرگونی‌های فرهنگی همراه است و همه‌ما در طول زندگی خود، تغییرات فراوانی را تجربه کرده‌ایم. می‌توان گفت تغییرات و تحولات فرهنگی، یک امر طبیعی و یک واقعیت اجتماعی است و همه‌جوامع، آن را تجربه می‌کنند. فرهنگ در عین حال که از جهاتی دارای ثبات، تداوم و پیوستگی است، از جهاتی دیگر، همواره در معرض برخی تغییرات و تحولات قرار دارد.

در زمان‌های گذشته دگرگونی‌های فرهنگی، به صورت آرام و کند، انجام می‌شده است، لیکن در عصر حاضر، به دلیل پیدایش و گسترش سریع رسانه‌ها و فناوری، به ویژه فناوری‌های ارتباطی، اطلاعاتی و شبکه‌های مجازی، سرعت دگرگونی‌های فرهنگی بسیار بالاست و تغییرات و تحولات، در زمانی کوتاه، تمام عرصه‌های درونی و بیرونی جامعه را در بر می‌گیرد. پدیده جهانی شدن، بر سرعت و عمق این دگرگونی‌ها افزوده و شرایط را برای پذیرش تغییرات و تحولات فرهنگی، آسان و فراگیر کرده است.

پدیده‌های جدید و نوظهور، هر یک به طریقی در زندگی ما خودنمایی می‌کنند. بازی‌های جدید رایانه‌ای، فناوری‌های نوین ارتباطی، سبک جدید زندگی، تحولات هویتی و قومی، روش‌های نوین برگزاری مراسم جشن‌ها یا عزاداری‌ها، برنامه‌های جدید تلویزیونی و ماهواره‌ای، مکاتب فکری و معنوی و ده‌ها پدیده نوظهور دیگر، در زندگی روزانه ما وجود دارند. تغییر در سطح عمیق فرهنگ می‌تواند به تحول در لایه‌های بیرونی فرهنگ منتهی شود و تحول در لایه‌های بیرونی، زمینه تغییر در لایه درونی را فراهم می‌آورد.

با این پدیده‌های جدید و دگرگونی‌های فرهنگی، چه باید کرد؟ نسبت به آنها چه واکنشی باید نشان داد؟

با مطالعه تفاسیر قرآن کریم، آیه ۱۱ سوره رعد را از منظر فرهنگی، بررسی کرده و پیام‌های مرتبط با موضوع «ما و دگرگونی‌های فرهنگی» را استخراج نمایید.

«إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّىٰ يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»

واکنش انسان‌ها به دگرگونی‌های فرهنگی

واکنش انسان‌ها به دگرگونی‌های فرهنگی یکسان نیست. معمولاً افراد در برابر تغییرات در لایه‌های سطحی و مشهود فرهنگ، کمتر مقاومت کرده و راحت‌تر و سریع‌تر آنها را می‌پذیرند، اما در برابر تحولات در لایه‌های زیرین مقاومت کرده و آن‌را سخت‌تر می‌پذیرند.

واکنش انسان‌ها در برابر دگرگونی‌های فرهنگی سه گونه است:

۱- عدم پذیرش: در این حالت، برخی از افراد با نادیده گرفتن نیازها و شرایط جدید محیطی و تغییر و تحولات متناسب با آنها، ضمن پافشاری بر فرهنگ و آداب و رسوم ناکارآمد گذشته خود، دگرگونی‌های فرهنگی را انکار و طرد می‌کنند و در برابر آنها ایستادگی و مقاومت می‌نمایند. این گروه، بسیار بیش از آنچه که خود به آن آگاهی داشته باشند، در «گذشته» زندگی می‌کنند و واقعیت‌های موجود و جدید را، با تجربه‌های گذشته خود، تجزیه و تحلیل می‌نمایند. این اشخاص، با دنباله‌روی از آداب و رسوم ناکارآمد، مسیر زندگی امروز و فردای خود را تعیین می‌کنند. آنها، گاهی حتی از فناوری‌های جدید و دستاوردهای نوین علمی و پژوهشی استفاده نکرده و بر بهره‌گیری از وسایل و روش‌های قدیم، علی‌رغم عدم توجیه علمی و عقلانی، اصرار دارند.

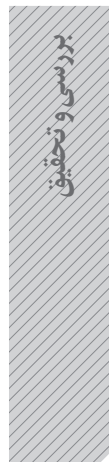
علل عدم پذیرش دگرگونی‌های فرهنگی و مقاومت غیرعقلانی در برابر تغییر، متعدد و متنوع است. عدم درک ضرورت تغییر و چگونگی آن، تبعیت از آداب و رسوم غلط و ناکارآمد، «عادت» به وضع موجود و «ترس» از تغییر و از دست دادن شرایط و امکانات فعلی، از جمله این دلایل است.

۲- پذیرش کامل: گروهی از افراد، در برخورد با دگرگونی‌های فرهنگی، آنها را بی‌چون و چرا و به‌صورت کامل می‌پذیرند و با تغییرات و تحولات، همراه می‌شوند. آنها با پیروی و تبعیت افراطی از پدیده‌ها و اندیشه‌های جدید، فرهنگ قبلی خویش را به آسانی به کنار می‌نهند. این حالت بیشتر در مهاجم فرهنگی، اتفاق می‌افتد که نیروهای مهاجم با القابات منفی و با تضعیف و تخریب هویت فرهنگی جوامع و جذاب نشان دادن فرهنگ خویش، سعی در قابل جذب و پذیرش نشان دادن فرهنگ خود نموده‌اند.

علت پذیرش بی‌چون و چرا و تبعیت کامل از فرهنگ دیگران، معمولاً، ضعف هویت، خودباختگی یا از خودبیگانگی فرهنگی است. چنین افرادی، ارزش‌ها و هنجارهای خود را بی‌اعتبار و ناچیز می‌شمارند و الگوها و ارزش‌های دیگران را کامل و آرمانی می‌پندارند، به همین جهت بدون تفکر، از آنها پیروی می‌نمایند. در قرن نوزدهم و در مواجهه تمدن غرب با سایر کشورها، این روش از سوی برخی از منورالفکرها و روشنفکران ایرانی، تبلیغ و ترویج می‌شد. آنان معتقد بودند از فرق سر تا نوک پا باید غربی شد تا به پیشرفت و توسعه دست پیدا کرد. آنان با نگاه منفی به میراث فرهنگی خویش و تحقیر آن، شیفته و مرعوب فرهنگ و تمدن غرب شده بودند.

«مسئله» زیر را بررسی و در کلاس گفتگو کنید:

گاهی برخی از افراد، در تغییر ظاهر خود و سبک زندگی خویش، حتی از غربیان نیز، غربی‌تر عمل می‌کنند، ولی فقط در تبعیت از سبک زندگی این شیوه را بر می‌گزینند اما در پذیرش و ترویج دستاوردها و ارزش‌های مثبت فرهنگ غرب در جامعه کوتاهی می‌کنند. آنان وسیله نقلیه صد سال پیش خود را که در شبکه بود، با ماشین آخرین مدل غربی عوض کرده‌اند، و از سونا، جکوزی، تلفن همراه، اینترنت و آخرین نمونه‌ها استفاده می‌کنند، اما از نظم و انضباط و انتقادپذیری تبعیت نمی‌کنند، در کار و زندگی یکدیگر دخالت می‌کنند، عقاید دیگران را تحمل نمی‌کنند و سخت‌کوشی و مسئولیت‌پذیری اجتماعی کمتری دارند. تفکر علمی و منطقی را در زندگی فردی و اجتماعی خود حاکم نمی‌کنند، علت این تناقض در رفتارها چیست؟

۳- پذیرش و تعامل آگاهانه: در این حالت، افراد جامعه ضمن پذیرش و اعتقاد به ارزش‌های فرهنگی خویش و ضرورت حفظ آنها، برخورد فعال و هوشمندانه با سایر فرهنگ‌ها دارند و سعی می‌کنند با «پالایش» فرهنگ دیگری، از یافته‌ها و تجربیات آنان، برای ارتقا و پویایی فرهنگ خویش استفاده نمایند و همچنین «داشته‌های» خود را در اختیار دیگران قرار دهند.

این گروه معتقدند، فرهنگ و تمدن، محصول تلاش جمعی آدمیان است و ملت‌ها و اقوام مختلف، هریک به سهم خویش، در پیدایش و پویایی فرهنگ و تمدن ایفای نقش کرده‌اند. لذا می‌توان، با این میراث بشری، تعامل داشته و آگاهانه از آن بهره برد. تعامل آگاهانه بیشتر در تبادل فرهنگی اتفاق می‌افتد. تعامل آگاهانه از یک سو، از تبحر و واپس‌ماندگی و عقب‌افتادگی فرهنگی جلوگیری می‌کند و از سوی دیگر، مانع از خودبیگانگی، خودباختگی و التقاط فرهنگی در برابر تغییرات و تحولات می‌شود و زمینه رشد و پویایی فرهنگ خودی را متناسب با شرایط زمان فراهم می‌آورد و به نشر موارث فرهنگی می‌انجامد.

بسیاری از فرهیختگان و روشنفکران دلسوز و آگاه، در مواجهه با تمدن غرب، این روش را انتخاب کرده‌اند و سعی نموده‌اند در دام «غرب‌زدگی»، «غرب‌ستیزی» و «خودباختگی» قرار نگیرند.

یکی از دلایل اساسی شناخت دگرگونی‌های فرهنگی و تعامل آگاهانه با آنها، ضرورت «شناخت زمان» و اقتضائات آن است. به همین دلیل از توصیه‌های مهم دین جهانی اسلام، «شناخت زمان» و شرایط زمانی، و واکنش مناسب نشان دادن به نیازهای زمان و مکان می‌باشد. هر «زمان» ویژگی‌هایی دارد که باید آنها را شناخت و در «زمان» زندگی کرد. امام صادق علیه السلام فرمودند: «العالمُ بزمانه لا تهجمُ علیه اللوابس؛ کسی که زمان خود را می‌شناسد شبهات و مشکلات به او هجوم نمی‌آورند»^۱.

اجتهاد پیوسته و پویا یکی از راه‌های مؤثر دینی برای گزینش آگاهانه و پاسخ صحیح به نیازهای متغیر و اقتضائات زمان است. مجتهد زمان شناس می‌تواند پدیده‌ها و تجربه‌های جدید را با معیارهای ثابت ارزیابی کند و آن دسته از تجربه‌ها را که منطبق با خرد و معیارهای ثابت دینی است، گزینش نماید و مانع ایستایی و رکود جوامع دینی شود.

بررسی و گفتگو کنید

- ۱- نقش ائمه معصومین علیهم السلام پس از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله، در تبیین مسائل جدید و سازگار نمودن معارف اسلامی و فرهنگ دینی، با شرایط و اقتضائات زمان، چگونه بوده است؟
- ۲- در دوره طلایی تمدن اسلامی (قرن چهارم و پنجم هجری) واکنش مسلمانان در مواجهه با فرهنگ یونان و روم چگونه بوده است؟

معیارهای «پذیرش و تعامل آگاهانه»

هریک از ما در زندگی روزمره خود با گزینه‌های مختلفی روبه‌رو هستیم که باید از میان آنها «انتخاب» کنیم. روش و سبک زندگی ما، براساس این «انتخاب‌ها» استوار است. دوستی با یک فرد، انتخاب مدل جدید لباس، شرکت در یک مهمانی، کوه‌پیمایی، وب‌گردی، انتشار و به اشتراک گذاری پیام در فضای مجازی، تماشای فیلم سینمایی، خواندن یک کتاب داستان یا رمان، خرید مواد غذایی، شرکت در نماز جماعت و ده‌ها فعالیت مشابه دیگر، اقداماتی است که هر روز با آنها روبه‌رو می‌شویم و باید درباره انجام دادن یا ندادن، قبول یا رد آنها، تصمیم بگیریم. تفاوت سبک زندگی افراد، در نوع «انتخاب» و «گزینش» آنهاست.

در رویارویی با پدیده‌های جدید و تغییرات و تحولات فرهنگی هم، باید دست به انتخاب بزنیم. مهارت گزینش‌گری و توانایی «درست انتخاب کردن» در عصر حاضر، از آن جهت مهم است که هر روز با پدیده‌های

۱- اصول کافی، ج ۱، ص ۲۶

نوظهور و نیازهای جدید روبه‌رو هستیم. زندگی در دنیای ارتباطات و در شبکه‌های مجازی و نیز سرعت تولید و انتشار اطلاعات، مبادلات و تعاملات فرهنگی را تسهیل و تسریع کرده است. علاوه بر آن، دوران نوجوانی و جوانی، دوران «هویت‌یابی» و انتخاب چشم‌انداز برای آینده است و انتخاب‌های امروز ما، در شکل‌گیری هویت ما تأثیر فراوان دارد. لذا برای خوب انتخاب کردن، نیاز به «معیار» داریم.

معیارهای انتخاب، باید بتوانند کارآمدی و صحیح و مفید بودن پدیده‌های قدیم و جدید را تشخیص دهند. قدمت یک اندیشه یا پدیده، نه دلیل غلط بودن آن است و نه موجب صحت و درستی آن. کهنگی در امور مادی راه دارد، اما حقایق ثابت زندگی (مانند عدالت‌خواهی، پرسشگری و سایر امور فطری انسان)، با گذشت زمان، کهنه و فرسوده نمی‌شوند.

از آنجا که اکثر تعاملات فرهنگی در دنیای جدید، بین فرهنگ و تمدن غرب با سایر فرهنگ‌ها، از جمله فرهنگ اسلامی - ایرانی ما اتفاق می‌افتد، لذا معیارهای انتخاب، باید توانایی تشخیص و تمییز بین این دو فرهنگ را فراهم آورد، تا بتوانیم با دگرگونی‌های فرهنگی، برخورد فعال، آگاهانه و هوشمندانه داشته باشیم.

هویت اسلامی - ایرانی و ویژگی‌های فرهنگی ما ایرانیان، برخی معیارها را برای پذیرش و تعامل آگاهانه با دگرگونی‌های فرهنگی در اختیار ما قرار می‌دهد. این معیارها که بیشتر ناظر به باورها، ارزش‌ها و نگرش‌ها می‌باشند، عبارت‌اند از:

۱- خدا باوری و آخرت‌گرایی: در سبک زندگی ما ایرانیان، اعتقاد به خداوند، جایگاه مهمی داشته و مردم همواره در فعالیت‌های فردی و اجتماعی خود به خداوند و کسب رضایت او توجه دارند. بنای جامعه اسلامی ما بر پایه این باور و اعتقاد عمیق درونی افراد استوار است و همین باور، منشأ ارزش‌ها، رفتارها و نمادهای جامعه است. مهم‌ترین پیام این باور آن است که در هنگام بررسی و گزینش پدیده‌های فرهنگی، رابطه آن پدیده با توحید و یکتاپرستی، معاد و آخرت‌گرایی مشخص شود و در صورت مخالفت با توحید طرد شود و در صورت هماهنگی، گزینش شود.

وصیت شهید محسن حججی به
فرزندش:

«سعی کن یه جوری زندگی کنی که
خدا عاشقت بشه. اگه خدا عاشقت
بشه، خوب تورو خریداری می‌کنه.»

۲- وحدت ملی: پیوستگی و تداوم فرهنگی ما ایرانیان، به حفظ وحدت و تداوم حیات اجتماعی وابسته است و تمام پدیده‌های نوظهور با محوریت وحدت ملی، قابل بررسی و قبول و رد می‌باشند. سخنان و رفتارهای تفرقه‌انگیز، قوم‌گرایی افراطی، تشدید اختلافات مذهبی، انحصاری کردن نمادها و ارزش‌های ملی و مجموعه

باورها و رفتارهایی که به وحدت ملی آسیب می‌رسانند، پذیرفتنی نیستند.

۳- اخلاق‌مداری: اخلاق و اخلاق‌مداری، مرکز ثقل نظام‌های فرهنگی است و ثبات و پایداری فرهنگ عمومی، نیازمند رعایت موازین و فضائل اخلاقی می‌باشد. تقویت ارزش‌ها و رعایت آداب و اصول اخلاقی یک ضرورت برای حفظ سلامت جامعه است. هیچ نماد، الگو، ارزش و رفتار نوپدید نباید زیبایی‌های اخلاقی و اصول پایه‌های آن را متزلزل کند.

۴- علم محوری: علم، به معنای عام خود (نه به معنای محدود علوم تجربی و ساینسیسم) می‌تواند ملاکی برای

قبول یا رد پدیده‌های جدید باشد. آن دسته از تغییرات و تحولات فرهنگی که توسط یافته‌های علمی و پژوهشی معتبر تأیید می‌شوند، قابل پذیرش هستند. کلیه نمادها، ارزش‌ها و اعتقاداتی که بر اساس خرافات، سحر، جادو و شیطان‌پرستی در جامعه ترویج می‌شوند، از این دسته می‌باشند و غیرقابل پذیرش هستند.

۵- عقلانیت: دگرگونی‌های فرهنگی، باید خردپذیر بوده و توجیه عقلی داشته باشند. خداوند عقل و اندیشه را به انسان عنایت کرده تا با آن مسائل پیش رو را نقد و بررسی کند. در حقیقت، عقل، حجت درونی برای پذیرش و رد پدیده‌ها و موضوعات است همچنان که پیامبران علیهم‌السلام حجت بیرونی برای قبول و رد دیدگاه‌ها و رفتارها هستند. پیامبران و عقل، یعنی حجت ظاهر و باطن، با هم هماهنگی و هم‌افزایی دارند و عقلانیت معیار پذیرش می‌باشد.

۶- خانواده‌گرایی: خانواده یک نهاد اصیل، بنیادین و انسجام‌بخش جامعه و عامل تربیت و فرهنگ‌پذیری افراد است، لذا کسب و اقتباس عناصر فرهنگی از جوامع دیگر باید سازگاری لازم با ارزش‌های این نهاد مؤثر فرهنگی را داشته باشد و نباید باعث تضعیف آن شود. سبک‌های زندگی که مناسبات و روابط خانوادگی و ارزش‌ها و هنجارهای اصیل آن را ناکارآمد و آسیب‌پذیر می‌نمایند، قابل پذیرش نیستند.

«مسئله» زیر را بررسی و تجزیه و تحلیل کرده و در کلاس گفتگو کنید:

گاهی نمادها، الگوها، ارزش‌ها و باورهایی که با معیارها و شاخص‌های خانواده در فرهنگ اسلامی-ایرانی همخوانی ندارند و قابل پذیرش نیستند، در جامعه ما ترویج و تبلیغ می‌شوند. مسئولیت ما در رویارویی با این «مسائل» چیست؟ ما چه واکنشی باید بروز دهیم؟ چگونه می‌توانیم از ظرفیت «امربه معروف و نهی از منکر» با رعایت شرایط آن، استفاده کنیم؟

خودباوری فرهنگی

یکی از پیام‌های بنیادین حضرت امام خمینی علیه السلام و از دستاوردهای فرهنگی انقلاب اسلامی در حوزه فکر و اندیشه، طرح شعارهایی نظیر «همه با هم» و «ما می‌توانیم» و از بین بردن روحیه «خودباختگی» و ایجاد «خودباوری» فرهنگی در جامعه ایران بوده است.

خودباوری فرهنگی به معنای شناخت فرهنگ خودی و ارزشمند دانستن عناصر و مؤلفه‌های آن، به دور از خودبزرگ بینی، تعصب و غرور همراه کننده است. این باور، موجب اعتمادبه نفس شده و زمینه بهره‌مندی از شایستگی‌ها، ظرفیت‌ها و توانمندی‌های خودی را فراهم می‌آورد.

برخی از مبلغان و مروجان فرهنگ غرب در ایران در سده گذشته، با الگوگیری از تجربه غربیان، درصد بوده‌اند تا با تخریب و نابودی «میراث فرهنگی» ما ایرانیان و تضعیف روحیه «خودباوری» و گسترش منفی‌گرایی، زمینه مناسب برای پذیرش بی‌چون و چرای فرهنگ غرب را فراهم آورند و در نتیجه، فرهنگ جدید و اندیشه انسان‌مدارانه آن را در جامعه خداپاور ایران، حاکم نمایند. ملتی که بی‌هویت شد، گذشته خود و فرهنگ بومی خویش را تحقیر می‌کند و از ارزش‌ها، هنجارها و نمادهای آن دوری می‌گزیند؛ فرهنگ بیگانه را بزرگ می‌پندارد و خود را محتاج آن احساس می‌کند و موفقیت خود و جامعه خویش را در پناه بردن به فرهنگ بیگانه و تشبه و تمسک به آن جستجو می‌کند.

ما ایرانیان، از یک سو، دارای پیشینه فرهنگی چند هزار ساله ایم و در برپایی و استمرار تمدن بشری و ساختن تمدن اسلامی، نقش آفرینی کرده ایم و هم اکنون، با انقلاب اسلامی، در صدد انتشار پیام عدالت، معنویت، علم و آگاهی، عبودیت و انسانیت در جهان هستیم، و از سوی دیگر، در مواجهه نابرابر با نظام سلطه و امپریالیسم فرهنگی و رسانه‌ای قرار داریم، به همین دلیل، حفظ وحدت ملی و انسجام فرهنگی، خودباوری فرهنگی و باور به توانمندی‌ها و ویژگی‌های مثبت فرهنگی، در جامعه امروز ما، یک ضرورت اجتناب‌ناپذیر و یک رسالت ملی است.

بررسی و گفتگو کنید

▲ زنده‌یاد سعید کاظمی آشتیانی

با بررسی زندگی یکی از شخصیت‌ها و دانشمندان جوان کشور که عمر خود را صرف فعالیت‌های علمی کردند مانند: سعید کاظمی آشتیانی، شهید مجید شهریاری، شهید حسن تهرانی مقدم، مریم میرزاخانی و ... نقش آنان را در تقویت خودباوری فرهنگی و رشد و توسعه کشور تبیین نمایید.

کلام آخر

درخت نخل، درخت عجیبی است، وقتی نخلی را می‌خواهند قطع کنند، می‌گویند «آن را بکش»! تو گویی این درخت، چیزی شبیه به آدمیزاد است. بی‌جهت نیست که واحد شمارش آن هم مانند انسان، نفر است. نخل تنها درختی است که اگر سرش را قطع کنی، می‌میرد. بر خلاف همهٔ درخت‌ها که سرشان را که می‌زنی، بار و برگ‌شان بیشتر می‌شود؛ اما نخل نه! سرش را که قطع کنی می‌میرد! مهم نیست ریشه‌اش در خاک سالم باشد، نخل بی‌سر، می‌میرد. این را اولین بار از دکتر کریم مجتهدی، استاد فلسفهٔ دانشگاه تهران آموختم! پیرمرد همیشه می‌گفت: «فرهنگ»، مثل درخت نخل است. کافی نیست هزاران سال در خاک ریشه داشته باشی، مهم این است که سرت هم سالم باشد، یعنی نمود فرهنگی امروز جامعه‌ات هم سالم باشد. اگر فرهنگ جامعه‌ای بیمار شد، آن فرهنگ می‌میرد، ولو هزاران سال ریشه داشته باشد.

پس مواظب فرهنگ امروز جامعه‌ات باش!

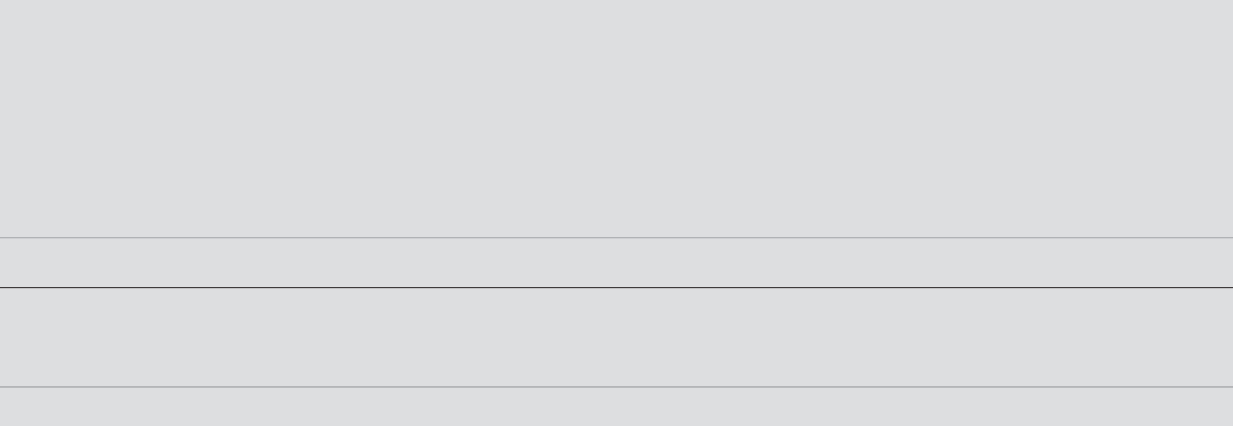
- ۱- قرآن کریم
- ۲- آیت الله خامنه‌ای (۱۳۹۲)، دغدغه‌های فرهنگی، انتشارات صهبایا
- ۳- آزادارمکی، تقی (۱۳۹۶)، نظریه تغییرات فرهنگی در ایران، انتشارات اطلاعات
- ۴- ازکیا، مصطفی (۱۳۸۱)، جامعه‌شناسی توسعه، نشر کلمه
- ۵- استوارت هال، آنجلا مک‌رابی (۱۳۹۰)، درباره مطالعات فرهنگی، ترجمه: جمال محمدی، نشر چشمه
- ۶- امام موسی صدر (۱۳۹۵)، ادیان در خدمت انسان، مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر
- ۷- امام موسی صدر (۱۳۹۴)، نای و نی، مؤسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر
- ۸- برمن، ادوارد (۱۳۶۶)، ترجمه: حمید الیاسی، کنترل فرهنگ، نشر نی
- ۹- اینگلههارت، رونالد (۱۳۸۲)، تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی، ترجمه: مریم وتر، انتشارات کوثر
- ۱۰- بهار، مهری (۱۳۹۲)، اصول و مبنای مطالعات فرهنگی، انتشارات سمت
- ۱۱- تورن، آلن (۱۳۹۶)، پارادیم جدید، ترجمه: سلمان صادقی‌زاده، شرکت چاپ و نشر کتیبه
- ۱۲- جعفری، محمدتقی (۱۳۷۲)، فرهنگ پیرو، فرهنگ پیشرو، مؤسسه تدوین و نشر آثار علامه جعفری
- ۱۳- حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۱)، الگوهای سبک زندگی ایرانیان، مرکز تحقیقات استراتژیک
- ۱۴- ذوعلم، علی (۱۳۹۲)، فرهنگ معیار، پژوهشگاه فرهنگ و مطالعات اجتماعی
- ۱۵- روح‌الامینی، دکتر محمود (۱۳۶۸)، زمینه فرهنگ‌شناسی، تهران؛ عطار، چاپ دوم
- ۱۶- روشه، گی (۱۳۸۶)، تغییرات اجتماعی، ترجمه: دکتر منصور وثوقی، تهران، نشر نی
- ۱۷- ریچاردز، بری، (۱۳۸۸)، روانکاوای فرهنگ عامه، ترجمه: حسین پاینده، ویراست دوم، تهران: نشر ثالث.
- ۱۸- روجک، کریس (۱۳۹۰)، مطالعات فرهنگی، ترجمه: دکتر پرویز علوی، تهران: انتشارات ثانیه
- ۱۹- صالحی امیری، سیدرضا (۱۳۹۱)، انسجام ملی و تنوع فرهنگی، مرکز تحقیقات استراتژیک
- ۲۰- صالحی امیری، سیدرضا (۱۳۸۸)، مدیریت منازعات قومی در ایران، مرکز تحقیقات استراتژیک
- ۲۱- صالحی امیری، سیدرضا (۱۳۸۶)، مفاهیم و نظریه‌های فرهنگی، انتشارات ققنوس

- ۲۲- عرفان، جلیل (۱۳۹۳)، جستارهایی در حیات فرهنگی ایرانیان، انتشارات سروش
- ۲۳- فاضلی، نعمت‌الله و قلیچ، مرتضی (۱۳۹۲)، نگرشی نو به سیاست فرهنگی، انتشارات تیا
- ۲۴- فروغی جهرمی، محمد قاسم (۱۳۸۹)، فرهنگ، نظام فرهنگی، تولیدات فرهنگی، بیانات مقام معظم رهبری، معاونت روابط عمومی و انتشارات سپاه
- ۲۵- مطهری، مرتضی (۱۳۵۵)، خدمات متقابل اسلام و ایران، انتشارات صدرا
- ۲۶- ولایتی، علی‌اکبر (۱۳۹۳)، دانشنامه جوانمردی (فتوت)، انتشارات امیرکبیر
- ۲۷- ولایتی، علی‌اکبر (۱۳۸۶)، فرهنگ و تمدن اسلام و ایران، وزارت امور خارجه
- ۲۸- وریج کاظمی، عباس (۱۳۹۲)، مطالعات فرهنگی دانشگاهی در ایران، انتشارات پژوهشکده مطالعات فرهنگی و اجتماعی
- ۲۹- نوید، مهدی (۱۳۷۶)، فرهنگ و مقاومت فرهنگی، انتشارات محیا

- رمان‌های پیشنهادی برای مطالعه:

- امیرخانی، رضا (۱۳۷۲)، آرمیا، انتشارات سمپاد
- پترسون، کترین (۱۳۹۴)، من یعقوب را دوست داشتم، مترجم: بیتا ابراهیمی، انتشارات پیدایش
- حسن‌زاده، فرهاد (۱۳۹۴)، زیبا صدایم کن، انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان
- رجبی، مهدی (۱۳۹۳)، کنسرو گول، انتشارات افق
- ضرابی‌زاده، بهناز (۱۳۹۲)، دختر شینا، انتشارات سوره مهر
- کرسمن‌تیلور، کترین (۱۳۹۳)، گیرنده شناخته نشد، ترجمه: بهمن دارالشفایی، نشر ماهی
- گراف، لیزا (۱۳۹۵)، مطلقاً تقریباً، ترجمه: فریده خرمی، انتشارات پیدایش
- مستور، مصطفی (۱۳۷۹)، روی ماه خدا را بیوس، انتشارات مرکز

معلمان محترم، صاحب نظران، دانش آموزان عزیز و اولیای آنان می توانند
نظر اصلاحی خود را درباره مطالب این کتاب از طریق نامه به نشانی تهران،
صندوق پستی ۱۵۸۷۵/۴۸۷۴، گروه درسی مربوطه یا پیام نگار (Email)
talif@talif.sch.ir ارسال نمایند.

دفتر تألیف کتاب های درسی عمومی و متوسطه نظری